

BARÁTHOSI TURÁNI KÖNYVEI
XII.

A HUNOK HÁROM VILÁGBIRODALMA

ÍRTA ÉS KÖZREADJA;
BARÁTHOSI-BALOGH BENEDEK

SZERZŐ KIADÁSA ÉS TULAJDONA.
MINDEN JOG FENNTARTVA,

BUDAPEST, 1930.
Held János irodalmi és nyomdavállalat, II., Margit-körút 7. Telefon; Aut. 536-95.

Kiadásért felel: BARÁTHOSI-BALOGH BENEDEK

ELŐSZÓ ÉS BEVEZETÉS

Hunor és Magyar, két egytestvér, így élt ez a magyar nemzet tudatában hosszú évezredekken keresztül. Úgy száz évvel ezelőtt aztán, a mi „drága jó barátaink” nekifogtak s a tudomány legújabb vívmányaira hivatkozva, el perelték tőlünk még a romjait is annak az ősi kincsünket képező nemzeti hagyománynak, amelyet a kereszténység fölvétele után lassankint feledni kezdtünk. Iskolakönyveink s a tudósok munkái csak úgy hemzsegetek attól az igazságnak kiabált állítástól, hogy nekünk, magyaroknak semmi közünk Atillához s az ő dicső nemzetéhez. Annyira ment a gyalázkodás, hogy tudománytalannak, szándékos hamisításnak mondtak minden olyan megnyilatkozást, amely az ellenkezőt merte említeni. Akadt magyar tudós is, aki azt mondotta, hogy a hun mondák akkor kerültek a magyarság tudatába, amikor a németek nagy Nibelungenlied-je egy lehullott levele a magyar földre esett.

És mit ad Isten. Alig pár évvel ezelőtt egy nagy német tudóstól, dr. Schröfl Alajosról megjelenik egy könyv: „Der Uhrdichter des Liedes von der Nibelungen-Not und die Lösung der Nibelungen-Frage.” A német tudós 600 oldalas munkájában bizonyítja be, hogy: „a Nibelungen éneket Esztergomban írta Geyza Árpádházi fejedelem felszólítására egy Pilgrin (Peregrinus) nevű passauai hittérítő, akit a németség és kereszténység felé

erősen hajló fejedelem esztergomi udvarába hívott a pogány magyarság megtérítésének előmunkásául. Pilgrin eposzát olyan hősi énekek alapján írta, melyeket Geyza fejedelem választott ki erre a célra és amelyek Atilla személye körül forogtak, mert a fejedelem Atilla dicsőítésére akart hősi eposzt íratni”. Hát bizony ebből kiderült, hogy a német népnek ez a legnagyobb büszkesége az örökbecsű Nibelung ének, magyar földön íródott egy Árpádházi magyar fejedelem parancsára, aki akarta, hogy legyen.

Azt is hirdetik, hogy a hunok az ismeretlenség homályából törtek elő a Kr. u. V. században s mint barbár, műveletlen hordák száguldottak végig a „Nagy és mívelt” Európán. Csak a legújabb időben derült ki az igazság, mert újabb kútfők kerültek a tudomány birtokába.

Mikor Turáni könyveim terveit elkészítettem, az járt az eszemben, hogy a hunokról szóló kötetnek olyan szépnek kell legyen, amilyen szépet csak a magyar gyerek irhát a hun apáról. Most aztán, mikor rá került a sor, gond ül a lelkemre, hogy milyen is legyen az a szépnek álmódott kötet. Először arra gondoltam, hogy pompásan csillogó ruhába öltöztetve mesélem el az előttünk feltárult múltakat s a toll művészetének minden varázsával markolok a lelkébe olvasóimnak. Olyan apoteozisfélére gondoltam, ahol több a virág, mint a mag, s amelyet az olvasó úgy megszeretne, mint valami virágzó hímes mezőt. De a virágnak még nincsen magja, az én kötelességem pedig, nem a virágok összeszedése, hanem a magvetés. Így lettem aztán kötetemben hűséges krónikás, aki nem a színek tarkaságával, de az igazság valóságával akar minden magyar lélekhez

közelférközni. És hiszem, hogy aki e kötetkémet végigolvassa, annak büszkébben dobban meg a szive, mert hun apánk története olyan dicső, nagy és régi, amilyen-nel a földkerekség egyetlen népe sem dicsekedhetik.

A magyar múlt és ennek hun vonatkozásai eddig egy óriási khaost képeztek. Amennyire helyünk engedi, ígyekszem rendet teremteni. Különösen ismeretlen a magyarság előtt hun apáink legősibb története. Ennek ösmertetésére fektetem hát a fősúlyt s csak a fennmaradó kisebb részen beszélek Atilla hun birodalmáról, melyről mégis minden magyar sokat tud. Az avarokról szóló részt is ezért hagytam el s majd egyik következő kötetemben fogom pótolni. Talán még Atilláról is ejthetek később pár szót.

A hun nép neve a világtörténelem örökre megmaradó lapja. Hogy erre a lapra aztán annyi dicsőség mellett, oly sok sötétséget is írtak, azt éppen a mai nemzedék értheti meg a legjobban, mikor a háborús ellenség a legképtelenebb gazságokat fogta reánk. Még ma is gyűlölködik és rágalmaz, pedig második évtizede élünk a „*békében*”. Még fegyvertársaink is tele voltak és vannak igaztalan előítéletekkel.

A hunok európai uralma idejéből elég számos kútfő maradt reánk, Európa különböző népeinek irodalmában. Magyar krónikásaink is sokat mesélnek Atilláról, de a hunok ősi múltjára sem a külföldi, sem az itthoni források nem nyújtanak tájékozást. A magyar krónikások ugyan feljegyezték Atilla néhány őset, ezekre a feljegyzésekre azonban kisütötték a „modern” történészek, hogy krónikásaink ezeket az ősoket az ujjúkból szopták, mert hiszen nem volt, nem lehetett

élő hagyomány. Pray, Horváth István és Gyárfás István is kiváló dolgozatokat írtak a hunokról.

Egy székely közmondás azt mondja, hogy „a huncutságot még a tyúk is kikaparja.” Hát azt a nagy huncutságot, amit a hunokkal és krónikásainkkal szemben elkövettek, szintén kikaparták a mesterségesen reáarakott hazugságok alól.

A XVII. században Khinában élt nagy tudású misszionáriusok megösmarkedtek a régi khinai történeti könyvekkel. Ekkor látták meg, hogy az emberiség történetének olyan ismeretlen fejezetei vannak megírva ott, amelyek tudása nélkül az emberiség egész története érthetetlen lenne. És a tudós atyák elkezdették ezeket a forrásmunkákat kivonatolni, lefordíthatni. Attól fogva többen hatoltak be a khinai nyelv igen nehéz titkaiba s már egész sora van a khinai kútfőknek európai nyelvekre lefordítva. De Guigne, Herbelot, Remusat, Klapproth, Brouset stb. munkái már a forrásokból olyan nagy mennyiséget közöltek, amelyek a hun kérdés egész tömegére világot derítettek. A XIX. század második felétől pedig nemcsak a régi források ellenőrzését és helyesbítését nyújtották a khinai kútfőkkel foglalkozó tudósok, hanem teljes fordításokat is adtak, úgyhogy ma már ezeket majdnem olyan jól használhatjuk, mint az eredetieket.

Az újabb kutatók közül legnagyobb érdeme De Groot-nak van, aki: *Khinesische Urkunden zur Geschichte Asiens*” című művében talán leghűbben tolmácsolja a khinai kútfőket. Nagy érdeme van rajta kívül Chavannes-nek és Leggének is, akik fordítási hűségben még De Groot-ot is felülmúlják. A khinai források közül a *Si-ki* (történeti írások) a leggazdagabb tárháza

a hunok őstörténetének. Ennek szerzője Sze-ma-csen, aki Kr. e. 145-87 között élt. A munka 200-nál több kötet. Más khinai történeti könyvekben is találunk a hunok történetére vonatkozó becses és részletes följegyzéseket. Három évezreden keresztül kísérik nyomon a hunokat a khinai források. Ezekből tudjuk meg, hogy Atilla hun világbirodalma csak másod, sőt harmadik virágzása volt a hun dicsőségnek. Magyar nyelven a néhány hónappal ezelőtt még elég fiatalon és váratlanul elhunyt Turcsányi Tihamér foglalkozott e kérdéssel. Csodálatos nyelvtudása lehetővé tette, hogy nemcsak az európai, hanem néhol még a khinai forrásokat is fölhasználja. Bele is fogott a hunok történetét tárgyaló nagy munkájába. A két kötetre tervezett műből az első kötetet el is készítette. Ez a hunokat a legrégibb kortól kíséri nyomon, majdnem az ázsiai nagy hun birodalom összeomlásáig. A nagy értékű kéziratot talán sikerül közkinccsé tenni, ami azért volna fontos, mert a források legnagyobb részét fordításban idézi. Jelen munkámnál Turcsányi kéziratát dióhéjba szorítva – követem egész megszakadásáig, de felhasználtam a fennebb emlegetett kútfőket is.

A khinai forrásokból az a furcsa dolog kerekedett ki, hogy a magyar krónikások által Atilla őseiként felsorolt nevek megegyeznek az egykorú khinai följegyzésekkel, pedig a két feljegyzés között majdnem másfélezer esztendőcske van. Azt hiszem, hogy ennél erősebb bizonyítékot senki sem szolgáltatott még a magyar krónikások megbízhatóságára nézve. Bizony, népi hagyományokból kellett, hogy leírják munkáikat akkor, amikor még a hagyományok életben voltak. Hun apácskánk története így olyan régi, mint az egyiptomi piramisok...

Nem hiszem, hogy lenne magyar, aki nem büszke Atilla apánkra. Én, az egyszerű krónikás elmondom most azt, amire Atilla apánk volt büszke!

Budapesten, 1930. év július hó.

Baráthosi-Balogh Benedek.

I.

A HUNFAJTA NÉPEK LEGRÉGIBB TÖRTÉNETE.

Valamely nép őstörténetét kideríteni lehetetlenség. Nem lehet megállapítani azt, hogy a családból, nemzetségből és törzsből mikor született meg a nép. Ez az oka, hogy minden nép őstörténete teljesen bizonytalan. A történeti tények helyett mondák kerülnek a köztudatba, amelyek rendszeresen jóval a nép megszületése után keletkeznek. A mondákban is van történeti mag, de annyira átszőve a nép dicső származását célzó mesékkel, hogy kihámozása igen nehéz.

A népnevekkel is furcsán vagyunk. A legtöbb népnév csak később felvett vagy reáragadt elnevezés. Ami nem ilyen, annak legtöbbször „ember” a jelentése az illető nép nyelvén. A legszemléltetőbb példa erre a saját nemzetünk neve, mely az írott emlékekben és a ma élő népek nyelvén legalább húszféle változatban fordul elő. A világ legnagyobb nemzetének, a khinainak ma sincs önálló nemzeti neve. Mai nevöket a hunoktól kapták, akik őket a leghatalmasabb khinai hűbéres állam neve után Csin-eknek nevezték.

A hunok a legrégibb történeti időkben nem képeztek nagyobb nemzeti egységet. A kisebb-nagyobb törzsek önálló fejedelmek alatt állottak s hosszú időn

keresztül minden törzs külön éli a maga nemzetségének életét. A khinai forrásokban az ősidőkben csak a törzsnevek szerepelnek. A legrégebbi följegyzésekben Dsong és Tik a hunok neve.

Bevezetésünkben elmondottam, hogy a hunok őstörténetének egy olyan szakasza tárul fel előttünk a khinai forrásokból, amelyről eladdig sejtelmünk sem volt. Khina őstörténete a mesebeli ősidőkkel kezdődik. Érdekes, hogy már ezekben a legrégebbi mesés történeti időkben is szerepelnek a hunok. A Siki c. történeti könyv írja, hogy Ti-hoang császár északon visszaveri a hiungnokokat. A mi szempontunkból e pillanatban mellékes az, hogy Ti-hoang csak mesebeli, vagy élő személy-e. A legfontosabb az, hogy a legősibb khinai hagyományokban már a khinaiakkal együtt szerepelnek a hunok is. Hoang Ti a „föld császárat” jelenti. Némely felfogás szerint ebben a névben a hunok ősi neve szerepel, amiből arra következtetnek, hogy a khinai állam népe, vagy Khina ősi népének nemzetté tömörítője, hun volt. A hagyományokból tehát egész bizonyossággal megállapítható, hogy már a történelem előtti időkben a hun és khinai nép, egymás szomszédjai voltak, A különféle névvel emlegetett hun törzsek egységét a tudomány már tisztázta. A khinai történészek megállapítása szerint is Jau és Szum idejében (Kr. e. aXXIII. században) hegyi dsongoknak, a Hia dinasztia idejében (Kr. e. 2000 körül) Hi-un-nu-nak, a Csó dinasztia idejében (Kr. e. 1000 körül) Hien-jun-nak, a Hanok idejében (Kr. születése körüli idők) hiung-nó-nak nevezik a hunokat.

A khini mondáskor Kr. e. a XXVIII. században már félig történeti korrá változik. Az öt császár korszakában Szün császárról említik a Kr. e. XXIV-XXIII.

században, hogy 5000 li hosszú területen keresztül eljutott a meg nem művelt földekhez s nyugaton meghódította a dsongokat, szakákat, kuszukat, tikeket, kiangokat, északon pedig a hegyidsongokat. Jü császárról pedig az van feljegyezve, hogy előtte meghódolnak a kienlien, szaka, kuszu és nyugati dsongok. Ezeknek a följegyzéseknek a fontosságát emeli az, hogy már a szakokat is megemlíti. A kuszu név, amint a későbbi források megerősítik, az ugor népek neve a khinaiban. Ha elfogulatlan szemmel mérlegeljük ezeket a följegyzéseket, meg kell állapítanunk, hogy a Kr. e. XXIII. században nemcsak szerepelnek már a hun törzsek, hanem akkorra már olyan múltjok van, hogy fajtájukból négy önálló nép alakul ki: a dsong, a szaka, az ugor és a kiang. Ezek már nem törzsnevek, hanem külön országoknak és népeiknek a neve. Hogy egy ilyen szétváláshoz hosszú idő szükséges, azt fölösleges megemlíteni. Ha az így eltelt időt mérlegeljük, meg kell állapítanunk, hogy a szumer népek után Ázsia legrégibb történettel bíró népe a hun, melynek ősi jellegével a ma élő népek közül csak a kínai vetekedhetik.

Ami a hunokra vonatkozó kínai följegyzések jellegét illeti, ezek majdnem tisztán és kizárólag hadijelentések, melyekben a kínai évkönyvek felsorolják a hunok betöréseit, az ellenök vívott harcokat, győzelmeket és veszteségeket. Legtöbbször semmi magyarázatot nem fűznek a puszta eseményekhez. Így aztán a hunoknak ez a két és félezer éves története meglehetősen egyhangú, melybe némi életet csak a történet bölcséleti következtetések vihetnek. Jelen munkámban a kínai évkönyvek elbeszéléseit – bár csak kivonatossan – nyomon követem.

Vessünk egy pillantást arra a területre, melyen a leírandó események lejátszódtak. A Kr. e. III. évezred közepétől fogva a Hoanghó folyó nagy könyökkanyarulatától délre és délkeletre találjuk azt a népet, amelyet ma khinainak nevezünk. E nép lakóhelye dél felől csak gyöngébb idegen törzsektől lehetett lakva, mert egész történeti életükben ezen az oldalon van legkevesebb bajuk. Kelet felől a tengerpart környékén szintén csak gyöngébb idegen törzsek lakhattak, akik hamarosan beolvadtak a khinai népbe. Ezekkel szemben nyugaton és északon a népes hun törzsek lakását találjuk. A khinai nép békeszerető, engedelmes, letelepedett földművelő volt, a hunok pedig állattenyésztő nomádok, akik nem szerették a földművelést s nem túrték a helyhezköttiséget. Állandóan lovon járó, mozgékony, harcias és kalandvágyó nép voltak, kiknek egyetlen regulája a harci fegyelem volt.

Ha egy nomád és egy földművelő nép, még ha kisebb vérbeli ellentétekkel is, mint a khinai és a hun, egymás mellé kerül, lehetetlenség az egymással való békés érintkezés. A nomád nép szegényebb s az időjárás szeszélyeinek még jobban alárendelt, mint a földművelő. Ezért ösztönösen igyekszik megszerezni azt a jót, ha kell erőszakkal is, amivel a földművelő rendelkezik. Vele szemben a földműves igyekszik megvédeni nehéz és kitartó munkájának gyümölcseit. Ebből adódik a nomád és földművelő között az az örökös harc, amelyet talán a legszembetűnőbben éppen a hunok és a khinaiak története szemléltet. Arra is iskolapélda e két nemzet története, hogy a nomádkodásba belefáradt, az örökös harcokban kimerült, vagy a fegyverrel legyőzött nomádból miképpen lesz letelepedő földműves. Történetünk

folyamán látni fogjuk, hogy ezeken a módokon a hun törzsek százai vesztek bele a khinai népbe s beléjük olvadva vérfriessítésükkel és harcias természetükkel megerősítve azt, képessé teszik arra, hogy a hunokkal szemben megállhassák a helyüket, később arra is, hogy a hun birodalmat romokba sodorják. Másfelől nyomon követhetjük azt a jelenséget, hogy a hun törzsek az ősidőkben miképpen kényszerítik kivándorlásra és szorítják egyre keletebbre a khinai népet. Mencius, a nagy khinai bölcsész, írja egy helyen: „Egykor, amikor Thai király még Pinben lakott, a tikhunok folytonos betöréseket intéztek földjére. Adott nekik prémeket és selymeket és mégis szenvedett tőlük. Adott nekik gyöngyöket és drágaköveket és mégis szenvedett tőlük. Adott nekik kutyákat és lovakat és mégis szenvedett tőlük. Mikor ezt látta, összegyűjtötte öreg embereit s így szólt hozzájuk: Amit a tikhunok akarnak, az az én földem... E miatt elhagyta őket és a Ki hegység lábához költözött.” A hun népek, ahogy ezekből is látjuk, zsákmányolni jártak Khina területére s hosszú és örökös hadjárataiknak ez a magyarázata. Minél gyöngébb volt az apró hűbörországokra szakadt s egymással folytonosan marakodó Khina, annál gyakoribbak a hunok betörései. Másfelől ha erős kezű uralkodó kerül Khina élére, megritkulnak a hun támadások s néha évekig nem történik ilyenről említés.

A biblia az egész emberiséget Ádámtól származtatja. Hasonló felfogás domborodik ki a khinai történelemből. Khina ősidőktől fogva saját népét és országát tartotta a világ közepének s megszokta azt, hogy mindenkit tőle származottnak és alattvalójának nézett. Erre a felfogásra vezethető vissza az is, hogy a huno-

kat a khinaiaktól származtatja. E monda szerint a Kr. e. II. évezred kezdetén Kie khinai császár feleségének két fehér kutyáikra születik. Ezekből a kutyafiaktól származnak a szomszédos hundsongok és hun népek. A nevük jelölésére használt Írásjel tényleg kutyát és hegyet jelent. A khinai gög és elméskedés szülhette aztán a mondának ezt az alakját, mert ugyancsak khinai forrásokból ösmerjük azt a változatot, hogy a dsong király a „Négy-hegy-anya” gyermekének mondta magát.

Az állatoktól való származást az ősidőkben majdnem minden népnél megtaláljuk. Ez az animisztikus vallásos felfogás következménye. Ha más népek állítják az állatoktól való származást vagy az ezekhez való hasonlatosságot, úgy legtöbbször gúnyra gondolhatunk. A Magyarországra betört mongolokat mi is kutyafejű tatároknak neveztük. Atila népét s a kalandozó magyarokat a német kútfők szintén kutyafejűeknek nevezik.

A főntebb említett Thai király esetét a Kr. e. II. évezred kezdetéről jegyezték föl. Khinai miniszter volt az őse, akinek kötelessége volt a gabonatermelésre felügyelni. Állását veszítve, elmenekül a hunok közé, népével és rokonságával. Szívesen fogadják s ő megtanítja a befogadó hun törzset is a földművelésre. Ezzel olyan jóllétet teremt, hogy még más hun törzsek is odaköltöznek. Ezek is földművelőkké lesznek, de megtartják hun szokásaikat még 300 év múlva is. Ennyi idő után történik ugyanis a főnt említett nomád hunok támadása. Az elvonuló királlyal vele megy az ottani hunság is. A krónikák annyit jegyeznek föl, hogy életmódjukban csak az a változás történt, hogy új hazájukban fallal kerített várost és állandó lakásokat építenek. A Hia dinasztia uralkodásától kezdve kapjuk aztán a meghe-

tős pontos és állandó leírásokat a krónikában. Nagyjában vegyük rendre ezeket.

Kr. e. 1766-tól a tikhunokkal gyülik meg a SÁNG dinasztianak a baja. 1718-ról az van följegyezve, hogy a hosszú harcok után békét kötnek a tikhunokkal s ezeknek követsége felkeresi a császár udvarát. 1078-ból írják, hogy a császár a tikhunok között nagy méltóságokat osztogat. Ebből nyilvánvaló, hogy ezek a hunok legalább részben elősmerték a császár fönnhatóságát. Érdekes, hogy ebben az időben a hunfajta népeket színek szerint nevezik el.

A khinai öt égtájat ösmer. Kelet, nyugat, észak, dél és közép. Ezeket a tájakat különféle színekkel jelölték. A közép színe a sárga volt. Észak színe a fekete, nyugaté a fehér, délé a vörös, keleté pedig a kék volt. A legrégebbi évkönyvekben a népek különböző törzseit a lakásuk irányának megfelelő színek szerint nevezik meg. A vörös-hun délen, a fehér-hun nyugaton, a fekete pedig északon lakó törzseket jelent. A Kr. e. XV11Í. század végén megjelenik a sárga-hunok neve is, ami azt bizonyítja, hogy a hunok egy része magában a középbirodalomban telepedett meg. Pár száz esztendő múlva ezek a Khinába beköltözött törzsek beolvadnak a khinai népbe.

Nem szabad szem elől tévesztenünk, a khinai történetíróknak azt a szokását, hogy mindegyre egész népek meghódításáról és kiirtásáról beszélnek akkor is, amikor csak egyszerű győzelemről van szó. Ezt tanúsítja az a nagyon sok eset, amely elbeszéli egy-egy nép kiirtását s pár sorral alább nyugodtan írja tovább, hogy az éppen most kiirtott nép újra támad, sőt győzelmet arat. Legkeservesebben ismerik be a khinai történetírók a vere-

ségeket. Különösen, ha olyan földterületről van szó, amely a császár személyes fönnhatósága alá tartozik, vagy olyan hadseregről, amelyet a császár maga küld ki, sohasem írják le a vereség szót, mert ez felségsértés volna a császár iránt.

Ebben a korban a khinai hűbérállamok közül Csóu volt a leghatalmasabb. Népe nagy része hun származású s talán éppen ez okozza harciasságát. A khinai évkönyvek még századok múlva is szemére dobják Csóu népének a hun származást, az uralkodónak pedig azt, hogy a nyugati dsongokkal való szövetségének köszönheti trónrajutását.

Kr. e. 1582-ben említik először a krónikák, hogy a sivatagon túl lakó új hun törzsek küldenek követséget a khinai udvarba. Valószínű, hogy ez olyan hírszerző követség lehetett, amelynek feladata volt szétnézni, vajjon alkalmas-e a kiszemelt terület zsákmányolásra. 1449-ről azt olvassuk, hogy egyik nyugati dsong törzs nagy ajándékokkal küld hódoló követet Csóu urához. Kr. e. 1400-tól kezdődőleg folyton élénkebb lett a hunok szerepe. A krónikák nemcsak hun betörésekről, hanem arról is említést tesznek, hogy a határmenti törzsek föllázadtak. Ezekről a határmenti tartományokról meg kell jegyeznünk, hogy élükön uralkodói hatalommal felruházott, a krónikákban Vadnak nevezett és királynak fordított hűbéres fejedelem állott. Olyanszerű intézmény lehetett ez, mint Árpádházi és Anju királyaink magyar bántái, amelyekről tudjuk, hogy lakosságuk nagyobb része idegen volt. Kr. e. 1300. tájékaról találjuk följegyezve, hogy Vuting császár elpusztította a démonok országát és az itt lakó ti és kiong törzseket meghódította. Ennek a császárnak a hadai nyomulnak

először a sivatag tájékára. Ebből az adatból az derül ki, hogy a khinaiak hatalmukat ekkor már a mai Kanszu tartományra is kiterjesztik. A démonok országa nevére használt írásjel északot is jelent. Khinai felfogás szerint észak a rossz szellemek hazája. Valószínű hát, hogy a mai Kelet-Mongóliát és Mandsuriát értették alatta. Érdekes, hogy Csou hun eredetű népe nemcsak Khinában szerzi meg országa részére az elsőséget, hanem ő az, aki a hun törzsekkel diadalmas harcokat vív századokon keresztül.

Ettől fogva egyre több hun törzsnévvvel találkozunk. Úgy látszik, hogy az ősidőktől fogva Khina szomszédságában tartózkodó hun törzsek túlnyomó részükben összeolvadtak a khinaiakkal, s helyükbe nyugatról új törzsek nyomultak. A határőrvidéki fejedelemségeket egyenesen a hunok elleni védekezés céljából állítja fel Khina a Kr. e. XII. század elejétől fogva. 1189-ről találjuk a följegyzést, hogy a császár hadsereget küld a tikhunok ellen azzal, hogy azokat verjék le, üzzék el és az átjáró határt falakkal zárják el.

1160 körül a midsong hunok betörték Juen tartományba, de megverettek, fogságba kerültek. A császár Csing tartományba telepíti le őket. Ez a tartomány Khina belsejében van, így ez is vegyes hunvérű lakosságú lesz. Úgy látszik, hogy a khinaiaknak ez a győzelme ellentámadást vált ki a hunok részéről. A kútfők ugyanis kénytelenek beismerni, hogy 1158-ban a kien-dsongok végigpusztítják Csout és szomszédos tartományait s csak több hűbéres tejedelem összefogásával tudják őket visszaszorítani. Az egyesült csapatok vezére Csang volt, aki rövidesen aztán Csóu tartomány urából khinai császárrá küzdi föl magát. Mint császár Ven,

más olvasás szerint Vu nevet vett föl. Ügyes hadvezér lehetett, mert a dsong és tik törzseket nemcsak hogy visszavetette, hanem hatalmi körébe is vonta. Az ők segítségével úzi el aztán az előző dinasztia utolsó császáráét. A hunok szerepe itt világos. A dsongok és íieek, vagy ahogy a krónika megjegyzi másik nevüket: hun-ik és kien-unok, előbb mint ellenségek törnek Csou államra, azután pedig mint szövetségesek trónrasegítik nemcsak Vent, hanem fiát, Aut is. Ez az esemény adja kezébe Csunak a Khina feletti hegemoniát, s ezáltal új mederbe tereli Kelet-Azsia történetei.

Vu, Khina egyik legnagyobb embere. Kiváló hadvezér, nagy hódító, kitűnő szervező, aki rövid időre megteremti Khina egységét Elköveti azonban azt a végzetes hibát, hogy az országot kiváló hadvezéreinek és nagy embereinek hűbérként kiosztja. Ez a gyöngé utódok kezében az ország újbóli széthullásához vezetett. Az új dinasztia első két századában keveset hallunk a hunokról. Úgy látszik, hogy megtartották a szövetségi hűséget. Csak 1100 körül találunk egy feljegyzést, amely azt mondja, hogy a betörő dsongokat csak az egyesült fejedelmek hadai tudták visszaverni. Ez a khinai egység mellett azt is mutatja, hogy a hunok is olyan erővel támadtak, amelynek kivédésére majdnem az egész birodalmat talpra kellett állítani. Ez a hun támadás már északról történt, s úgy látszik, itt is valami nagyobb hun erő szerepelt. Kr. e. 1000 körül a Csou dinasztia már kezdi erejét veszíteni. Ezért a dsongok és tikek nem hozzák el adóikat s az uralkodó, bár nagy sereggel vonul ki elienök, csak négy fehér szarvast és négy fehér farkast tud a hadjárat zsákmányául felmutatni. A krónika azt is megjegyzi, hogy ettől fogva a dsongok

és tíkek nem jöttek el a császári udvarba. (Tehát felmondták az eddigi barátságot). Ebben a hadjáratban három új hun törzs nevét említik a krónikák. A Tápé, Pösze és Suta törzsek neveit. 989-ből említik az íráások, hogy a szüidsongok magát a fővárost is megtámadták. Csóu 985-ben újra harcba keveredik a hunokkal. E meggondolatlan támadás óta a hunok újra támadólag lépnek föl Khina ellen. Nagy hun összefogásokról szerzünk tudomást, mely a középországot oly nyomorba dönti, „hogy még a költők is búskomorságba estek”.

Ettől kezdve lett a hun kérdés a birodalom legnehezebb problémája. A khinaiak, mint politikus nép nemcsak fegyverrel, hanem politikai eszközökkel is igyekeznek a hun veszedelmet elhárítani. A császári udvar khinai címeket és méltóságokat osztogat a vele békés érintkezésbe került hunok között. Ekkor kezdődik meg az összeházasítás gyilkos politikája. Harciasabb hun törzsfőknek előkelő khinai lányokat adnak feleségül. Ezek a khinai fehérmépek rendszeren keresztülvitték azt, hogy a tőlük származó gyerekek örököljék apjuk méltóságát. Hatalmas fegyver volt ez. Ha a törzs elfogadta a félvér korcsot, akkor megszűnt Khina ellensége lenni, hiszen a khinai anya mindig igyekezett khinainak nevelni idegen férjtől kapott gyermekét. Ha pedig a törzs nem fogadta el, belviszály tört ki, amely lekötötte, sőt fölemésztette a törzs erejét. Erre számos példát találunk az évkönyvekben följegyezve. A 900-as évek tájáról jegyzik föl, hogy a császári családnak a dsongokkal való sokszoros összeházasodása miatt minden dsongfajta meghódott az uralkodó előtt s ez a behódolás adla meg az erejét, hogy trónon maradhasson.

Főnnebb említettem, hogy a hunok újra támadólag

lépnek föl. Nem a behódoltak, hanem a sivatag hunjai, az új támadók. Tagadhatatlan, hogy ezeknél a támadásoknál a behódolt hunok is sokszor segítségére voltak vértestvéreiknek. 930 körül a Csín tartományi krónikák azt vetik az uralkodó szemére, hogy a hun barbárok minden szokását magával hozta s elterjesztett e a khinaiak között. A következő évtizedekben a már behódolt és letelepített határszéli hunok számos nyugtalankodásáról adnak hírt a krónikák. Az uralkodó a legrakoncátlanabb határszéli törzseket betelepíti az ország belsejébe, ahol felszívja őket a khinai lakosság. 850 körül Khinában belzavarok ütnek ki. A krónikák szerint a hunok fölhasználták a zavarokat s betörve, végig pusztították a határmenti tartományokat. Az ellenük vezetett egyesült hadseregek, „a király parancsolata dacára” sem tudták legyőzni a hunokat. Ez a burkolt tudósítás elárulja, hogy a dsongok föllázadnak a királyi ház ellen, kiirtják a hűbérúr családját, s maguk telepednek meg a khinai Csín tartományban. Csak 20 év múlva sikerül visszaszerezni a tartományt, ezt is olyan puccsal, amelyben mindkét uralkodó család számos tagját elveszíti.

II.

KHINA HUN HÓDOLTSÁGBAN.

790-ben erős hadsereg indul a dsongok ellen, de csúfos vereséget szenved. Rövid egymásutánban több hun támadásról emlékeznek meg a krónikák, s csak 787-ben sikerül Khinának megállítani a hunok előnyomulását. Khina diadalmámorba esik e győzelem felett. A költők dicshymnusokat énekelnek, de az uralkodók a városokat és a járható határterületeket falakkal látják el. Minden forrás hangoztatja, hogy ebben az időben a hunok már nem mint portyázó kalandorok, hanem mint hódítók lépnek föl, akik állandóan megfészkelik magukat a meghódított területeken. Közben Khinában a hűbéres fejedelmek újra hajbakapnak, uralkodókat tesznek le vagy állítanak, s egész uralkodó családokat pusztítanak ki. A hunok így könnyen urai lehetnek az egymáselleni harcban elfoglalt és elgyengült khinai hűbéruraknak. Ha ekkor a hunoknak egy nagy vezéralakja akadt volna, minden nagyobb áldozat nélkül az egész Khina urává tehetné volna a hunokat.

700 körül Lu államnak sikerült békét kötni a hunokkal. így ezt nyugton hagyják, a többi államok azonban annál többet szenvednek. Az északi dsongok 713-ban betörnek Csing tartományba. A tartomány hun lakosságú, a király félvér fia sokáig élt a hunok között s egy haditervet készít a betörő hadsereg ellen. A terv hun módra volt megcsinálva. Az északi hunok bele-

mentek a kelepcébe s csúfosan kikaptak. Hun harcolt hun ellen.

A birodalom nyugati részén is folynak a harcok, amelynek folytán a Csin-i király kiűzi a Szenszi tartományban megtelepedett hunokat, akik törzsrokonaikhoz menekültek, 706-ban azonban már a hegyi dsongokkal a főváros falai alatt verik le a khinai sereget. 678-ban a Csin-i király újra előre tör s az egész nyugati Szenszi tartományt, a hun törzseknek ősi lakóhelyét, országhoz csatolja. Úgy látszik, évekig tartó mozgó harcok következnek, amelyekben 674-ben Csin és Lu győzelmet aratnak. Valószínű, hogy ez a győzelem csak visszavonulás lehetett, mert 670-ben a hun seregek megint végigdulják a határszéli tartományokat s az év végére, a krónikák beismerése szerint is, urai lettek az egész akkori Dél-Khinának.

Párhuzamosan folyt északon is a harc. 672-ben Csin hercege meghódít egy hun törzset. 667-ben három khinai állam szövetkezve, újra megtámadja az északi hunokat, akik 664-ben viszonozzák a támadást. A szövetséges hadak visszaverik ezt a támadást s Khina diadalmáorban úszik a győzelem felett. 662-ben egy új hun törzs-lép fel támadólag Khina ellen. A Csin-i fejedelem fia (hun anya gyermeke) látva az északi hunok elleni sikereket, közös szövetségbe vonja össze a khinai államokat a hunok ellen. A szövetség eleinte nem sok sikert aratott, ennek legélénkebb bizonyítéka, hogy a főntebb említett tikhun törzs még három év múlva is khinai földön tanyázik. A hunok támadásai még erősebb lendületet kapnak ettől az időtől fogva. 660-ban már Vei államot támadják meg, pedig ez az állam Cin és Chi államoktól délre fekszik s így

csak ezeken keresztül juthattak oda. A krónikák hiába szépítgetik, Vei előtt ennek a két államnak is hun kézre kellett esnie. Veire különben végzetessé váltott a hun támadás. Hadserege szégyenletes vereséget szenved s a Vei-i alkirály elesik a harcokban. Lázadás is tör ki ellene, amely egész családját elpusztítja. A hűbérállamok szövetsége mintha elaludt volna, nem tud eredményt elérni, egészen addig, míg Chi fejedelme nem veszi a kezébe a vezetést. Neki sikerül visszaszorítani a tikhunokat. A sanyargatott lakosságot elköltöztette a határszélről, ahol fallal kerítette be a védelmi vonalba eső városokat. Cin fejedelme legidősebb fiát a Szansziben harcoló hunok ellen küldi. A fiú nem tud sikert aratni, ezért az udvari intrika megfosztja trónöröklési jogától, sőt azzal vádolja, hogy atyját meg akarta mérgezni. Hadsereget küldenek elpusztítására. A dolog annyira jut, hogy kénytelen a tikhunokhoz menekülni. Itt élt atyja haláláig. Ekkor, valószínű az ő buzdítására, a hun hadsereg betör *Cinbe*, s annak seregét szétszórja.

Érdekes kis epizódot említenek itt a khinai források. Vei államnak, mely sokat szenvedett a hunok támadásától, alkormányzója fellázad hűbérura ellen s a tikektől kér segítséget. Ezek azonban nem segítik a királya ellen föllázadó alattvalót.

A hun támadás egyre nagyobb méreteket öli. 648-ban több hun törzs szövetségbe lépve betör Khinába s még a királyi város keleti kapuját is fölégetik. A khinai ellentámadás nem tudja fölmenteni az ostromlott királyi várat. A krónikák szerint a dsongok békét kötöttek a királlyal.

Az elmondott pár évtized eseményei azt mutatják, hogy a hunok ismét döntő szerepet játszottak Khina

életében. Egész Khina közel állott ahhoz, hogy hódított hun tartománnyá süllyedjen. Ebben a korban jön rá Khina arra, hogy bekerített városokkal és várakkal védekezzen a hunok ellen. A hunok pedig látták, hogy csak akkor lehetnek igazán Khina uraivá, ha a leg-hatalmasabb khinai államot Csout, elfoglalják. A Vei-i és Csin-i hadjáratok és a hunok ottani térfoglalása, úgy látszik, bekerítő mozdulat volt Csou ellen. Ezt a khinai államok is észrevették, s hogy megmentésük magukat, esküszövetséget kötöttek a hunok ellen. Ebbe a szövetségbe azonban nem lehetett az összes államokat bevonni. A tartományok közötti gyűlölködés olyan nagy volt, hogy pl. Ju alkirálya kijelentette, hogy szívesebben lesz a hunok szolgája, semhogy bosszút ne állhasson az öt megsértő szomszéd khinaiakon. Azért a szövetség megszületett s ezzel Khina közelebb jutott ahhoz, hogy újra egységes állammá alakulhasson. Még ezt is a hunoknak köszönhette. A hunok ezalatt folytatják tervüket. Rávetik magukat Csorna, amelyet csak a szövetséges hadak tudnak a végpusztulástól megmenteni.

A khinai államszövetség rövid életű volt. Chin fejedelme meghal s négy öccse összekap a trón fölött. Mindenik segítség után néz. Az egyik a tikhunokat hívja s így nemcsak az államszövetség bukik meg, hanem egy új hun támadás is történik. A hűbérállamok még az eddiginél is elkeseredettebb harcokba kerülnek. A király igyekszik békét teremteni, de tekintélye annyira süllyed, hogy békeköveteit a hűbéres alkirályok börtönbe vetetik. Jellemző Khínára, hogy ez a megharagudott árnyékkirály a tikhunokkal köt szövetséget, s elhatározta, hogy a tik fejedelem leányát feleségül veszi. A főmi-

niszter hiába mond ellent. Hogy a dolgot megakadályozza, lázadást szít. A tik csapatok azonban közben megtámadják és elfoglalják Csout, melynek fejedelme és a király elmenekülnek Csinbe. A krónikák szerint ettől fogva Khina nagyon szenvedett a hunok miatt. Négy évig van a hunok kezében a király tartománya. Nem tudták felszabadítani.

Cinben ezalatt Csungőr kerül az alkirályi székbe. Száműzött herceg volt s két évtizedes szenvedéstől meg-edzve, egyike lesz Khina legerősebb hadvezéreinek. Anyja hun leány volt. Mikor bajba került, a hunok közé futott s ott meg is nősült. A krónikák azt mondják, hogy mikor visszakerült Khinába, arra kérte hun feleségét, hogy várjon reá 25 évig. Ha azalatt vissza nem jönne menjen férjhez máshoz. Az asszony azonban így felelt: én most 25 éves vagyok s ha 25 év múlva kellene férjhez mennem, akkor már megyek a sirba. Inkább várok reád. A hun asszony ragaszkodott férjéhez s mikor ez trónrajutott, két gyermekével együtt utána ment. Csungőr uralkodói neve Ven lett. Hadsereget gyűjtött, elűzte a dsongokat és a tikeket. leverte a lázadást s Csou királyát visszahelyezte székvárosába. A krónikák azt mondják, hogy a legyőzött dsongok és tikek nagy részét elfogta s letelepítette a Hoanghó-nál. Ettől fogva ezeket a krónikák vörös és fehér tikeknek nevezik.

Csungőr tehát visszaállítja Khinában a Csou dinasztia uralmát, s felszabadítja a hunok uralma alól a királyi birtokokat. Ha mindezeket az adatokat összevetjük, csak úgy tudjuk megérteni a dolgot, hogy Csungőr a föllázadt, letelepedett hunokat győzi meg, valószínűleg azoknak a hun törzseknek a segítségével,

amelyekkel ő rokonságba keveredett. A hunokra nézve az a szomorú ebben az eseményben, hogy a vörös íik törzsek új lakóhelye be volt ékelve a khinai államok közé, amelyekben egy század alatt teljesen eltűntek.

A krónika írók ezeknek az eseményeknek a leírása alkalmával felsorolják az előttük ösmert hun törzseket, akik szétszórva, folyó völgyekben és hegyszakadékokban önállóan élnek törzsfjedelmeik alatt. Azt írják, hogy gyakran száz meg több törzs is él egy-egy csoportban, de az összes hunokat még senki sem tudta egy néppé alakítani. A feljegyzésekben érdekes az is, hogy először említik a tunghu népet amely a tunguzság őse. Ez is bizonyíték amellet, hogy a tunguzfajta népek hunok, akik, mert a főtörzstől évszázados elválásban éltek, külön néppé alakultak. A krónikák tagadják a hun egységet. Ha azonban az éppen leirt eseményeket végignézzük, leheletlen meg nem látni, hogy azokban egy nagy koncepciójú terv kerül kivitelre, amely Khina elfoglalását tűzte ki célul. így kellett, hogy valami egységnek, valami központnak lenni, ahonnan a szakadatlanul előretörő hun törzsek kikerültek, irányítottak.

630 tavaszán Csungőr úgy látszik el akarja foglalni Chint. Erre a tikek rögtön megtámadták tartományát. A következő évben Csungőr bosszuló hadjáratra indul. Öt hadsereget állít a tikek visszaszorítására. A hunok azonban olyan diadalt arattak, hogy még Vei is ismét hatalmuk alá került. Ez esztendő őszéről azt írják a krónikák, hogy a hunok között zavarok támadtak (valószínű királyváltás), s emiatt Veivel békét kötnek. A 627-i krónikás feljegyzésekből azt sejtethetjük, hogy a hunoknál szakadás történt, mert a hun törzsek egyes

részei kezdenek más más politikát követni. Csungör meghalt Chinben, s az új alkirály rögtön háborút indított Csin ellen, segítségül híva a kiendsongokat. Ugyanekkor a fehérhun törzsek betörnek Khinába s ott olyan pusztítást végeznek, olyan messze elkalandoznak, hogy a khinai krónikások még 800 esztendő múlva is erről panaszkodnak a legkeservebben.

III.

KHINA SZABADSÁHARCAI.

Csinnek szerencséje volt. Alkirályi székébe Khina egyik legnagyobb embere, Mu fejedelem kerül, aki Khina hatalmát Kelet-Turkesztánig terjeszti ki. Mu története a hun történelemnek is egyik legjelemezőbb darabja. A dsonghun király mikor meghallotta Mu bölcsességét, elküldötte hozzá bizalmasát, Jin-Hüt, aki egy khinai menekült családból származott. Mu megmutatta neki városát, palotáját. Jinjü így szölt: „Ha szellemek által készítetted ezeket, akkor kifárasztottad az Isteneket. Ha pedig emberekkel csináltattad, akkor kimerítetted az embereket.” Mu aztán beszélt arról, hogy Khinában megvannak a törvények, életszabályok, szertartások, zene és mégis mindig zavarok dúlnak. Aztán megkérdezte, hogy a hunoknál, akiknél mindezek hiányoznak, mért nincsenek örökké zavarok. Jinjü feleletében kifejtette, hogy a nagy Hoangti császár, aki ezeket az életszabályokat kifejtette, csak keveset kormányzott. Utódai azonban folytonosan gögösebbek és kicsapongóbbak lettek. A törvények és életszabályok arra voltak jók nekik, hogy tekintélyt szerezzenek, elnyomják és kifosszák a népet, a jóság és az igazság örve alatt, így a nép csalódott uraiban, elvesztette türelmét, rossz

lett, hiszen uraik addig mentek, hogy egész családokat irtanak ki egyesek bűnéért. A hunoknál máskép van ez. A hun fejedelmek erényre és emberiségre törekednek s mindig az van előttük, hogy alattvalóiknak a javát szolgálják. Ennek természetes következménye, a nép hűsége s a fellebbvalók igaz tisztelete. Olyan a hun uralom, mint a test szervezetének a kormányzása. Nem is tudják, hogy ki kormányoz.

Mikor Mu ezeket hallotta, megijedt, összehívta a tanácsosait. Arról tanácskoztak, hogy ezt a bölcs és nagy embert nem eresztik vissza a hunok közé, mert az veszedelmes Khinára. Az egyik tanácsos ellentmondott. Kifejtette, hogy a hunok királya távoli és rejtett országban lakik s így természetesen nem ismeri a középország (Khin) életharmoniját. Ezért azt ajánlotta az uralkodónak, hogy küldjön zenészeket a hun királynak, hogy ezek megfosszák őt jellemerejétől. Jüt pedig ! ártsa magánál, hogy a hun király előtt árulás gyanújába keveredjék. így az uralkodó és miniszterei között kitör majd az egyenetlenség s akkor meg lehet őket buktatni. A hun királynak, ha megtetszik a khinai zene, akkor elhanyagolja a kormányzást. Mu követi a tanácsot. A dsongkirálynak annyira megtetszenek a khinai zenészek és énekesnők, hogy nem küldi vissza még egy év múlva sem. Ekkor hazaküldik Jüt, aki, mikor meglátta a hun fejedelmi udvarban történt változásokat, szemrehányást tesz a hun királynak. Nem tudott célt érni, kegyvesztett lett. Mu visszacsalja Csinbe s hü emberévé teszi. Az ő tanácsára hallgatva sikerül Csinnek megverni a dsongok királyát s elvenni 12 országát.

Ennek a krónikás följegyzésnek, melyet kivonato-

san közöltem, amellet, hogy a hun kormányzati bölcseséget ecseteli, igen fontos adata az, hogy a hun királyról beszél. Ez először történik, hiszen amint láttuk, eddig csak hun törzsekről esett szó. Fontos az a megvilágítás is, amellyel meg akarták rontani a régi hun erkölcsöket. Ami a 12 országot illeti valószínű, hogy ugyanennyi törzsről lehet szó. De ez az adat történeti bizonyíték arra, hogy ebben a időben Khinától nyugatra még eddig a történelemben nem szerepelt hun országok is vannak. Mut a khinai krónikások hunnak tartják s országáról is azt mondják, hogy az hun származású. A dologban van valami. A Csín család trónralépése óta Khinában is szokásba jött, hogy a fejedelem temetésénél annak hű embereit, kincseit, szolgálait vele együtt temessék el. Csinben ez a szokás 676-ban kezdődik, s majdnem 401-ig marad szokásba. Mu halálakor 621-ben, majdnem 200 embert küldöttek utána a halálba. Khinában az ilyenszerű emberáldozat nem volt divatban, de élt annak egy másik formája. A krónikák most sem az emberáldozat miatt fakadnak ki, hanem azon, hogy milyen nagy és derék embereknek kellett Mu után menni a halálba. A nép megsiratta ezeket, még egy ódában is, amelyet Turcsányi fordításában közlök.

A sárga madarak.

Röpködve szállnak a sárga madarak.

Pihenni ők a szederfákra járnak.

Ki ment Mu után a sirba?

Ce-cse Csung-ha, ki száz mással fölért.

Mikor a sirhoz lépett – ó azur Egek !

Megborzadt és megreszketett.

Legjobbainkat pusztítottad el, Mu,
Csak ő magáért száz mástadtunk volna.

Röpködve szállnak a sárga madarak.
Pihenni ők a szederfára járnak.
Ki ment Mu után a sírba?
Ce-cse Csung-hang, ki száz mással fölért.
Mikor a sírhoz lépett – ó azur Egek!
Megborzadt és megreszketett.
Legjobbainkat pusztítottad el, Mu,
Csak ő magáért száz mástadtunk volna

Röpködve szállnak a sárga madarak.
Pihenni ők túskebokrokra járnak.
Ki mint Mu után a sírba?
Che-cse Khien-un, ki száz mással fölért!
Mikor a sírhoz lépett – Ó azur Egek!
Megborzadt és megreszketett.
Legjobbainkat pusztítottad el, Mu,
Csak ő magáért száz mástadtunk volna.

617-ről egy új hun törzs, a Szóban tikek betöréséről panaszkodnak a krónikák. Az évről évre megismétlődő támadásokat nem soroljuk föl, csak azt a két adatot említjük meg, hogy egy betörő csoport vezére khinai fogságba került, akik megölték. Ugyanez a forrás három hun óriásról emlékezik meg, akik Khinában nagy rémületet keltenek, de kettőt közülök sikerült lenyilazni. A krónikák a hunokat legtöbbször magas termetű embereknek emlegetik. Közöttük is akadt bizonyára óriás, hiszen ilyenek mindenütt előfordulnak. Az apró termetű igazi khinaiak előtt a lovas hunok tényleg nagy termetűeknek látszódhattak. 610-ről jegyzik föl

nogy egy hun csapatot törbe csaltak. A következő évben azonban a hunok visszatorolják a vereséget.

606-ban az ország belsejébe telepített vörös tikek föllázadnak. A khinaiak nem bírnak a hunokkal s így pártviszályt igyekeznek kelteni közöttük. A diplomácia elkezd működését, s egymásra uszítja a vörös és a fehér tikeket. A vége a vörös tikek behódolása. Nemsokára utánuk a Lu és Li nevű hun törzsek is elbuknak. Ezeknél a harcoknál tűnik föl Hoangszí, a Lu törzs nagy vezére, aki ezeket a most elbukott törzseket közös támadásra egyesítette volt. Az általa támasztott szövetség olyan erős, hogy a khinaiak jó ideig meg sem merték támadni. Csak mikor a fönnt említett diplomáciai munka a vörös tikeknél palotaforradalomban tört ki s megbontotta az egyesülést, mernek újra a hunok ellen támadni. A krónikákból az látszik, hogy a vörös tikek törzse volt a leghatalmasabb. Mikor leverik, Hoangszí is fogságba kerül s kivégzik. Az adatokból még az is kitűnik, hogy ezek a vörös tikek önmagukat szóbanak nevezték.

A vörös tikek helyett más hun törzsek törnek előre s a krónikák 589-ről azt jelentik, hogy a király hadserege amaó dsongoktól szégyenteljes vereséget szenved. Hogy milyen erősek voltak ezek, annak bizonyága, hogy az ellenük küldött khinai hadsereget egyetlenegy törzsük tönkrevverte. A khinai államok harcaiban ezután a behódolt hunok is részt vesznek. Hogy nem nagyon lelkesedhettek új uraik iránt, annak csattanós bizonyítéka a krónikáknak az az elbeszélése, hogy Csi örgrófját, aki egyúttal a hadsereg főparancsnoka volt, leveretése után a Cin seregében szolgáló hunok, utat nyitva maguk között és lándsáikkal védve, engedik menekülni.

Néhány zavaros év következik, ahol a behódolt hunok a hűbéres fejedelmek harcaiban erős részt vesznek. Ugyanazon törzsek majd itt, majd ott harcolnak.

Ekkor történik, hogy Cin megunva Csinnek folytonos ármánykodását, felmondja neki a barátságot. Vádiratszerű levelében szemére hányja a hűbéres fejedelmnek, hogy őt a tikek elleni támadásra biztatta s ugyanekkor értesítette ezeket a tervezett támadásról, de a tikek becsületesebbek voltak és megizenték a fejedelmnek az álnokságot. Erre a khinai államok újra hajbakapnak. Ezekben a harcokban a hunok már csak csendes szemlélők lesznek. 568-ban a bu-csing törzs tör be Cinbe, de a dolog békekötéssel végződik. A minisztertanács azt mondja: „A dsongokkal való békének öt előnye van: 1. A folyton vándorló nép békében szívesen elcseréli földjét. 2. A velük való béke nyugalmat jelent a határokon. 3. Ha ők minket, mint barátokat segítenek, minden állam félni fog tőlünk. 4. Ha békében vagyunk velők, pihen a hadseregünk és 5. pihen az állam is.

A megkötött béke elég tartós. A hun törzsek beolvadása szépen halad, bár a khinaiak gyanús szemmel nézik régi halálos ellenségeiket. A hűbérurak tanácsülésén ki is robban ez a gyűlölet, de a hun kapitány visszautasítja az árulás vádját. Itt mondott beszédéből tudjuk meg, hogy Cin ezeket a hunokat déli határán egy vadonban telepíti le, melyet a hunok kultúrterületté alakítottak. A Si-ki egy verset közöl. Ezt dalolta volna a főúr mikor a gyűlésről eltávozott:

(Turcsányi fordítása.)

Zümmögve szálló dög legyek
Mindig fényes falakon másznak,

Oh! te drága jó fejedelmem,
Ne higgy ne, a rágalmazóknak !

Zümmögve szálló dög legyek
A legjobb gyümölcsökre járnak,
A rágalom nem ismer gátat,
Felforgat egész országokat.

Zümmögve szálló dög legyek
A mogyoró bokorra járnak,
A rágalmazó bósz szavai
Kettőnk szívéen is rágva-rágnak.

Pár évtizedig a khinai kútőkben alig találunk valamit a hunokról. A betörések megszűnnek, csak egyetlen egyről tudunk, amelyben a hunokat törbecsalják. Egy részök elmenekül, más részüket elfogják és Khinában letelepítik.

Ügylátszik ez volt az utolsó tikhun törzs, mert ettől fogva a támadó hunok közül nevük kimarad s csak a dsonghunokról esik szó. 525-ben a lohuan dsong törzset barátság és szövetség ürügye alatt váratlan rajtaütéssel robbantják szét. Ezekről sem esik többet szó. A mandsongokat is árulással hajtják igába.

Még két hun törzs szerepel, a tali és a giku. Az elsőt sikerüli ártalmatlanokká tenni, a gikuk azonban egy kisebb vereség után visszavonulnak. Még 115 év múlva is, mint független néptörzsről beszélnek róluk, akik sokszor megzavarták Khina békéjét. Rajtuk kívül azonban nincs más hun törzsről említés. Majdnem 160 esztendőn keresztül alig találunk hun nyomot a khinai történelemben. Khina ezalatt újabb erősített városokkal és útelzáró falakkal erősítgeti határát.

A meghódolt hun törzsek a versengő államok

közül Csaot segítik diadalra. Ez az állam megváltoztatja az ősi khinai szokásokat. Hadseregét lovasíjászokká képezik, hun ruhát ad rájuk. Ez a hadsereg, mely valószínűleg túlnyomó részében hun volt, teszi aztán lehetővé a gikuk meghódítását, Ezekből az adatokból nyerjük az első tudósítást a khinai nagy falról, melyet tehát már Kr. e. a IV. század végén építeni kezdettek. Az, hogy Vu ling alkirály hun szokásokat vesz föl, azt bizonyítja, hogy a sok bekebelezett hun töredék megtette a maga hatását Khinára. Azt is belátta Csaó, hogy a gyalog és szekéren harcoló khinaiakkal szemben milyen nagy előny a hun lovasíjász harcmodora. Ezek tudatában válik jóformával egész országával hunná. De célja a Khina fölötti főhatalom elnyerése is. Hogy a szabad hunokat is a maga részére tudta megnyerni, annak egyik oka az, hogy személyesen kereste föl a hun királyokat. Hun ruhában, hun segédcsapatokkal teszi meg ezt az utat. Ő az első és egyetlen khinai uralkodó, aki személyesen járt a hun királyok udvarában. Hogy nem hódításról volt itt/ szó, hanem szövetség kötéséről, annak a legfőbb bizonyítéka az, hogy az összes meglátogatott hun királyok hozzája csatlakoztak csapataikkal. Khina főuraságára vágyott. Ezért hoz meg minden áldozatot. Még trónjáról is lemond a fia javára, hogy átvehesse a szövetséges hun csapatok fővezérletét. Terve nem sikerül, nem tudja maradandóvá tenni alkotásait s halála után az az erős hun szövetség, amit szerzett, megdőlt.

Vuling óta a khinai források Hungno, Hunno néven emlegetik a hunokat. Úgy látszik, hogy ő, aki a hun király udvarában volt, niegösmerie ezek igazi nevét s történészei följegyezték. A történeti könyvek pedig

azóta mindig ezt használják. Mint nagyon fontos tényt kell megjegyezni, hogy a név leírására használt *no* Írásjegyek régies olvasása *nor* volt. Így a hunok igazi neve a legpontosabb filológiai megállapítással hunoknak hangzott. A magyar mondák Hunor nevét tehát nem a tudákos barátok találták ki, mert az egykorú khinai források már a Kr. e. III. században így jegyzik föl ezt a nevet.

A Kr. e. III. század közepén, a khinai források szerint, két hatalmas hun ország áll előttünk, a tunghuk országa és a jüecsiké. A tunghuk külön néppé válását a 280 körül Kr. e. történt vereségük után való visszavonulásuk okozta. 400 kilométeres pusztá választja el ezután őket a többi hunságtól, így elszakadva érhető. külön fejlődésük. A jüecsik később a hun királyságtól legyőzve nyugatra vonulnak, ahol leírásunkban még találkozzunk velük. Khinának azért még elég baja marad a hunokkal, akik lassankint újra keletnek fordítják nyílas csapataikat. Legerősebb ellenfelük a főt említett Li-mu tábornok volt, aki kiösmerve szokásaikat, eredményesen tudott ellenük védekezni. Hosszú életrajza, melyet a khinai krónikák adnak, a hun-khinai viszonyok egyik leghűbb ecsetelője. Röviden ismertetem.

Állandó lakhelyét a határvonalra tette s nagyon szigorúan hajtotta be az adókat, hogy a hadsereget fönntarthassa. A harcosok számára naponként több marhát vágatott le. Lovaglásban, nyíllövésben minden nap gyakorlatokat végeztetett velök. A jelző-tűzadó állomásokat megerősítette s mindenikébe jókora őrséget rakott. A népnek ki volt adva a rendelet, hogy a jelző-tűzek kigyulásakor azonnal húzódjanak a védelmi vonalakba. Katonáit is ilyenkor rögtön az erődökbe paran-

csolta. Ha a hunok betörték, mindenki, értékeivel együtt, a megerősített helyekre vonult. Így a hunoknak nem igen volt mit fölprédálni. Gyávának tartották s e miatt állását is veszítette. Rögtön utána azonban egy hun betörés úgy elpusztította az országot, hogy mindenki belátta eljárásának helyességét. Vissza is helyezték régi állásába, de azért a gyáva név rajtamaradt.

A határőrvidéki katonaság pontosan megkapta zsoldját és ennivalóját. Mivel naponként erős gyakorlatot végeztek, nagyon szerettek volna már egy kis csetepatét. Llmü engedett. 100.000 kiképzett íjjásza mellett igen sok szekeres, gyalogos és lovas katonája volt. Tört vetetett a hunoknak. K[^].vés ember kíséretében nagy csordákat küldött legeltetni. A kémlelő hunok az elbujtatott hadsereget nem vették észre. Összeszedelőzködtek hát, s mintegy 100.000 emberrel betörték Khinába. A lesben álló csapatok rajtaütöttek a mit sem sejtő hunokon és döntőleg megverték. A sennyő (akit itt említenek először) megfutott s jó néhány évig nem bántotta a határszéli tartományokat.

Úglátszik, hogy a hunok ezúttal nagyobb vereséget szenvedtek, mert a khinai krónika jó darabig megint csak úgy melleleg emlékezik meg róluk. Ez az idő különben úgy a hunok, mint Khina történetében fordulópontot képez. A khinai államok sokszázados harcából Csin kerül ki győztesen. Ennek a tartománynak nemcsak lakossága, hanem uralkodója is hun keverék volt. így is csúfolták a többi államok századokon keresztül. A győztes Csin Khinát egységes állammá kovácsolja. Hogy ez megtörténhetett, ahhoz egy hun vérű uralkodónak hun vérű alattvalóira volt szükség.

Ez új állapotok megteremtője Si-hoang-ti volt. Hamar belátta, hogy birodalmát északról fenyegeti veszedelem, mert itt a hun törzsek újra erőre kaptak. Már 238-ban harcot kell vívnia ellenük. Később, mikor a vetélkedő államokat legyőzte, teljes erejével a hunok ellen fordult. Si-hoang-ti félelmetes ellenfél volt harcban és politikában. A hunokat eddigi történetünkben még nem támadta ilyen veszélyes ellenség. A krónikák Si-hoang-ti gyűlöletének okáról még ezt beszélnek: ebben a korban a történészek Hunor nevét Hu-ra kezdik rövidíteni, hogy ne legyen hosszabb a császár országának nevénel. Si-hoang-ti követséget küldött volt a keleti tengerpart állapotainak kikutatására. A visszatért követség valami írásfélét hozott magával, amelyet úgy fejtettek meg, hogy Si-hoang-ti dinasztiajának Hu fog véget vetni. Hogy ezt magakadályozhassa, a hunok megsemmisítésére indul. Saját országukban támadta meg őket. Hadvezére Mung-Thien vezeti a támadást. 300.000 emberrel indul északra. Mindenütt határerődítéseket emeltet, 41 fallal körülvett kerületi fővárost épített. A számúzóttekből katonai telepeket alkot, hogy a határ mentét benépesíthesse. Ezenkívül új hadi utakat készítettek s a régieket mindenütt kijavították. A krónikák szerint a határerődítések hossza 10.000 li volt (4000 kilométer.) Ez az óriási építő munka és óriási hadsereg mind a hunok ellen irányult. Elfoglalja a nagy pusztának és széleinek mind azt a területeit, amely évezredek óta öntötte Khina ellen a harcias hun törzseket. Közben befejezteti a nagy fal építését is.

Láttuk, hogy már századokkal azelőtt kezdte meg Khina a falakkal való védekezést. Ennek egységessé tételét Si-hoang-ti eszközli. Az építéshez hadifoglyokat

használt. A versengő államok legyőzésekor százezer számra ejtettek foglyokat. Valószínű, hogy elfogott hunokat is rendelt a falhoz, bár az építésben járatlan hunoknak nem sok hasznát vehette. Az egész birodalomra kiterjedő kényszermunka volt ez. Még az igazságtalan bírákat s a könyvelrejtő tudósokat is a falak építéséhez száműzte. Si-hoang-ti volt ugyanis az a khinai császár, aki megakart semmisíteni birodalmában minden irott emléket, azt mondva, hogy ezek a könyvek rontják meg a nép lelkét. Ez a munkája olyan jól sikerült, hogy igen sok régi könyvből csak töredékek maradtak fenn. A nagy fal fölépítése majdnem 10 évig tartott. Állandóan egymillió ember dolgozott rajta és félmillió pusztult belé a munkába, akiknek testét beépítették a nagy falba. A hunok ezek elől a támadások és védőművek elől visszavonultak a Hoanghó vidékére. Keveset hallunk róluk, de annyi bizonyos, hogy ettől az időtől fogva megszűnnek a törzsek különálló vállalkozásai s a hunok további történetét egy központi uralkodó, a tanhu, vagy sennyő intézi. Talán az történt itt is, mint a magyaroknál, hogy veszély idején egy fejedelem parancsnoksága alatt egyesítették a nemzet minden erejét.

Si-hoang-ti 209-ben Kr. e. meghalt. Méltatlan utóda fia, *Ha* akinek első teendője, hogy a híres hadvezért, Mungthient, börtönbe vetteti és kivégezteti. A hűbéres fejedelmek föllázdak a gyöngé uralkodó ellen. A falmenti telepések visszamentek régi lakóhelyükre s a határok védetlenül maradtak. Khina tehát újra darabokra hull, a jóslat szerint Hu teszi tönkre. Hunor pedig, egyesülve olyan erőt képvisel, amelynek párja akkor nem volt ezen a földön. A most elkövetkező harcok talán a Si-hoang-ti támadásainak visszatorlásai voltak.

IV.

A KELETI HUN VILÁGBIRODALOM.

A hun törzsek egyesülése annyira megnövelte a már addig is hatalmas és félelmes hunok hatalmát, hogy Khinának nemcsak nemzeti léte, de függetlensége újra veszélybe került. Az első hun fejedelem, akit nevééről is ösmerünk, *Thobán* sennyő, aki hatalma alá hajtotta belső Ázsia hunságát. Hogy Thobán volt-e a hunoknak első sennyője, ezt igazán nem tudjuk eldönteni. A khinai forrásokban többször történik említés a hunok nagy fejedelméről, aki valahol messze északon lakik. Ha volt is központi fejedelem, ennek méltósága inkább csak cím lehetett, hatalom nélkül, hiszen majd 2000 éven keresztül követtük nyomon a hun törzsek Khina elleni harcait s ezekben a harcokban ritkán láttuk egy központi hatalom tervszerű megnyilatkozását, így legfőnebb olyan árnyékkirályról lehetett szó, akivel a törzsfjedelmek nem sokat törődtek. Csakis így magyarázható a törzsek azon függetlensége, hogy évezredekén keresztül folytatják nemzetpusztító kalandozásaikat. Fontos körülmény a kérdés mérlegelésénél az, hogy Thobán sennyő uralkodása után egészen a hunok keleti nagy világbirodalmának felbomlásáig, mindig ugyanazon családból kerülnek ki a hun uralkodók,

sőt a birodalom alkirályai is. Ez pedig arra mutat, hogy ennek a családnak régi, elismert jogú dinasztiának kellett lennie.

Thobán uralkodásának kezdetét nem tudjuk pontosan. Kr. előtt 219-ben a khinai források már mint egyeduralkodóról emlékeznek meg. 209-ből is följegyzik ugyanezen források nevét és tetteit. Több háborújáról emlékeznek meg s ezek közül kiemelik, hogy amikor a khinai seregtől vereséget szenved nyugatnak vonul és hatalmát arra felé igyekszik kiterjeszteni. Uralkodása végéről írják le a khinai könyvek azt a családi tragédiát, amely a hun fejedelmi udvarnál lejátszódott.

A hunok többnejűségben éltek. Az öregedő Thobán sennyőnek egyik fiatal felesége megveszi a szívét s rábírja, hogy az elsőszülött trónörökös helyett az ő fiát jelölje ki utódjának. A hivatalos trónörökös így útban áll, akit el kell tenni láb alól. A khinai kuíffők az eseményt így beszélik el: „A sennyőnek Mó-Tun volt a legidősebb fia. Később egy különösen szeretett feleségtől fia születik. A sennyő most már el akarta tenni láb alól Mó-tunt, hogy a fiatalabb fiút tehesse trónörökössé. Ezért Mó-Tunt elküldötte Aszi királyához kezésként. Mialatt Mó-Tun ott békekezes volt, Thobán hirtelen megtámadta Aszi-t. Ezek e miatt megakarták ölni Mó-Tunt, de ez elvette egy jó paripájukat és azon hazamenekült. Thobán most elismerte derekasságát és több mint tízezer katonának vezetését bizta rá.” A sennyő ezek szerint megbánta tettét s kárpótolni akarta a fiút. A tízezres vezérség azonban gyöngye kárpótlás lehetett a trónöröklés helyett. Mó-Tun nem is nyugodott bele. Csöndben készül jogai visszaszerzésére. A khinai forrás így írja le ezt: „Fütyülő nyilakat készített és

lovas íjászaik gyakorlatainál kiadta a parancsot, hogy valamennyien egyszerre arra a tárgyra lőjjenek, amelyre ő egy ilyen nyilat rábocsát. Aki nem így tesz, annak a fejét teszik lába elé. Ha valaki a vadászaton nem oda lőtt, ahová a füttyülő nyíl röpült, leütötték a fejét. Mótun azután egyik legpompásabb paripájának testébe röpitett füttyülő nyilat és nyomban lefejeztette kíséretének azon tagjait, [akik nem mertek ugyanoda löni. Nemsokára kedvenc feleségét lőtte le egy ilyen nyállal. Ez alkalommal is némelyek a kíséretéből nem mertek oda löni. Mótun ezeket is lefejeztette. Mikor kevéssel azután Mótun egy vadászaton füttyülő nyilával a sennyő díszparipáját lelőtte és kísérete kivétel nélkül vele lőit, látta hogy már egészen megbízhatik bennök. Azután vadászatra ment atyjával, Thóban sennyővel és rálőtt egy füttyülő nyilat. Egész kísérete ugyanoda lőtt és így megölték a sennyőt. Megölte cselszövő mostoháját és ennek fiát is, valamint azokat a minisztereket, akik megtagadták neki az engedelmességet. Aztán megtette magát sennyőnek.”

Mótun ezek szerint céltudatosan és hidegvérrel tört az egyedulalomra, melyet igazi vértengeren keresztül ért el. Egyezik ebben a világtörténelem minden nagy hódi tójával. A hun nemzet, melyet addig hihetetlennek látszó hatalomra emelt, megbocsátotta ezt a bűnét, de a khinaiak még évszázadok múlva is szemére vetik a hunoknak Mótun tetteit. Mótun nevének olvasása a khinai jegyek miatt nem bizonyos. Nyolc-tízféleképpen olvassák a sinológusok, legújabban Hírt azt vitatja, hogy a név Bagatur vagy Batur-nak hangzott.

Mótun (Bátor) a hun történelem legnagyobb alakja. Hozzá csak Attilát, a sokkal későbbi európai

hun birodalom alapítóját hasonlíthatjuk. Apja Thobán úgy látszik, hogy megteremti az első hun egységet, de a hun nemzetet s ennek világhatalmát Bátor alapítja meg. Az egész hun állami berendezkedés, az egységes világbirodalom megteremtése s ennek politikai és katonai vezetőszerépűvé tétele a Mó-Tun munkája. Uralkodása elején Khina felől nem fenyegette veszedelem, mert Khinában három állam harcolt a főhatalomért. Országá keletén és nyugatán rokon népek nagy birodalmi fekszenek, amelyek ekkoriban hatalmuk tetőpontján állanak. Keleten a tung-huk birodalma Mand-suriára és Észak-Koreára terjedt ki. Kettőjük között a Góbi sivatag lakatlan területe képezte a határt, Úgy-játszik, a turáni népek régi szokása volt, hogy birodalmuk határait lakatlan területsávokkal vették körül. Mó-Tun országának keleti oldalán is 400 kilométernyi ilyen lakatlan sáv volt. Ez egy lovasnépnél nem nyújt kellő védelmet. Mó-Tun tudta, hogy ez a legveszedelmesebb szomszédja, akivel elsősorban kell leszámolni. Ismét a khinai kútfőt idézem ezen eseményekre vonatkozólag: „Mikor a tung-huk megtudták, hogy a sennyő megölte atyját és magi ült föl a trónra, követet küldtek hozzá azzal az üzenettel, hogy azt a lovat akarják, mely Thobáné volt és amely ezer lit meg tudott tenni egyfolytában. Bátor tanácskozásba hívta össze minisztereit és ezek kijelentették, hogy ez a ló sokkal értéke-sebb, semhogy Hunnor kiadhatná. Bátor azonban így szólt: Ugyan, hát többre becsüljek egy lovat, mint egy szomszéd államot? és kiadta a táltost. Most már bizonyosak voltak a felől a keleti hunok, hogy fél tőlük, azért új követet küldtek hozzá azzal, hogy a feleségét is kívánják. A sennyő megint tanácskozást tartott kör-

nyezetével. Fölingertülten kiabálta valamennyi: A keleti hunban nincs tisztességtudás, ha már a sennyő feleségét is követeli. Mind azt ajánlották, hogy meg kell támadni őket. Bátor azonban így szólt: „Eh mit, talán többre becsüljek egy nőt, mint egy szomszéd államot?” Előhívta hitese feleségét és kiadta a keleti hunoknak. Erre még jobban megnőtt a keleti hunok királyának szarva. Megindult nyugalnak és betört abba az elhanyagolt földdarabba, mely közte és Hunor között volt. Ez a föld lakatlan vala és nagyobb volt ezer linél. Mind a két nép a határvidéken lakott és ott volt az urdujuk (székhelyük, központjuk). A keleti hun már most követet küldött Bátorhoz, aki így szólt: „Az az elhagyott föld, ahol az én és a te határod érintkeznek Hunnor számára elérhetetlen. Én akarom ezt.” Mikor Bátor megkérdezte minisztereit eziránt, némelyek közülök azon a nézetten voltak, hogy ezt az elhagyatott területet oda is lehet nekik adni, nem is. Bátor azonban erre fölbőszült. „A földet, a birodalom alapját adjuk ki nekik?” kiáltotta s mindazoknak, akik ezt tanácsolták, leüttette a fejét.

„Most már Bátor is nyeregbe szállt, mindenkit, aki elmaradna, lefejeztetéssel fenyegetett meg. Megindult keletnek és rajtaütött a keleti hunokon. Ezek már annyira semmibe vették Bátort, hogy még csak nem is készültek az ellenállásra. Így bátor seregével odavonult és megtámadva őket, a keleti hunok királyára megsemmisítő csapást mért. Foglyul ejtette népét, elzsákmányolta barmait és vagyonát.”

Ezzel a hódítással Mó-Tun keleten egészen a tengerig terjesztette ki birodalmát. Az így meghódított népek seregével kiegészítve hadait, nyugatra tör s rajta

ütve az aszikon, megfutamítja őket. Ezt az országot nem hódítja meg, mert a későbbi adatok szerint csak fia az, aki leveri és elkergeti népét.

Bátor (Mó-Tun) tovább folytatja hódításait. Délen átkel a Hoang-hó folyón s visszafoglalja mindazokat a területeket, amelyeken valaha hun népek laktak. Ezután a khinai határszéli tartományokat ejti sorba. Keresztül tör a nagy falon (amely úgy látszik, nem képezett előtte akadályt) s elfoglalja Khina nyugati oldalán mindazokat a tartományokat, amelyekben elkhinaiasodott behódolt vagy meghódított hun fajú népek laktak. A khinai források azt írják, hogy ezen harcai alkalmával már 300.000-nél több lovas íjjász katonája volt.

E hadjáratok után birodalma szervezéséhez fog. Mivel a hun törzsek olyan hosszú ideig éltek már külön, önálló életet, meglazult közöttük az összefüggés érzete. Bátor sennyő saját személyéből alkotta meg az új összekötő kapcsot. Birodalmát alkirályságokra osztja. A négy égtáj szerint négy alkirályt nevez ki fiaiból és testvéreiből. A khinai kútfők azt mondják, hogy ezeket bal és jobboldali hien királyoknak, bal és jobboldali kokle királyoknak nevezték. E négy királyon kívül a birodalom hat sarkának is megvoltak a maguk kis királyai. Ezeket jobb és baloldali dsitok, unguthe és cienciang királyoknak nevezték. E méltóság-nevek hun szavak, de kiejtésük bizonytalan. Hun felfogás szerint a bal az előkelőbb oldal. Így az összes kiskirályok közül a baloldali hien-király volt a legelőkelőbb. Majdnem minden esetben a trónörökös viselte ezen állást. Ezeken a méltóságokon kívül, melyeket mindig a sennyő családtagjai töltöttek be, találunk még egész csomó hivatali rangot és címet. összesen 24 főméltó-

ságot jegyeznek föl a khínai kútfők, közölve mindeniknek a nevét is.

A hunokról szóló irodalom azt mondja, hogy a hun törökös nyelv. Ez a kifejezés helytelen. A török név alig ezeréves. Így hát a helyes meghatározás az, hogy a törökök a hun fajú népek, nem pedig a hunok törökfajúak.

Biztos történeti nyomaink vannak arra, hogy az újjá szervezett hun birodalomban a régi törzsszervezet nem bomlott föl. A khínai kútfők az ezutáni időkből is emlegetnek hun törzseket. A sennyő-család törzsének nevét a khínai források Luanthe-nek írják. Később ugyanennek a névnek Hilienthe írását is találjuk. Ez a szó valószínű ikertestvére a magyar leventének. Atila nemzetségfáján is szerepel ez az ő. A görög források a honfoglalás előtti magyar korból említik Líuntin magyar törzsfjedelmet. A khínai források azt is megírják, hogy a sennyő családja csak a: Hójen, Szupok, Khulien és Lám nemzetségekből házasodhatott. A nagyobb hivatalok és méltóságok a hun birodalomban örökölhetők voltak s mikor a nagy hun világbirodalom szét hullt, minden kiskirály országrészéből külön önálló ország alakul. Khínai források azt írják, hogy Bátor sennyő főségét sok törzs csak fegyverrel való legyőzése után ösmerte el. Mikor Bátor 5 országra kiterjedő hódításait felsorolják, így végzik: „Most már hunnornak minden nemese és nagyja alávetette magát neki és tisztelte Bátort a sennyőt, mint legkivalóbbat A jelzett országok: Onkó, mely az Orkhon folyónak khínai neve. Ez az ország tehát Karakórum táján lehetett, *Kutsa*, ez a Tarim medencében a mai Kuldsa környékén lehetett, Ting-Ling, erről azt írják a khínai kútfők, hogy Kang-

kitol északra fekszik. *Kangki* pedig Taskend és Szarmarkand tájékán terült el, így Ting-Ling ország valószínűleg a Szirdarja alsó folyásánál volt, *Kin-kun*, ez khinai nyelven a kirkizek neve. A források szerint az Aral-tó környékén feküdt. Ezek szerint a középzásiai turáni medence teljes egészében Bátor sennyő hun birodalmához tartozott. Nyugati határa tehát valószínűleg a Kaspi tóig és az Uraiiig terjedt.

Amíg Hunnorban ezek történtek, Khinában is megoldódik a trónviszály. Szín határszéli ország kormányzóját utasítja a császár, hogy a hunok ellen vonuljon hadba. A kormányzó azonban késlekedik a hadbakereléssel, amiért a császár korholó követséget küld hozzá. A kormányzó félve a halálbüntetéstől, fellázad a császár ellen, de hadseregét leverik s ő a hunokhoz menekül. A császár folytatja a hun hadjáratot, de a khinai följegyzések szerint: „Olyan kemény tél jött és olyan havazások voltak, hogy minden tíz katona közül 2-3-nak leesett (lefagyott) az ujjja.

A sennyő törbe csalja a khinai hadsereget a császárral együtt. Bátor kezében volt a világ sorsa. Ha ő ekkor kihasználja helyzetét, megsemmisíti a Han dinasztiát és Khina trónjára ül, akkor sohasem szakad szét a hun birodalom s nem következik be az egész világot fölforgató és megváltoztató népvándorlás. Érdekeségénél fogva közlöm a khinai forrást: „Bátor ekkor úgy viselkedett, mintha vereséget szenvedett volna és menekülne. Evvel törbecsalta Han hadseregét. Mert mialatt ez üldözésbe fogott, hogy őt megtámadja, Bátor legjava csapatait lesbe állította és ellenfelével csak gyöngé létszámú csapatokat láttatott. Evvel elérte, hogy Han egész haderejével, mely legtöbbnyire gyalogosokból

állott és háromszázhuszezer embert számolt, egyre jobban észak felé vonult őt üldözve. Kao császár csapata volt az első, amely Thing-Cshing (a mai Tha-Cung) környékén elérte. Mielőtt még egész gyalogsága odaért volna, Bátor legjobb lovascsapatait Kao császárra zúdította. Hét napon keresztül ostromzár alatt tartotta őt, úgyhogy Han harcosai sem segíteni, sem élelmet szerezni nem tudtak. A hunor lovasság a nyugati oldalon helyezte el valamennyi fehér lovát, keleten valamennyi kéket (szürkét), északon valamennyi feketét és délen a vörösöket (pejszinűeket). Kao császár most követet küldött ki, hogy kivezető utat találjon és hogy a sennyő feleségének nagy tömeg ajándékot küldjön.”

Hogy mi és miért történt, nehéz megmondani. De Bátor egerutat enged a császárnak. Elfogadta feleségének a tanácsát s egyik sarkon megszüntette az ostromzárát. Így a császárnak módja volt megszabadulni, a kelepcéből. Visszajutva hadserege zöméhez, nem folytatja a háborút, hanem hazavonul. Ugyanígy tesz Bátor sennyő is.

Khina fölül elmúlt a rabigába esés veszedelme. Bátor uralkodása alatt már nem is történik komolyabb csatározás a két állam között. Úgylátszik, a khinai császár komolyan gondolt a békére s Liu-King nevű tanácsosát, aki a háború megindítását is ellenezte volt, újra kegyeibe fogadta. Mivel a hun portyázás nem szűnt meg, az ország nagyobb többsége új háborúra tüzelte a császárt. Liu-King azonban ellene mondott. A khinai kútfő így beszéli el az eseményt.

„Harctéren a hunokat sohasem lehet legyőzni. Az olyan sennyőt, aki megölte apját és erőszakkal uralkodik, nem lehet emberszeretetre és kötelességtudásra

téríteni. Itt csak az segít, ha túljárunk az eszén. Annyira, hogy még fiainak és unokáinak is biztosítjuk a szolgátságát. A császár adja feleségül a sennyőnek a legidősebb leányát, s adjon évenként gazdag ajándékokat. Ha a sennyő a császár veje lett, akkor gyermekei a császár unokái lesznek, akik nem merik megszegni az alárendeltség természetes törvényeit. Ez az eljárás annál inkább ajánlatos, mert a császár leánya helyett akármilyen távoli rokonát lehet elküldeni a sennyőnek, anélkül, hogy a felfedeztetés veszélye fenyegetne.”

„Erre Liu-Kint a sennyőhöz küldöttek követül, aki ott béke- és testvéresülési szerződést kötött. Dacára ennek a hunok tovább folytatták betöréseiket. Ekkor Liu-Kin egy császári hercegnőt vitt magával feleségül a sennyőnek. Ezenkívül évente selyemárukat, bort, rizskását és élelmiszereket küldöttek Hunornak, mindenképp meghatározott mennyiséget. Erre Bátor kissé nyugodtabban viselkedett.”

Khina, amint látjuk, újra elővette veszedelmes diplomáciai fegyvereit s a hunokat, akiket harcban nem tudott legyőzni, így akarta tönkretenni. Bármennyire óvatosan is adják elő a khinai kútfők az eseményeket, nem tudják eltagadni azt, hogy Kr. e. 200-tól fogva a khinai birodalom a hunok adófizető országa lett. Valószínű, hogy ez volt a békekötésnek a föltétele.

Ettől az időtől fogva a sennyők udvara menedékhelye lesz a lázadó vagy kegyvesztett khinai nagyuraknak. Ezek elseje volt Lu-ván, a Jem tartomány királya s a császár gyermekkori bizalmas barátja, akivel egy napon és egy faluban született. A betegeskedő császár helyett ő vezette a kormányt, de az udvari intrika ellene tört s még az életét is veszélyeztette.

Erre családjával, több ezer rokonával és egész lovas-hadával a hunokhoz menekült

Közben meghal a császár. Bátor sennyő úgy látszik, hogy a császár halála után Khina meghódítására gondol. A dolgot nem fegyverrel akarja megoldani, hanem azon régi hun szokást kívánja felhasználni, hogy feleségül kéri a császár özvegyét. Úgy látszik, hogy a sennyő szószerint vette a császárral való testvéri fogadalmat. Lehet, hogy ezért is hagyta nyugton Khinát Kao császár életében. A feleségül kérés körülményeit olyan érdekesen írják le a khinai kútfők, hogy azokat szószerint idézem:

„Mikor Kao uralkodásának vége szakadt, Bátor sennyő vérszemet kapott és a következő levelet írta: „Én a magányos fejedelem, aki nem tudok megállni a saját lábamon, aki folyók és tavak között születtem, szarvasmarhák és lovak között a nagy síkságon növekedtem föl, gyakran tartózkodtam már a határvidéken avval a kívánsággal, hogy utazást tehessek a középső országba. Felséged magányosan él ott és én is az elhagyatott, aki nem tudok a magam lábán állani, egészen egyedül lakozom. Nekünk tehát, a két uralkodónak, nincsen örömünk az életben, nincsen semmink, ami gyönyört adhat. Szeretném tehát azt, amid neked van, elcserélni avval, amid neked nincsen. „ – „A császárné ezen annyira felháborodott, hogy megkérdezte tanácsosait, nem kellene-e a követet lefejeztetni s a sennyőt hadsereggel megtámadni. Az egyik tanácsos Fan-Kuaji azt mondta, hogy 100.000 főnyi hadsereggel elfoglalja Hunor országát. A másik Fankuajit akarta lefejeztetni, ezt mondván: a meghalt császár hadserege a hunok ellen 300.000 emberből állott. Ennek Fan-Kuaji volt a fő-

parancsnoka és mégsem tudta a császárt a hunok kezéből kiszabadítani...”

„Az ott megsebesültek még alig gyógyultak meg és Fan-Kuaji most a birodalmat háborúba akarja vinni avval az alaptalan állítással, hogy most 100.000 emberrel keresztülhatol a hunok országán. Ez egyenesen csalás a Te orcád színe előtt. Állatoknak kell nézni ezeket a barbárokat, s barátságos beszédjüknek épp úgy nem kell örülni, mint ahogy rossz szavaikon nem kell bosszankodni.” Helyes, mondta a császárnő s a következő válaszlevelet irattá: „A sennyő nem feledkezett meg korhadozó székházamról és levéllel gondolt rám. Az én korhadozó székházamat aggodalom és félelem fogta el. Hanyatló erőimnek ezekben a napjaiban mindenféle gondolatok foglalkoztatnak. Magas az életkorom. Léleketem megrövidült, hajam és fogaim kihullottak, lépésem elvesztette ruganyosságát. Ha tehát a sennyő engem félreismert volna, azért ne bosszankodjék, mert mindennek az én korhadozó székházam az oka. Bocsáss meg tehát nekem, aki méltatlan vagyok hozzád, van két császári négyfogatos szekerem, fölajánlom ezeket neked, hogy mindig bennök utazhassál.” – Bátor sennyő a levél vétele után új követet küldött, aki a következő szavakkal kért bocsánatot: „Országod élet-szabályait és életkötelességeit nem volt módomban mostanáig megtanulni. Tegyen emiatt felséged boldoggá megbocsájtásával. Én is küldök az én lovaimból a császárnőnek s kérem, lépünk újra barátságos és békés viszonyba.”

Ebben a jelenetben nagyon élesen megrajzolódik a két nép világnézeti felfogása. A sennyő a magára maradt özvegyet, hun szokás szerint, feleségül kéri. Khina

ezen megbotránkozik. A sennyő pedig, mikor belátja, hogy a khinai szokások szerint milyen hibát követett el, hun szokás szerint lovagias elégtételt ad az öreg császárnőnek. Hogy ez a bocsánatkérés Khinában milyen erős benyomást tett, annak tanúsága az, hogy minden történeti könyv részletesen elbeszéli ezt az eseményt.

A császárnő halála után egy khinai csapat hun földre tör. Erre a hunok megint dúlni kezdik Khinát s olyan messze benyomulnak az ország belsejébe, amilyenről az addigi évkönyvek nem tudnak. Úgy látszik, hogy ezt a betörést a trónörökös vezette, mert az évkönyvek megemlítik, hogy a sennyő a khinai panasztevő követségnek kijelentette, hogy az egész hadjárat tudta és akarata nélkül történt. Egyúttal arról is értesítette Khinát, hogy ezért az alkirályt elküldötte az aszik (jüecsik) meghódítására.

Bátor sennyő uralkodása utolsó idejében végleg föl hagy a délre való terjeszkedéssel s hódító hadait nyugatra küldi. Hadvezére Kiok nevű fia. Először az aszikat támadja meg s annyira megveri, hogy ezek elmenekülnek Kanszuból. Királyuk is elesik s Kiok levágott fejéből kelyhet csinál lat. Ez az edény azért lett nevezetes, mert még másfél évszázad múlva is ezt használták a vérszerződéseknél. A menekülő aszik a szakák országára rontottak, s ezeket a mai Dsungáriából a Tarim folyó környékére nyomták. A sennyő udvarában csecsemő korától fölnevelkedett oszuni királyfi a sennyő engedélyével a nagy aszikra tört s ezek tovább menekülnek előle a Tahák országába. Az aszik tehát kergetik a szakokat, ezek pedig az oszúnokat. Az aszik, a khinaiak által Tanának nevezett Baktriát foglalják el s itt megalapítják a sok századig

főnállóit Indoskitha birodalmat. Az oszunok pedig Dsungáriában alapítanak hatalmas országot. Mindezek a népek hun fajtájúak s így a Kaspi tengertől és az Uraltól Indiáig, keleten pedig Koreáig minden föld hun kézbe kerül. Bátor további hódításaiban még 26 szomszédos országot foglalt el. Ekkor kerül hun hatalom alá az ujgur (igur) nép is, melyet a khinaiak hokutnak hívnak.

A khinai kútfők Bátor sennyőnek egy levelét őrizték meg, melyet a khinai császárnak küldött: „Hunor nagy sennyője, akit az Ég a trónra emelt, tisztelettel érdeklődik a császárnál, vájjon gond nélkül él-e? Ezelőtt a császár tárgyalt velem békés és barátságos viszonyokról. Foglalkoztam a levele gondolatával, helyesnek találtam és örültem neki. Ekkor azonban Hannák határmenti hatóságai a jobboldali Hien királyival szemben szemtelenül és sértően viselkedtek, mire ez beleegyezésemet ki sem kérve, megengedte, hogy Han hatóságainak megfelelően ellenálljanak. Így felbomlott köztünk, a két uralkodó között a szövetség. Testvéries viszonyunkban szakadás állott be. Ismételten eljutottak hozzám a császár tiltakozó levelei. írásbeli felelettel hírnököket küldtem hozzá, de ezek nem tértek vissza, éppen úgy nem jöttek ide követek Hanból. A fölhozott okokból Han nem viseltetik velem szemben barátsággal. Azért a jobboldali hien királynak, aki alantasabb hatóságok eljárása folytán a köztünk levő szerződést megrontotta, azt a parancsot adtam, hogy keresse föl nyugaton Aszit és támadja meg haddal. Az Ég áldásával, a tisztek és a katonák harcratermettségével, meg az én pompás lovaim erejével megsemmisítette az aszikat, mindenkit lenyakazott ott, levágott és meghó-

dított. Azután legyőzte Lolant, Oszunt és Ogurt (Hokhut) huszonhat szomszédos országgal. *Ezek így mind Hunorokká váltak és az ijjal bánó népek immár mind egyetlenegy családba egyesültek.* Mivel észak országai mind és teljesen hatalmamban vannak, le akarom tenni a fegyvert, tisztjeimnek és katonáimnak pihenést akarok nyújtani és lovaimat akarom ápolni. Éppen azért meg akarom szüntetni viszályainkat és az annak idején történt megállapodást megújítani, hogy így a határvidék lakossága nyugalmat élvezzen. Ha az ifjúságnak alkalmat adunk, hogy felnőjön, ha a felnőttek és öregek megmaradhatnak otthonaikban, akkor nemzedékről-nemzedékre békében és örömök közt fognak élni. Nem értesültem még a császárnak ezirányú akaratnyilvánítása felől, azért elküldöm He-u-cient, a belső udvar felügyelőjét, hogy ezt az írást tisztelettel felajánlja neked. Szabadjon neked egy tevét, két paripát és két négyest a kocsiid számára fölajánlanom. Ha a császár azt kívánná, hogy az én hunorjaim ne menjenek a megerősített határ közelébe, kegyeskedjék hatóságainak és legtávolabb lakó földjénépének megparancsolni, hogy követségemet, mihelyt odaérkezik, küldjék el. A hatodik hónapban Sing-bong földjén lesznek.”

„Mikor ez az írás Hanba érkezett, tanácskoztak a fölött a kérdés fölött, hogy háborúnak, vagy békés viszonynak van-e helye? Valamennyi főminiszter oda nyilatkozott, hogy a sennyő újabban legyőzte Aszit és ezt a győzelmét úgy ki fogja tudni használni, hogy legyőzhetetlenné válik. De még akkor is, ha el lehetne foglalni Hunor területét, lévén mocsaras és sós fajta, nem volna alkalmas a letelepülésre. Azért a béke és

barátság volnának helyénvalók.” Han (a császár) kijelentette, hogy egyetért velők.

A császár válaszlevele első felében gondolatról gondolatra ismétli a Bátor levelét. Aztán így folytatja: „Nagy bámulat fogott el írásod fölött, mert ez megfelel az ókor szent uralkodói szellemének. Mikor Han és Hunor testvériességet fogadtak és én emiatt a sennyőnek gazdag ajándékokat küldtem, azok, akik megegyezésünk ellen cselekedtek és a testvéri viszonyt megszakították, mindig Hunor részéről valók voltak. Azért a bűnért, melyet a jobboldali hien király megkegyelmeztetése előtt elkövetett, a sennyő ne sújtsa őt súlyos büntetéssel. Hanem ha a sennyő ezen írásainak a szellemében akar eljárni, adja teljes világossággal tudtára hatóságainak, hogy többet ne vétkezzenek megállapodásunk megvetésével, hanem őszinte tisztelettel a sennyő ezen írása szerint igazodjanak. A követ közölte velem, hogy a sennyő személyesen vezette a hadjáratot az országok ellen, és hogy nagyon nagy gondot fordít a hadviselésre.” „Egy ruha, melyet magam hordottam, nem vattázott, szegélyezett és virágos selyem bélésű. Egy hosszú, nem vattázott, szegélyezett tunika. Egy nem vattázott selyem talár, melybe sokszínű alakzatok vannak szöve. Egy pi-sa (fésű). Egy arannyal díszített öv. Egy arany szu-pi (övcsatt?). Tíz darab szegélyezett selyem. Harminc darab sokszínű alakzattal átszőtt selyem, negyven darab nehéz vörös selyem és negyven darab zöld selyem. Ezeket én belső udvarom vezérének, a vállán vitetem el a sennyőhöz és ajánlatom föl neki ajándékol.”

A khinai császár evvel a levelével egyenrangúnak ösmerte el a hun birodalmat és uralkodóját. Sajnos,

Bátor sennyő nem sokáig uralkodhatott az eggyékovácsolt rokonépek tömegén. Meghalt, valószínűleg Kr. e. 174-ben. Elmondhatjuk, hogy ő volt az első, aki az összes turáni népeket egyetlen nagy egységbe tömörítette. Birodalma sokkal nagyobb volt a mai Európánál. Hogy népessége mennyi volt, azt nem tudjuk, de a khinai források azt mondják, hogy 600.000 harcost tudott kiállítani, ami legalább 3 millió lakosságot tételez fel.

Utóda: híres *hadvezér fia*, *Kiok* lett, aki mint sennyő Losang nevet viselt. A khinai udvar siet az új sennyő kedvében járni, s első dolga a khinai hercegnőfeleség küldése. A hercegnőt egy Jüé nevezetű eunuhval kísértetik el. Ez csak kényszerítve megy s kijelenti, hogy Hannak még sok gondot fog okozni. Rövidesen egyike lett a sennyő legbuzgóbb, bölcs tanácsadóinak. Hun származású volt, újra hunná vallott és büszke hun voltára. A khinai kútfők, mikor róla emlékeznek, a hun nép életére vonatkozólag rajzolnak igen szép képet.

„ Hunor eddig szívesen vette a mi selyemáruinkat és élelmiszereinket. Jüé azt mondja, hogy a hunok a khinai ételeket eldobják, mert nincsen olyan jó ízük, mint a hunok tejes ételeinek. Hunor lakossága nincs annyi, mint Han egy tartományáé. Mégis ő a hatalmasabb, mivel ruházata és tápláléka más. Hántol nincs semmire szüksége. Ha selyem ruhát viselnének, ezek a kabátok és nadrágok ronggyá tépődnének, amikor a bozótton és tövisbokrokron keresztül lovagolnak. „A császárhoz irt levelet ettől fogva így kezdi: „Hunornak sennyője, akinek az Ég és a föld adott életet, akit a nap és a hold emelt a trónra.” A krónikák egy érdekes vitát is megörökítettek. A khinai követ azt állította,

hogy a hunor nép megveti az öregeket. Jüé így felelt: „Ha Hánban a helyőrségekbe és a katonai telepekre vonul a nép, úgy-e nem akad senki, vérrokonai közül, aki meleg ruhájáról és legjobb falatjairól le ne mondana, hogy a kivonulóknak ajándékozza s ezáltal ezeknek erőben-maradást biztosítsa.” A khinai követ helyben hagyta ezt a kijelentést, Jüé így folytatta: „A hunoroknál a háború élethivatás. Az öregek és a gyöngék nem tudnak fegyvert fogni, ezért ők is odaadják legjobb falatjaikat az izmos és erős férfiaknak, hogy ezzel a maguk számára védelmet és oltalmat biztosítsanak, így védik egymást kölcsönösen az atyák és fiaik. Milyen alapon mondjátok tehát, hogy a hunorok megvetéssel bánnak az öregekkel?” A követ ezt mondta: „A hunoroknál az atya a fiúval egy sátorban hál. Ha az atya meghalt, fia feleségül veszik azokat az asszonyokat, akiket atyjuk a saját édesanyjuk után vett el feleségül. Ha a fiútestvér hal meg, testvérei minden feleségét elveszik maguknak feleségül. Rangjuk jelzésére sem sapkákat, sem öveket nem hordanak, s nincsen semmiféle udvari szertartásuk.” Jüé így felelt: Hunor népe állatai húsát eszi, az ebből készített levest issza, és bőrökbe öltözik. Az állatok fűvön élnek s vizet isznak. Ezeket keresve kénytelen hunor népe vándorolni. Ha veszedelem jön, minden hunor lovasíjász. A veszedelem után örvend gondnélküli életének. Kötelességei könnyen teljesíthetők, ezért a fejedelmek, miniszterek és a nép viszonya egyszerű és becsületes. Ha az atya vagy a fiútestvér meghalt, az özvegyeket az elmaradottak feleségül veszik, hogy legyen, aki gondoskodik róluk. Ezen kívül a háborúban nagyon sok ember elpusztul, s ha ezt nem tenné, népe kipusztulna. Ezért szeretik egy-

mást annyira a rokonok Hunornál. Nincsen közöttük annyi meghasonlás és gyilkosság, mint Hánban. Hán alattvalói erejét a sok építkezéssel, földmíveléssel, selyemtermeléssel, annyira kimeríti, hogy népe veszedelem idején sohasem harcra kész, s gyakorlat és kimerültség miatt nem is képes.” A további vitát Jüé ezzel zárta be: „Ne beszélj annyit Hán követe, inkább nézz utána a selyemárak rizs stb. mennyiségének és minőségének, amit Hán Hunornak szállítani köteles. Ha a szállított áruk rendben vannak, akkor nincs beszélni valónk. Ha pedig nem eleget és rosszat hoztatok, akkor ősszel elmennek a mi lovasaink s betakarítják a hiányzó gabonát.⁴¹ A krónikás azt is följegyzi, hogy Jüé éjjel-nappal izgatta a sennyőt a Khina elleni támadásra.

Jüé még otthonról ösmerte azt a veszedelmet, amely Hunort fenyegette. Látta Khina nagy lélekszámát, tudta terjeszkedési vágyát s ösmerte politikáját, amellyel az ellenséges népek egyszerű erkölceit céltudatosan megrontotta. Ettől a romlástól akarja óvni második hazáját. Hangoztatta, hogy csak régi erkölceinek megóvása és friss támadószellemének megőrzésével maradhat fenn. Rámutatott arra, hogy mindazok a hun törzsek amelyek fölveték Khina szokásait belepusztultak a khinai nemzetbe. Az is kiderül ezekből a közlésekből, hogy Khina Hunornak rendes évi adót fizetett. A béke nem tartott sokáig. 161 ben Kr. e. a sennyő hatalmas támadást intéz Khina ellen. 140.000 lovasával megszállja Csint, fölégeti a királyi palotát s innen a dinasztia fővárosára, Dsangba törnek. Khina az egész birodalom seregét mozgósítja ellenük. A sennyő visszavonul, de a khinai sereg nem meri követni. Ezekből látjuk, hogy Khina nem volt képes ellentállni. A sennyő

azonban hódító leszámolás helyett csak portyázó csapatokat küld Khinában.

Khina diplomáciai eszközeivel kezd harcot, s hogy időt nyerjen, békeköveteket küld a sennyőhöz. Egy Csó nevű tudós memorandumot nyújt át a császárnak. Ebben kifejtette, hogy a khinai lovak rosszabbak a hunokénál. A khinai katonaság sem edzett, nem bír sem éhséget, sem szomjúságot, sem fáradtságot. Ezért azt ajánlja, hogy a huk és gikuk ezreit, akik alávetették magukat Khinának, lássák el még jobb fegyverekkel, mint amilyenek a hunokéi. Aztán az ottani viszonyokkal ismerős vezetőkkel küldjék ezeket a csapatokat Hunor ellen. Szóval az ősi khinai politika, testvér ellen uszítani a testvért. Megjavítják a határőrszolgálatot. Önként jelentkezőket telepítenek oda, akik rokonságukat maguk után vonzzák. Ehhez hosszú idő kellett, s ezért kér Khina békét, újabb adó megajánlása mellett. A császár halálbüntetéssel fenyeget meg mindenkit, aki a hunorral való békét megzavarja. Ugyanolyan szigorúsággal tiltja meg szökevény hunoknak országába való beengedését. Ennek kettős oka volt. Nem akarta, hogy a hunok tudomást szerezzenek készülődéseiről. Azután pedig a sennyő kívánsága, aki tudta, hogy semmi sem árt annyit az országnak, mint az elszakadt hazárulók.

Losang 160-ban meghal, Utóda fia, Kun-szin. Hosszú uralkodása alatt a hanyatlás jelei kezdenek mutatkozni. Békét köt a császárral, de azért folytonosan háborgatja portyázó csapataival. Lassankint odafejlődött a helyzet, hogy Khina lett az offenzív hatalom. 159-ben 30.000 emberrel betör Sang és Huncsung tartományokba s nagy zsákmányt ejt. Khina úgy az

északi, mint a déli határok védelmére 3-3 hadsereget mozgósít. Tízszeres túlerővel lép föl tehát, de a hadsereg olyan lassan mozog, hogy a krónikák szerint: „dacára, hogy a jelzőtüzek pontosan működtek, néhány hónap múlva érkeztek a határvidékekre.” Így komoly ütközetre nem kerülhetett a dolog, s a hunok még jobban elbizakodtak.

156-ban, a császár halála után, lázadások törnek ki Khinában. Csaó tartomány királya titokban követeket küldött a sennyőhöz, de ez, mintha nem tudná, hogy Hunor egyetlen célja Hánnak a gyöngítése, sem hadsereget nem küld, sem betörést nem rendez. Az új császár hálás akart lenni ezért a magatartásért, újabb évi ajándékot (adó) ajánl fel, hivatalosan megnyitja a kereskedelmi érintkezést és egy hercegnőt küld feleségül. A hunok azért be-betörtek, s a határmenti csetepaték egyre jobban úrrá tették náluk azt a téves hitet, hogy Khina nem tud védekezni. 148-ban azonban egy nagy hun csapat tör be Jen tartományba s ezzel a betöréssel hivatalosan is vége lett a nagy békének.

147-ben történik az első szomorú eset, amely megmutatja Khina bomlasztó diplomáciai sikereit. Az évkönyvek szerint öt hun király, a még Bátortól meghódítottak közül, Khinába vonul, s aláveti magát a császárnak. 144-ben újra portyázó hadak dúlják végig Khina három tartományát. Ennek a hadjáratnak egy érdekes epizódját jegyezték föl. „Néhány tucat khinai lovas rajta üt három hunon, akik gyalog voltak. A hunok lelövik és megszalasztják az egész csapatot, melyet egy khinai nemes úr vezetett. Ez a táborból 100 embert vesz maga mellé s utána ered a három hunnak. Kettőt közülök lenyilaznak, a harmadikat élve

fogják el.” Ezt, mint hőstettet beszélik el, hogy 100 lovas elbánt három gyalogos hunnal. A dolog tovább is van. „A három hunnal végezve, hirtelen meglátnak néhány ezer hun lovas. A hunok tudták, hogy Khina csak óriási csapatokkal mer támadni. Azt hiszik, tört akarnak nekik vetni. A khinai lovasság azonban megijed s egéruat akar venni. A nemesember visszatartja őket azt mondva: Ha mi százan megfutunk, a hunok lenyilaznak. Ha helyben maradunk, azt hiszik, hogy ütközetbe akarjuk csalni s nem fognak megtámadni. Lenyergelünk, s akkor a hunok megerősödnek gyanújukban.” A hun lovasság valóban nem támadta meg őket. A most visszavonult hunok két év múlva újra támadnak. Olyan kalandozások voltak ezek, mint a X. század magyarjaié Európában. Hán csapata megint elkésett s csak egy elcsavargott utócsapat fölött daldal-maskodott.

141-ben meghal a császár s utóda fia, Vu. Így-kezett a hunokkal békében élni, de ezek már nagyon rákaptak a kalandozásra. Hat esztendeig olvasunk folytonos beütéseikről, de egyetlenegy alkalommal sem történt valami rendkívüli dolog. 135 ben hunok váratlanul békeajánlatot lesznek. A főminiszter ellenzi a békét. A kormányzóhelyettes azonban mellette volt. Azt mondia, hogy „a hunok repülnek, mint a madarak, nem lehet őket megfogni és legyőzni. Elcsalnak nagy távolságra, s mikor lovaink és embereink kimerültek,, összetörnek bennünket.” A császár a béke mellett döntött, s elküldi a szokásos császárlány feleséget az aranybrokáttal és a hímezett selymekkel. Khina pedig tovább készülődik.

147-ben a kiongok egyik törzse meghódol a

császár előtt, nyugaton pedig az ószun nép függetleníti magát a hun birodalomtól. A készüló khinai császár szövetségesekek után néz. Követséget akar küldeni Nagy-Asziba. Egy Kien nevú palotahivatalnok jelentkezik, aki teljesen tudta a hunok nyelvét, ő az első utazó, akinek leírásából megösmérjük az akkori Turkesztánban élő hun és egyéb fajta népeket. Útközben a hunok elfogják, s maguknál tartják. Jól bánnak vele. Feleséget is adnak, de ő 10 évi otttartózkodása után megszökik és megérkezik Tavan-ba. (Fergána.) Ennek királya, bár hun alattvató, tovább engedi, sőt még kísérot is ad mellé.

Az aszik ebben az időben már meghódították Tahát (Baktria), Jó hely volt ez, ellenség ritkán támadta meg s békében éltek a termékeny országban. Azt mondták, hogy Hán igen messze van tőlük. A hunok ellen pedig már nem tartják a haragot. Csang-Kien követsége így nem érte el célját és hazaindult. Hun földön kellvén átmenni, megint elfogják s csak a Kun-szin sennyő halála utáni zavarokkor sikerül megszöknie. Azért útja eredményes volt. Megismertette Khinával a távoli nyugati országokat és a jól megösmert Hunor-beli állapotokat. Ekkor tudta meg Khina, hogy a sennyő uralma nem nagyon szilárd. Talán ez is egyik oka, hogy a 135-ben kötött béke Khina részéről nem volt őszinte. Hunornak nagy szerencsétlensége, hogy még mindig nem ösmerte föl azt a vermet, amelyet Khina évtizedek óta ás a részére.

134-ről olvassuk a krónikákban, hogy egy Máji városbeli lakos memorandumot nyújt a császárnak, a mitsem sejtő hunok törbecsalására. A minisztertanács elfogadja a tervet, amely azt mondotta, hogy amiként régebben Bátor sennyő maga után csalta Kao császárt,

úgy kellene most törbe csalni a sennyőt. Meghatározott helyen el kell bujtatni a derék lovasokat és harcosokat, sziklás hegyektől körülvevett helyen. A völgyben pedig lest kell vetni a sennyőnek. A tervet elfogadták. Egy Nie-ji nevű ember csempésznek adja ki magát, Hunorba megy s így szól: „Módomban van Maji várát a keze-tekre játszani. A parancsnokot lefejeztetem, s fejét a vár falára tűzetem. Mikor ez a jel meglesz, bejöhetnek a várba.” A sennyő belement az ajánlatába. 100.000-nyi lovasával áttört a nagy falon. A khinaiak gyalogságot, hadi szekereket és 300.000-nél több íjjászt rejtettek el. A sennyő a nagyfalnál megostromolt egy tűzjelző állomást. Ennek parancsnokától megtudta a lesvetést. Kíséretéhez fordulva így szólt: „Hán majdnem törbeejtett.” Aztán visszavonult. A khinai hadsereg üldözésére indul, s el is éri a hunok podgyász-vivő csapatát, de nem merik bántani. Khinai szokás szerint a sikertelenségért a vezérnek meg kellett halni, lefejezték.

E hadjáratnak természetes következménye volt, hogy Hunor megszakított minden barátságos összekötést Hánnal. Rendre megostromolta és elpusztította a határőrvidékek erődéit s portyázásai egy pillanatra sem szüneteltek. Érdekes, hogy ennek az állapotnak dacára Khina nem szüneteltette meg a határkapuk melletti kereskedelmi forgalmat. Az üzlet már ekkor is minden-nél fontosabb volt Khinában.

Hán 130-ban 10.000 főnyi hadsereget küld ki Jen-Men vidékére. Látszólag az utakat szedték rendbe, valójában a hunokra leselkedtek. 128-ban Khina minden vásárkapuhoz 10.000-10.000 embert küldött ki azzal az utasítással, hogy fogják el az összes ottlévő hunokat. Az egyik tábornok elfogott 700 hunt, s ezt olyan ered-

ménynek tekintették, hogy érdemesnek tartották a khinai kútfőben való megörökítését. Másik három tábornok nem ért el eredményt, sőt az egyik 7000 emberét veszítette el. A negyedik tábornok a híres Li-kuang volt, akit élve fogtak el a hunok. A sennyő ösmerte ennek az embernek derékségét. A hun csapatok már régebben kaptak parancsot arra, hogy ha találkoznak vele, élve hozzák elébe. A parancs szerint a sebesülten elfogott vezért két ló között kifeszített függő hálóba fektették. Li-kuang halottnak tetette magát, de jó darabig figyelt. Meglátta, hogy mellette egy nagyon szép lovon egy hun gyerek lovagol. Hirtelen fölugrott, rápattant a lóra letaszította a gyermeket, akinek íjját is elvette. A távolról kísérő hun lovasság nem lőtte le s így keresztül menekült a határerődítésen. E huszárcsíny dacára a fejvesztéstől csak fejeváltásig lefizetéssel menekülhetett. Rangját elvették, közlegénnyé fokozták.

Erre a khinai támadásra a hunok minden oldalról való betöréssel feleltek. Sorra verik a khinai tábornokokat, úgyhogy a császár kénytelen visszahívni Li-kuangot. Kinevezi a határörvidék kormányzójának. A hunok repülő-tábornoknak nevezték és vakmerőségéért nagy tiszteletben tartották. Ekkor történik, hogy a hunok még Liao-Szi tartományt is elpusztítják s három tartomány helyőrségét verik szét. A nagyobb veszedelmet Jen állam hárította el, amelynek csapatai elől a hunok visszavonulnak. Ezalatt azonban egy másik hun csapat Jenbe tör be és sokezer embert rabszíjra fűzve indul haza felé. Ezt a csapatot Khina legjobb vezére, Vei-Csing utoléri és leveri 30.000 főnyi seregével. A krónikák ekkorról így írnak: „A foglyul ejtett hunok azt beszélték, hogy a sennyő és a hun királyok egészen

visszavonultak Khina határától. A tábornok erre hazareszti csapatait, a mezei munkák elvégzésére. A résen álló hunok azonban betörték és óriási zsákmányukkal kardcsapás nélkül hazatértek.”

Khinában lassankint az a meggyőződés lesz úrrá, hogy: „a hunok birodalma nem legyőzhetetlen, csak féktelenkedő szomszéd, aki már nem tud, vagy nem mer erélyesen fellépni, ha pedig békét kötnek, nem tudja, vagy nem akarja ezt megtartani.” Dacára a krónikák ezen megállapításának, azt látjuk, hogy a khinai csapatok nem merik megtámadni a hun portyázókat, s ha egy-egy kisebb ütközetet megnyernek, azt mindig nagy örömujjongással jegyzik föl. Elmondják a krónikák, hogy a hunok támadásai milyen nagy vagyoni és véráldozatokat kívántak s folytonosan hangoztatják, hogy most már a khinaiaknak is támadni kell!. 127-ben a hunok újra betörték. A császár védekezési parancsot ad ki a határszéli bánoknak. Ezek közül az egyik, Vei-Csing, nem védekezik, hanem támadni kezd. Előre nyomul a Hoang-hó-ig, elfoglalja az Ordost s a Vei forrásáig nyomulva, óriási zsákmánnyal tér vissza Khinába. Sok ezer foglyot, egymillió-körüli lábasjóságot zsákmányolnak s a Hoang-Hó balparti területét elveszik a hunoktól. Ennek a bosszuló hadjáratnak következményeiben sorsdöntő hatása volt. Khinában rájöttek arra, hogy Hunort saját országában is meg lehet támadni. Azt is meglátták, hogy a hun birodalom nem tud védekezni, s a jobboldali hien király még arra sem volt képes, hogy az óriási zsákmánnyal csak lassan hazavonuló khinai sereget megzavarja. Si-hoang-ti óta ez volí az első nagy diadal a hunokon. A császár nagy jutalomban részesíti a győztes hadvezért. Történészei megemlítik életrajzi adataiban, hogy a nagy hadvezér hun származású.

V.

A HUN VILÁGBIRODALOM BOMLÁSA.

Jun-szin sennyő hosszú és gyöngé uralkodása után meghalt 126. elején. A trónöröklés körül zavarok támadtak. Utóda fia, Udán lett, de ellene fel-lázad Itisza, az elhunyt sennyő testvéröccse. Udán vesz-tes marad a testvérharcban s a khinai császárhoz mene-kül. Itisza, aki 114-ig uralkodik, ugyanazt a szerencsét-len politikát folytatja, amit elődei. Mindjárt trónralépése után 10.000 hun lovas betör Tai-ba, ősszel pedig jemen-be. Megölik a kormányzókat és sokezer embert hurcolnak el. A következő évben Tai, Ting-szi-ang és Sang kerületekbe tör be 30.000-30.000 ember. Mind-ezek csak portyázások s még az se jutott eszökbe a hunoknak, hogy visszahódítsák elveszett tartományaikat. Mikor Khina meglátja, hogy az új sennyő sern nagy koncepciójú ember, támadásra határozzák magu-kat, 124. tavaszán Vei-Csing 30.000 emberrel betör a hun birodalomba. Ugyanakkor két másik hadsereg tőle északra nyomul a hun földre. Vei-Csing eltanulta a hunok taktikáját, a villámgyors mozdulatokat. A jobb-oldali hien király védelmi állásba helyezkedett, s gond-talanul pihentette hadseregét azzal a tudattal, hogy a khinaiak csak napok múlva érkehetnek oda. Vei-Csim

azonban még azon éjjel megérkezett s bekerítette a mit sem sejtő hunokat. A király keresztül töri az ostromzárt s elmenekül. Seregét összeroppantják a khinaiak s egymilliónál több lábasjóságot zsákmányolva, indulnak haza. Úgy látszik, hogy rábukkantak arra a szállásra, ahova az öregeket és a barmokat vitték a hunok. A győzelem hírére Khina rendes támadásba kezd. Vei-Csing utánozza a hunokat s portyázó csapatai végigszáguldanak a hun területeken. Hogy a hunok még erejőknél voltak, azt elárulja a kútfő, mikor leírja, hogy ugyanakkor egy hun csapat elfoglalja Tait, melynek még kormányzója is a harctéren marad s több ezer fogollyal tér vissza Hunorba.

123. tavaszán Vei-csing hat hadsereggel s 100.000 lovassal indul támadásra. A haditerv szerint teljesen össze kellett volna roppantsák Hunort, s a hat seregnek a sennyő székhelyén kellett volna találkoznia. A kútfők szerint az eredmény csekély, nagy áldozatokat követelt, úgyhogy Vei-csing pihenésre vonja vissza csapatait. Egy hónap múlva újra hadba száll, de az előőrs-csapatok és a jobbszárny megsemmisítő vereséget szenved, vezére, Csao-szin, a sennyő fogságába kerül. Ez az ember hun alkirály volt, aki csak néhány év előtt hódolt meg egész népével Khinának. A sennyő nem végezteti ki, újra királyi rangot ad neki, s mint a khinai viszonyokat jól ismerőnek, kikéri tanácsát a Khinával szembeni eljárásra. Csao-szin azt ajánlja, hogy a sennyő vonuljon el északra, a sivatagon keresztül hogy Hán seregeit odacsalhassa. A sivatagon való átkelés annyira kifárasztja majd a khinaiakat, hogy a hunok akár ülve foghatják el az egész hadsereget. A sennyő követi a tanácsot. Megparancsolja, hogy egyetlen

ember se maradjon a khinai fal környékén. A khinai kútfőknek ez az előadása nehezen érthető. A sennyő, bár ellene az egyenlő taktikájú behódolt hunokat dobják harcba, fényes győzelmet arat, úgyhogy a híres khinai hadvezért csak a császár kegyelme menti meg a haláltól, de így is lefokozzák. A sennyő visszavonulása tehát csak taktikai okokkal magyarázható. A khinaiak egyetlen eredményét Vei-csing hadvezér kisöccse, a császár 18 éves kegyence: Khi-ping vívta ki. Ez egy portyázó csapattal rajtaütött valamelyik hun tanyán s innen zsákmányolta el a marhaállományt és az ott lévő védtelemekből szerezte koponyazsákmányát. Ez a siker nem volt egyéb szerencsés kalandnál.

Most a kölcsönös portyázások egész sora következik. Khi-ping-et a császár portyázó vezérré nevezi ki s vezérlete alá adja az egész birodalomból összeválogatott legkiválóbb harcosokat. Ilyen csapattal nyomul be a hun területre 121. tavaszán. A hunok hátbatámadják, de a közelharcban a khinai csapat felülmarad. Nagy zsákmánnyal s az egész a királyi család fogságba ejtésével tér vissza. Úgy látszik, hogy a hunok a Khinávai való szomszédos területet kellő őrizet nélkül hagyták. Khi-ping ezt megtudva, a nyári hónapokban újra betör Hunorba. Ez a második hadjárat még nagyobb szerencsétlenséget hoz a hunokra. Országrészek pusztulnak ei s a meglepett szállások egész népe kerül fogságba, akiket Khiná'oa hurcolnak. A sennyő nagyon megharagudott a kéi királyra, akiknek gondatlanságból ilyen veszteséget szenvedtek a khinaiaktól. A két király megijedt, s elhatározza, hogy a sennyő haragja elől népestől együtt Khinába menekül. A gondolat Hunsza királyé volt, a másik király Hiutó, csak beleegyezett. Hamaro-

san meg is bánja árulását s visszaindul országába. Hunsza azonban rajtaüt, megöli, feleségét és fiait foglyul ejti, népét pedig a magáéval egyesíti. A két király egyesíteit népe így 40.000 főre ment. Ennek elvesztése pedig nagy csapás volt Hunorra. A meghódolt Hunsza a császáritói fejedelmi címet és nagy birtokot kap. Hogy mi történt vele tovább, nem jegyzik föl a kútfők, csak annyit említenek, hogy később megbánva árulását, visszatér a sennyő hűségére, de már akkor késő volt. A megöli Hiuló király rabságba esett utódai a császári udvarba kerülnek, s kiválóságukkal fényes állásokba jutnak. A nagyobbik testvér fia Kim-dsit-ki, a császár személye körüli miniszter lesz és marad egész életén át. De Groot azt írja ez eseményről:

„A legjobb khinai kutforrásokból tanuljuk meg tehát, hogy az akkori Khinában a hunokat egyáltalában nem tartották műveletlen, megvetésre méltó barbárokra, sőt ellenkezőleg, gyakran a császár teljes bizalmát élvezve, magas méltóságokat és állásokat töltöttek be, továbbá, hogy egész hun törzseken és népeken kívül hun nemes családok is letelepedtek és polgárjogot nyertek Khinában.”

121-ben Hó-Khi-ping nyugaton támadja meg a hunokat, de kemény vereséget szenved. Ezeknek a mozgalmas időknek az eseményei, akárhogy is nézzük» Khina javát szolgálták. Nemcsak a Hoanghó északi partjáról és Ordosból, hanem még a sivatag oázisából is elűzik, vagy Khinába telepítik a hunokat. A behódolt és elfogott hunságból szervezik meg aztán kitűnő határőrző katonaságukat. A hunok mintha csak játék volna, portyázást portyázással fizetnek, s észre sem

veszik, hogy fordult a kocka s most már nem ők, hanem Khina a támadó fél.

Khina haditanácsa elhatározta, hogy a sivatagon keresztülhatolva saját székhelyén keresi fel a sennyőt. 119-ben kerül erre a sor s ez az év lesz a keleti hun birodalom leggyászosabb esztendeje. Azt írják a khinai kútfők hogy: „a sennyő és a hunok megvannak győződve, hogy hadseregünk nem tud átkelni a sivatagon. Ezért vesznek minket olyan félvállról, küldjünk tehát egy nagyobb hadsereget, s akkor elérjük kívánt célunkat.” Két hadsereget indítanak Vei-csing és Hó-khi-ping vezérlete alatt 50-50.000 lovas és néhány százezer gyalogos meg szekeres katonával. Ezen kívül megszámlálhatatlan szabad csapatokat, akik önként vállalkoztak a hadjáratban való részvételre. A források azt mondják, hogy „ilyen nagy sereget az ősidőktől fogva nem állított ki Khina. Csak vezetőklő 140.000 volt, nem számítva bele a teherhordó lovakat és a hadiszekerek lovait.” Elfogott hunoktól megtudja a hadsereg, hogy a sennyő kelet felé vonult el. Mecsínálják a haditervet, hogy átkarolhassák a sennyő derékhadát. A sennyő, a szállásokra küldve a nem harcos elemet, válogatott csapattal várta a sivatag szélén az ellenséget. Vei-csing átkel a Góbin. A sivatag északi szélén találkozik a két hadsereg. Rettenetes harc fejlődik. Napnyugta felé homokvihar támad, mely elvakítja a viharral szemben harcoló hunokat. Vei-csing most előreküldi jobb és balszárnyát, hogy átkarolhassa a hunokat. A sennyő, mikor észreveszi a khinaiak átkaroló szándékát, s látja a khinaiak túlnyomó számát, meg azt, hogy az egész khinai hadsereg friss, igyekezik biztonságáról gondoskodni. Valószinti, hogy megsebesült, mert a kútfők szerint egy

„hat öszvértől vont szekéren átvágja magát az átkaroló khinai csapaton s elmenekül északnyugatra.” A sennyő elmenekülése után tovább folyik a harc, de mikor az a hír terjed el, hogy a sennyő elesett, a hunok visszavonulnak s a jobboldali kokle király átveszi a parancsnokságot.

A khinai sereg tehát nem érte el célját, mert sem a sennyőt nem tudta elfogni, sem seregére nem tudott döntő vereséget mérni. Egy khinai csapat megtalálta a hunok gabonaraktárát, s miután azt felperzselt, visszafelé vonult.

Nem tudjuk megérteni, a sennyő eljárását. A khinai hadsereg kimerülésére építi egész haditervét, nem visz magával elegendő számú hadsereget és elmenekül a harctérről. Ha gondosabban jár el, Vei-csing hadserege nemcsak kudarccal vonul vissza, hanem teljesen megsemmisül.

A másik sereg szerencsésebb volt. Hó-khi-ping hadi célja a sennyő székhelyének felkeresése. A baloldali hien királylyal kerül szembe s véres csatában megveri. A kútfők azt mondják, hogy ez volt a hunok legvéresebb vesztesége, mert a khinai sereg 70.000 fejet és foglyot zsákmányolt. Hó-khi-ping előtt ezzel a győzelemmel megnyílt az ut a hun birodalom szívébe. Urga környékén ismét legyőz egy hun csapatot.

A krónikák oda vannak a dicsekedéstől s a sennyő rengeteg veszteségét sorolják föl. A sorok közül azonban nagyon furcsa dolgokat lehet kiolvasni. A határkapuk felügyelői Hó-khi-ping kivonulásakor 140.000 vereték lovat számláltak, az ígás és szekerészlovakon kivüi, visszatérés-kor pedig mindent összevéve csak 30.000 ló került haza. így a lóban való veszteséget 270.000-ben állapítják

meg. Kiemeli a krónika, hogy Hánban a lovak a harc-képtelenségig megfogyatkoztak. Hán borzasztó csapást mért Hunra, de ő maga is alig pótolható veszteségeket szenvedett. A hadjáratnak mindenesetre meg volt az a következménye, hogy a nunok elvonultak a sivatagból.

A háború után a sennyő követséget küld a khinai udvarba, békeajánlással. Khina azt hitte, hogy behódoló követség. Csalódása nagy lehetett, mert a követeket visszatartja s ezek helyett ő küld khinai követséget, amely a sennyőt a meghódolásra szólítja fel. A sennyő haragba jön s a követséget lecsukítja. Hun tehát, bár meggyöngült, még mindig elég erősnek érezte magát arra, hogy meg ne hódoljon. Khina pedig nagy tanácskozást tart, amelynek eredményéről a krónikák azt jegyzik föl, hogy Han nem elég erős újabb támadó fellépésre, ezért más utakat kell keresni a hun birodalom végleges összetörésére.

A császár magához hivatja most Csan-Kien-t, a íurkesztáni utazót. Ez jelenti a császárnak az ottani állapotokat s azt ajánlja, hogy nyerjék meg Hunor ellen a tőle nyugatra lévő összes országokat. Ha ezek aztán nyugatról ök meg keletről reá törnek, könnyű lesz elbánni velük. A terv nagy koncepciójú, mert egész Közép-Ázsiát be akarja vonni a khinai birodalom hatáskörébe, hogy így Hunort megsemmisíthesse. A császár elfogadja a tervet. Csang-Kient teljhatalmú köveinek küldi 300 emberrel és nagy ajándékokkal. Kísérői között nagy számú segédkövet volt, azzal a céllal, hogy ezek a közép-ázsiai apró királyokhoz és törzsekhez menjenek külön követségbe.

Khien megérkezett Oszunba, s közölte, hogy a

császár visszaajánlja nekik a Khina nyugati oldalán fekvő régi hazájuk területét, melyet a hunoktól visszavettek, egyúttal fölajánl egy császári hercegnőt feleségül. A ravasz terv nem sikerült. Az öreg király bizonyára még emlékezett, hogy a visszakínált régi haza milyen veszedelmes közelében volt Hánnak. És arra is, hogy milyen tragikus módon vesztették el azt. Khien ezalatt szétküldötte alköveteit a turkesztáni országokba. Ezeknek utasítása nemcsak a barátság megszerzése volt, hanem az is, hogy megfigyeljék az egyes országok nagyságát és erejét. Tehát kémvizsgálatot teljesítettek. Csang-Kien főcélját nem érte el. Valószínű, hogy az oszuni király egyszerűleg hazaküldötte. Otthon az uralkodó elég jól fogadta. Úgy látszik, a történetek előadásában nagyon ügyes volt. Az tagadhatatlan, hogy mint régi ösmerőst, mindenütt szívesen fogadták, s ha nem is sikerült most a hunok elleni szövetkezést megteremteni, ettől fogva Khina ezekkel az országokkal állandó összeköttetésben maradt s befolyásával lassankint izolálta őket a hunoktól.

A hunok 119. után megszüntették portyázásaikat. 114-ben meghalt Itisza sennő s utóda fia, Oui más olvasással Ojong lett. A meghalt sennő úgy látszik, nem volt jó hadvezér. Előrelátás és erély nem voltak tulajdonai, s alatta kezd Bátor nagy birodalma szertehullani. Ojong alatt Khina másfelé lévén elfoglalva, nyugton hagyja a hunokat. Az óvatos krónikákból nehéz kihámozni a valóságot. Azt látjuk hogy 112-ben a kiongok föllázadnak s a hunokat betörésre bírják. A hunok tehát újra megjelennek a Hoanghónál. Kissé megkéshettek, mert időközben Khina leverte a lázadást s diadalmas hadseregét a hunok ellen küldi. A hunok

azonban olyan gyorsan elvonultak zsákmányukkal hogy a khinai csapatok nem tudták megtalálni.

Ez a hír annyira elkapatta a császárt, hogy 110 telén elhatározta egy nagy tüntető felvonulás rendezését a hunok ellen. A hunok megtudták a tervet, visszahúzódtak. A császár harci diadalokat nem aratva, legalább diplomáciai sikert kívánt. Követet küldött hát a sennyőhöz, melyben megizente, hogy hadaival várja, jöjjön megmérkőzni, vagy hódolni, ha még el nem fogyott a tettereje. A fennhéjázó és sértően lealázó izeneten a sennyő annyira felháborodott, hogy a követeket ki akarta végeztetni. Nagy önuralomra és belátásra vall, hogy megelégedett száműzetésükkel. Az ő ideje még nem jött el. Gyógyítgatta nemzete sebeit s készült az új háborúra. Khina, a sennyő erélyes fellépésén megrökönyödik s új, ügyesebb követet küld a sennyőhöz, aki békés hangokat penget. Kétszínűség volt az egész, mert 108-ban hatalmas hadsereggel újra a hunok ellen támad s elfoglalja a birodalomnak azt a részét, ahol a hunok és khiongók birtoka határos volt egymással. Ezenkívül újra fölveszi az érintkezést Nagy-Aszival és Toharával, az oszun királynak pedig elküldi a régen ígért hercegnő feleséget. Szóval mindent elkövet, hogy Hunor és a tőle nyugatra fekvő országok között egyenetlenséget keltsen. Ojong sennyő úgy látszik, ügyes ember volt. Mikor megtudta, hogy az öreg oszuni Kun bégnek Khina feleséget küldött, ő is küldött neki egy hun leányt. Ebből az öreg király baloldali, tehát első felségét csinált, a khinai hercegnőt pedig, öregségére hivatkozva, egyik unokájának adta feleségül. A császár diplomáciai sikerei még jobban elkapatták. A sennyőhöz egy alacsony származású embert küld követül, de ez

visszaküldi, s megüzeni, hogy ha nem küldenek régi szokás szerint előkelő követet, nem fog szóba állani s akkor ne számítsanak arra, hogy a már megígért találkozás a császárral megtörténhessék. A ravasz Khina hódoló látogatásra várta a sennyőt. Ez pedig, csak mint egyenrangú fél volt hajlandó a találkozásra és tárgyalásra. A sennyő az izennel egyik legelőkelőbb emberét küldi a császári udvarba, aki ott 107 őszén meghal. A sennyő úgy értesült, hogy követét megölték, ezért megtorló hadai benyomulnak Khinába. Ojong sennyő megőrzi uralkodói méltóságát s úgy látszik, a diplomáciához is ért. Nem rövidlátó s népét előkészíti az elkerülhetetlennek látszó leszámolásra. Terveit nem valósíthatta meg, korán elhalt. Utóda fia, Oszuli, még nagyon fiatal volt.

Alig értesült Khina a trónváltásról, két követséget küld Hunorba. Egyiket a sennyőhöz: üdvözölni, másikat a jobboldali hienkirályhoz: részvétét kifejezni: hogy jogai dacára nem ő lett a sennyő. Ezzel a krónikák bevallása szerint egyenlenséget akart szítani a már úgysis eléggé szétszakgatott Hunorban. A terv nem sikerült. Az előző sennyő által felújított határvidéki ellenőrző szolgálat mind a két követséget letartóztatta s a sennyőhöz vitte. Mikor Khina látta, hogy keletről nem boldogul Hunorrai, arra határozta magát, hogy elfoglalja a tőle nyugatra lévő országokat s így bekeríti. Ürügyet keresve beléjük köt (ürügyül a táitoslovak adásának megtagadása szolgált.) Négy évi, nagy áldozatokkal járó hadjárat után, Tavant és a szomszédos országokat Khina fennhatósága alá helyezte. 101-től kezdődik Khina turkesztáni uralma.

Hunort ezalatt sok csapás érte. 104-ben olyan

nagy tél tör rájuk, hogy marhaállományuk nagyobb része elpusztul. 102-ben Oszuli is meghalt. A kútfőkből közeláll a gyanú, hogy Hán ölette meg. Előbb is tett ilyen kísérletet az egyik hun királlyal, aki ezt följánlja s egyúttal Khina előtti meghódolását is kilátásba helyezi. Erre a meghódolásra el is indul 20.000-nyi hadával, de szándékát fölfedezték sa sennyő hadai bekerítették. Ugyanez a sors érte az eléje küldött khinai hadsereget is, melyet a hunok elfogtak. A sennyő emiatt a következő év kora tavaszán támadást indít Khina ellen. Személyesen vezeti hadseregét, útközben azonban meghal s mivel fia még csak kisgyerek volt, nagybátyját, Hu-li-hó-t tették meg sennyőnek.

Khina fellélegzett s csak attól félt, hogy az új sennyő folytatni fogja elődje politikáját. Hogy ennek elejei vehessék, a sennyő halála után két tábornokot küldöttek ki a határőrvidék erősítésének rendezésére, egy másikat pedig azzal bíztak meg, hogy a határőrvidéki területet újra népesítse be. A negyedik tábornokot a Góbi oázisaiba küldöttek, hogy ott erősítéseket csináljon.

A hunok válasza még ugyanazon év őszén oly nagyobb szabású betörés, amelyen elpusztítják a határőrvidékre küldött csapatokat és telepeseket, valamint az Összes erősítési munkálatokat. Az egyik portyázó hun csapatot visszavonulásakor Ven tábornok meglepi s megfosztja zsákmányától. Hogy a hunok nagyobb hadjáratra készültek, az bizonyítja, hogy télire is ott maradtak és több várat ostrom alá vettek. Az ostrom alatt a sennyő megbetegedik s másfélévi uralkodás után meghal. Valószínű, hogy a khinaiak megmérgezték.

A sennyő-családban ismételten látunk ilyen hir-

telen és fiatalon való halálesetét. A források rendszeresen azt írják, hogy a sennyő megbetegedett, meghalt. Ha betegség okozta ezeket a haláleseteket, akkor valami súlyos öröklött bajra gondolhatunk. De, mert mindig csak az erélyes és tehetséges „uralkodók pusztulnak el ilyen hirtelen”, nem gondolhatunk másra, mint a Khinában közönséges és szokásos elmérgezésre. Az is feltűnő, hogy a khinai követeket a sennyők egymásután visszatartják és száműzik. Ennek oka csak az lehet, hogy a hunok rájöttek arra, hogy a khinai követek tulajdonképpen kémek s ezért bántak így velük.

Az új sennyő Cu-the-hó lett, a meghalt sennyő öccse. (101-96.) Megváltoztatta elődei politikáját, hazabocsájtotta mindazokat a követeket, akik a hunoknál internálva voltak. Ezután ajándékokkal békés szándékú követeket küld Khinába. Khina adónak vette s a válaszkövetség a sennyőt azzal a szertartással üdvözölte, amely a meghódolt fejedelmeknek járt. A sennyő nem fogadta el a követséget, sőt intézkedett, hogy hazamenjenek. Ekkor kirobban egy összeesküvés. A Hunorban élő hadifoglyok ugyanis összeesküvést szöttek a hunok fölláziálására. A fogolytábor feje, Vei-Lü, egy khinában fölnevelkedett hun ember. Egy khinai internált követ Jü-sang titokban azt ajánlotta a khinai követségnek, hogy a nagyhalmú Vei-Lüt, ha akarják, lenyilaztatja. A követség emiatt halogatta elindulását. Közben a sennyő vadászatra ment s otthon csak felesége és a kiskorúak maradiak, néhány felnőtellel. Az összeesküvők ekkor 70 társukkal nekifogtak tervük kiviteléhez s rajtaütöttek a sennyő udvarán. A kiskorúak s az ottlévő néhány ember fegyvert ragadtak s leverték az összeesküvőket. Vezérüket Jü-sangot élve fogták el. A

hazahívott sennyőtől a nemesek tanácsa a követek kivégzését követeli. A követség vezetője Szu-vu. valószínű nem volt ludas és a szégyen miatt tört szúr magába.

A kútfők azt írják, hogy a hun orvosok meggyógyították. Le is írják a gyógyítási módot: „A hun orvos gödröt ás a földbe és izzó parazsat rak bele, azután Szu-vut hasrafektette a gödör fölé s elkezdte taposni a hátát. Fél napba került, amíg a már nem is lélekző követ magához tért. Azután visszavitték szállására.” A harcias nép mindig ért a sebek gyógyításához. A hunoknál, amint több példából látjuk, a harctéri sebesülteket a serdülő fiúk szedték föl s vitték az ápolóhelyre. A parázssal megtöltött gödör valószínű, hogy a seb fertőtlenítő kiegészítését szolgálta, a hátán való taposás pedig kenés (masszázs) volt, a vérkeringés megindítására. Európában a harctéri sebesültek ápolása csak a legújabb időben lett általános. Csak pár száz évvel ezelőtt is otthagyiák őket a harctéren, gondozatlanul. A sennyő a becsületes Szuvut szerette volna páriájára nyerni, de az megmarad hűségén s ezért száműzetésbe küldik a Bajkál-tó vidékére.

99-ben Khina minden erejét összeszedve három hadserget indít Hunor ellen, hogy erőszakkal meghódításra kényszerítse. Az eredmény az, hogy két hadserge elpusztul s Hán elveszíti legkiválóbb hadvezérét. Az első hadserget, a hunok bekerítik s csak hírmondó menekül meg belőle. A második nem engedi magát becsalni a pusztába, s eredmény nélkül tér vissza. A harmadik hadat Li-Ling vezette, a repülő tábornok unokája. A krónikákban megörökített emléke igazi hősköltemény. A császár felhívására azt mondja, hogy neki

lovasokra nincs szüksége, csak 5000 válogatott gyalogos íjjász és lándzsás katonára. Ezekkel ő keresztül vonul a sennső táborán. Mindjárt a sivatagba vonuláskor bekerítik csapatát a hun lovasok. A válogatott íjjászcsapat elől azonban a hunok visszavonulnak. Úgy látszik, hogy a hunok geruilla harcot folytatnak a kitünő lövészek ellen, akiknek számát megtizedelik, úgyhogy harci kedvök elvész. Ekkor Li-ling így szól: „Harci kedvetek a dob pergésére sem jön meg. Bizonyára asszonyok vannak a csapatban.” Erre átkuttatta a szekereket s az azokban talált asszonyokat és gyermekeket előhurcoltatva, kardélre hányatta. Azután seregével egy nádasba menekül, amit a hunok rájuk gyűjtöttek. Ellentűz gyűjtésével megmenekül a tűzhaláltól s egy völgy szorosba húzódik. A hunok körülveszik, s mivel nyilvesszeik már elfogytak, kénytelenek megadni magukat. Néhány menekült megjelenti a dolgot a császárnak, aki feldühödik, egész családját kiirtatja. Sze-ma-csien, a híres történetíró, (a Si-ki írója) védelmébe veszi, de az uralkodó haragja olyan nagy, hogy még kedves tudósát is megcsonkíttatja. Li-ling hadjárata hadvezéri lángészre vall s egyike a hadtörténelem legnagyobb teljesítményének. Hun származású volt, s elsőnek bizonyítja be, hogy kitünően képzett íjjász katonaság, messzebbhordó, erősebb nyilaival veszedelmesebb, mint a könnyű lovasíjjász hadsereg. Az elfogott Li-lingeí a sennső szokott lovagiasságával fogadja. Mikor ez megtudja, hogy családja kiirtását a szintén hun fogságba került Li-Szü hazug rágalmai okozták, megöleti. Az anya-sennső kedvence volt ez a Li-Szü, Ezért meg akarja öletni Li-linget, de a sennső elbűj-

tatja északon s csak akkor kerül vissza, mikor az öreg nagyasszony meghalt.

A 99. esztendő szintén szomorú volt. Kaihó királya egész népével átpártol Khinához, ahol hűbéres fejedelmi címet kap s mint ilyent, küldik el Turkesziánba, hogy azt meghódítsa. A régi khinai politika, hunt kűldenek a hun ellen. A hódításból azonban ez alkalommal semmi sem lett, mert a sennyő segédcsapatai leverték a khinai hadserget.

Khina ezekből meglátta, hogy Hunor új erőre kapott. Óriási hadi készüllettel négy hadserget szerel föl, 120.000 lovas és ugyanannyi gyalogos csapattal. Ezenkívül még 10.000 válogatott íjjász is volt a hadseregben. A sennyő sátorvárosait északra küldi, azután 100.000 lovassal az Ungó folyó partján rácsap a khinai seregre. 10 napos csata következik. A kűtfő csak annyit mond, hogy a khinai hadak nem értek el sikert. A megcsonkított Sze-ma-csien úgy látszik megtanulta, hogy nem jó a császárnak kellemetlenségeket mondani. Minden jel arra mutat, hogy a khinai hadsereg súlyos vereséget szenvedett, mely dacára ennek Khinára nagy sikert jelentett, mert seregei keresztül mentek a sivatagon s egészen Urgáig nyomultak. A hunok félelmetes hire lassan elenyészik, Khina pedig, vereségei dacára, bizakodóvá lesz. Mielőtt a hun ellentámadás bekövetkezhetett volna, megint megisméltődött az az eset, hogy a sennyő fiatalon meghalt. Halála előtt idősebbik fiát akarta trónörökösül. Ez nem volt kéznél s beteg is volt, ezért az országnagyok kisebbik fiaí tették meg uralkodónak. Ez azonban magához hivatta bátyját s minden mentegetőzése dacára kényszerítette a sennyőség elfogadására. Azt mondotta, ha mégis úgy lenne, hogy

váratlanul meghalnál, akkor majd nekem engeded át a trónt. Ez a nemes vetélkedés megkapó és vigasztaló vonás. De ebből az ígéretből Hunorra sok csapás hárult. (A sennyő ugyanis hamarosan elpusztul s ígérete dacára nem öccsét, hanem fiát tette meg örököséül.)

Hat évig nyugalom van a két ország között. A sennyő rendet tart országában és csendesen készül egy nagyobb hadjáratra. Ennek bevezetéséül, valószínű a helyzet kitapasztalására, 91-ben nagyobb hun csapatot küld portyázásra. A khinai évkönyvek azt jegyzik föl, hogy ezek a hunok a nagy fal kapuinál összekötött lábú lovakat állítottak föl s aztán gyors vágatásban elvonulva, így kiabáltak: Csin-i emberek, kérünk, adjátok nekünk lovaikat. A babonás khinaiak ezt nagyon rossz jelnek vették. Jós jelekhez folyamodnak, amelyekből megállapítják, hogy a hunok biztos vereséget szenvednek, ha északon támadják meg őket. A jóslat a győzelem helyére a Hu hegyet, vezérül pedig Dsi szu tábornokot jelöli meg. Ahogy látjuk, miszticizmussal csinálnak sztratégiát, így természetes, hogy szégyenteljes vereség éri őket. Ekkor meg azzal állnak elé, hogy a varázslók – Vu – rontották meg a hadsereget. Erre aztán üldözni kezdik a varázslással foglalkozókat s leírhatatlan kegyetlenséggel pusztítanak ki egész családokat. Még a legelőkelőbbek, a miniszterek, sőt maga a trónörökös is egész családjáva! az üldözés áldozatául esik. A hunok ellen erre a nagyszabású háborúra 200.000-nyi hadi néppel, 3 hadsereggel indulnak meg, hogy végre valahára összeroppantsák. A hunok megint visszavonulnak. Forrásunk azt mondja, hogy a sokkal erősebb khinai íjjászok miatt.

Hogy a hunok nem alkalmaztak éppen olyan erős

íjjakat mint a khinaiak, annak egyszerű magyarázata az, hogy lóhátról ezekkel a hosszú íjjakkal nem lehet lőni. Különösnek látsz hátik az is, hogy a hunok egész országrészeket védetlenül hagynak. Ezt könnyen tehetik, nem voltak épített városaik, szekérházaikat pedig könnyen elviheűek s a vagyonukat képező marhaállományt könnyen elhajthatták. Rájuk nézve a betörő ellenség csak akkor jelentett veszedelmet, ha véletlenül rábukkant a szekérvárosokra.

A sennyő hadaival az Orkhon folyó vidékén állott föl, a másik csapata pedig az Urgától keletre fekvő Tohán hegységet szállotta meg, mert a khinai hadsereg szokott útján a mai Urga felé közeledett. A hun sereg tehát két íúz közé akarta szorítani a khinaiakat. A sennyő kémlelő előcsapatát a khinai behódolt hunokból álló, portyázó haderő meglepi s széjjelszórja. A khinai hadsereg főparancsnoka Li-kuang-li, ekkor értesül arról, hogy otthon családját a Vu varázslatban való részvétel gyanúja miatt bebörtönözték. Azt gondolta, hogy ha nagy eredményeket mutat föl, megmentheti családját. Ezért vakmerőn nyomul északnak a folyton visszavonuló hunok után. Közben alvezére 20.000 főnyi csapata vereséget szenved, de ő a visszavonulás helyett csak tovább nyomul északra. Ekkor vezérkara egy része csreesküszik ellene, ami idejében kiderül. A fővezér a lázadókat lefejeztetve elrendeli a visszavonulást. Úgy látszik, hogy a hunok tervszerűleg szorították visszafelé, mert a Jen-dsen hegységnél a sennyő főserege várta őket. Egy olyan liadifogást alkalmaznak itt, amelyet először látunk a hadtörténelemben. A sennyő éjszaka mély árkot ásat a khinai sereg frontja elé, aztán hirtelen rajtaütéssel hátbatámadja a khinai csapatokat s bele-

szorítja az árkokba. Erre olyan pánik tör ki, hogy a khinai hadsereg teljes vereséget szenved s Li-kuang-li megadja magát.

Ő volt a legnagyobb khinai hadvezér, igazi legendás nemzeti hős, akinek, mikor hazáját a legnagyobb hősiességgel szolgálja, egész nemzetségét kiirtatja a császár. A sennyő ebben a gyászos lealázottságában baráti kezet nyújt neki. Nem csoda, ha a hunokhoz pártol. Az események folyamán láttuk, hogy a hunok között egész csomó nagyműveltségű, előkelő khinai élt és jól találta magát. Bizonyára, ha olyan durva barbárok lettek volna, ez nem történhetik meg.

Ez volt a khinai fősereg sorsa.

A második hadserget a hunok szintén maguk után akarták csalni, de ez óvatosabb volt s visszavonult. A hunok utána eredve egész a nagy falig üldözték, óriási veszteségeket okozva. A harmadik hadserget Ma-thung vezette. Előle is visszavonultak a hunok, de a khinai hadsereg nem követte őket, hanem hazafelé indult. Ez a hadsereg attól félt, hogy a kis Kuszu királya útjokat állja. Hogy ez meg ne történhessék, hirtelen megrohanták s meghódították. Ez volt a nagy háború egyetlen eredménye, amely semmi esetre sem ér föl a főhadsereg és a legkiválóbb hadvezér végleges elvesztésével.

Forrásunk azt mondja, hogy Vu császár nagyon megbánta ezeket a távolban folytatott háborúkat. Amint már fönnebb említettük, varázslatoknak tudta be vereségét. A minisztertanács a régi recept szerint azt akarta, hogy a sikertelen háború után diplomáciailag lépjenek föl és szítsanak egyenlenséget Hunorban. A császár azonban kiábrándult. A most lefolyt események, melybe

birodalma minden erejét belevitte, megmutatták, hogy Hunort fegyverrel nem tudják meghódításra kényszeríteni. Pedig előtte soha Khina nem ért el olyan eredményeket a hunokkal szemben, mint ő. 2000 éves harcaikban elszedték ugyan a hunok szomszédos területeit s százait olvasztották magukba a hun törzseknek, de sohasem sikerült Hunor szívébe behatolni. Most ez megtörtént, de a kívánt célt így sem érték el.

A minisztertanács vitájából érdekesen domborodik ki az a diléma, hogy a hunok elleni harcra tengersokló kellene. Ha lovat nevelnek, nem tudnak élelmet termeszteni. Ha meg élelmet termesztenek, nem tudnak lovat nevelni. A védőfalak pedig a hunok előtt nem képeznek akadályt. Fegyver helyett tehát követségekkel folyt tovább a hunok elleni háború.

89-ben a sennyő levelet küld a császárhoz és követeli a régi adót. Holokkó sennyő úgy látszik, újra erősebbnek érezte magát Khinánál. A khinai követ együtt utazik vissza a sennyő követségével. A sennyő előtt igazi szócsatát vívnek a jogról és kötelességről s közben a követ sértőleg nyilatkozik Bátor sennyőről. Holokkó megharagudott s a követséget három esztendeig nem eresztette haza. A khinai diplomácia azonban célt ért. A khinából Hunorba került előkelők, a töménytelen hadifogoly, a khinai császárlány feleség és a kétszínű Vei-lü, meghonosították a khinai babonákat sa sennyő udvarában az asszonyok befolyása kerekedett felül. A khinai származású anyafeleség megöleti a sennyő tehetőséges öccsét, mert a sennyő ezt szemelte ki trónörökösnek a khinai nő fia helyett. Erre a sennyő többi fia megtagadta a sennyő udvarában való megjelenését.

Ebben a válságos időben a sennyő csodálatos-

képpen megbetegedik s csak éppen annyi ideje van, hogy az országnagyokkal közölje azt az akaratát, hogy öccsét, a Kokle királyt tegyék meg sennyőnek, kiskorú fia helyett. Halálát a két khinai – az anyacsászárné és Vei-lü – eltitkolták s a nemes urakkal véresküt iván, mégis a sennyő fiát tették meg királynak, aki Ojente néven lett sennyő. Helyette a nagyasszony és Vei-lü uralkodik. Két jogos trónjelöltet ütöttek el a tróntól, akik elszakadtak a birodalomtól. Kicsi hijja, hogy meg nem hódoltak Khina előtt.

A birodalomban egyre nő az elégedetlenség. Vei-lü most az ősi hun szokásokat is meg akarja változtatni. Elkezd kutakat ásatni, falakat és erődítéseket építtetni, gabonaraktárakat készíttetni s mindezeknek a védelmét a köztük élő nagyszámú csin-i (khinai) emberekre bizza. A khinainak az volt ezzel a célja, hogy helyhez kösse a hunokat s ezzel megfossza őket leghatalmasabb védőeszközüktől. Közben 82-ben hazaeresztik a khinai köveket. Ez évben elpusztul Vei-lü, s talán a nagyasszony is, mert a háborús párt kerekedik fölül.

A sennyő kikémleltet! Khina határtartományait. Mindenütt gyöngye és kevés helyőrséget találnak. Elhatározza, hogy betör Khinába. Tervét elárulják s a meghódolt hun csapatokat összevonva, megverik a 4000 emberből álló portyázó csapatot. 78-ban új betörést rendeznek, a sennyő pedig a nagy fal mentében nagy vadászatot tart. Ezek a nagy vadászatok rendesen vagy hadgyakorlatok voltak, vagy egy nagyobb szabású háború leplezői. Most is így történt. A vadászó sereg hirtelen áttört a falon s megrohanta a határszéli tartományokat. A jelzőtüzek azonban – így írják a kútfők – most jól

működtek, mindenki a megerősített helyekre vonult s így a hunoknak nagyon kevés zsákmányuk akadt.

A birodalom romlásának szomorú jelével találkozunk ekkor. A sennyőket mindig a birodalom keleti részén temették el. Ezek a temetőhelyek szentséget képeztek a hunok szemében. Sokan megkockáztatták azt a téves nézetet, hogy a nomád népek ilyen iemetkezőhelye pótolja a nomádoknál a haza fogalmát. A nomád-turániaknak, éppen úgy meg van hazája, mint a letelepedetteknek. Az ők nomádkodása csak szűk keretek között lefolyó szálláscsere, melyet állataik miatt kénytelenek megtenni. A sennyők temetkezési helyét az ott lakó ó-huánok, a khinaiak biztatására, kirabolták. A hunok ezért fenyítő hadjáratot vittek ellenük s leverlek őket. Ugyanekkor egy khinai megfigyelő vagy segítő hadsereg is északnak vonul, s a hunok által megszasztott óhuanokra dobva magát, áruló módon a menekülők nagy részét levágja.

Bátor nagy birodalmából tehát a turkesztáni államok után a keleti részek is leszakadnak. Talán Ószun az egyetlen, amely, bár legelsőnek szakadt el a nagy hun birodalomtól, mindvégig barátságos viszonyban élt vele. Khina szerette volna ezt a barátságot megsemmisíteni. Úgylátszik, hogy a hunok székhelyüket nyugatabbra akarták áttenni. Ha a khinaiak nincsenek, ez mindenesetre barátságos úton is megtörténhetik. A khinai intrika azonban megakadályozta. Megint egymásra uszítja őket, a khinai követek és hercegnők felhasználásával. A kitört háborúban a hunok elfoglalják Akszut és Kucsái, sőt Kuszuban is megvetik a lábukat. Ezzel elvágják Khina útját Turkesztán felé. Khina kénytelen volt újra fegyverhez nyúlni. 72-ben öt hadserget

indítanak útnak, több mint 200.000 emberrel. A hunok szokás szerint elküldöttek északra a nem harcos elemeket. Ők maguk pedig, folytonos visszavonulásokkal csalták, fogyasztották tovább az ellenségei. Az öt nagy hadsereg, amelynek feladata lett volna Hunor össze-roppantása, minden eredmény nélkül tárt haza.

A khinaiakkal egyidőben Ószun is betört Hunorba. Itt ráakadt a hunok egyik nagy szállására s minden harc nélkül nagymennyiségű foglyot és óriási állatszák-mányt ejt. A nagy összefogás tehát nem sikerült. Úgy-látszik, Vu császárnak igaza volt, Khina is kimerült. Elpusztultak kiváló hadvezérei, mert az utolsó harcokban szerepeltek, mind tehetetlenek bizonyultak. Ami kis sikerük van, azt a harcba vetett, meghódolt hun népeknek köszönhetik. Olyannak látszik ez az idő, hogy ha Hunort nem dúlták volna belviszályok s erőteljes sennyői lettek volna, könnyen leszámolhat Khinával.

Ismételten láttuk azt is, hogy a hun csapatokat és szállásokat meglepték. Ez csak úgy történhetett, hogy a földérítőszolgálatot elhanyagolták, az ellenséges kémkedést pedig lehetővé tették. Az is lehet, hogy ősi harcmodorukon a khinaiak hatására változtattak. A kut fők kénytelenek bevallani a khinai hadi vállalatok sikertelenségét. De ugyanakkor a hunok tönkremenéséről beszélnek. „Oszun támadását a sennyő még ugyan-azon télen meg akarja bosszulni, de a nagy tél miatt hadserege nagy része megfagy!” Ezt nehéz elhinni. A hun fajta edzettebb volt ennél. Egy másik tudósítás arról emlékezik meg, hogy három ország Oszun, Óhu-án és Tingling fogtak össze a hunok ellen s azok közös támadása okozta Hunor vesztességét, amit a nagy tél miatt támadt éhség aztán még megszaporított. Az igazi

gyöngülést azonban inkább az elszakadtak okozhatták.

Ojente sennyő 68-ban halt meg s utódja öccse Hilikuankó lett. Ojente uralkodása attól fogva, hogy fölszabadult a nagyasszony és Vei-lü hatása alól, ha nem is volt a hunok történetének 'dicső korszaka, mégis eredményes, mert az óriási veszedelmek között is sikerült fönntartani nemzete hatalmát, A hunok nyugatra való terjeszkedést is ő kezdi meg.

Az új sennyő uralkodását megint asszonyi intrika zavarja. Hun szokás szerint feleségül veszi elhunyt bátyja özvegyét, aki addig a nagyasszony volt. Ő azonban eddigi első feleségét teszi meg nagyasszonnyá. Erre az öreg voit nagyasszony bosszút esküszik.

A sennyő, arról értesülve, hogy a khinai határőrseget elhanyagolták, betörést tervez Khinába. Tervét elárulják s a hun csapat visszavonul. Közben a bosszút fogadó nagyasszony izgatására két hun törzs meghódolt Khina előtt. Ugyanekkor Kuszu khinai segítséggel megtámadja Hunor határországát, Bort. Mindkettő meghódolt Khina előtt. A khinaiak nagy hadsereget küldenek ezek védelmére. Kuszu királya azonban még így sem érezte magát biztonságban, Oszunba szökik, a khinaiak pedig országából földműves gyarmatot alapítanak. A sennyő azonban nem hagyja nyugton őket s az örökös harcok miatt Khina kénytelen kiüríteni Kuszut. Míg a sennyő csapatai délen jártak, északról a Tinglingek csapnak be Hunorba és nagy zsákmánnyal indulnak hazafelé. A sennyő kiküldött csapata nem tudja őket utóíérni. 62-ben nagy vadászatot tart s ugyanekkor be akar törni Khinába. Hirtelen beteg lesz, vért hány, így kénytelen felhagyni amúgy is elárult haditervével. Rövid uralkodása alatt sok megpróbáltatásnak volt kitéve

országa. Minden viszontagság között jól megállotta helyét s útban volt arra, hogy népe bomlását megakadályozva, visszavezesse azt a régi dicsőségébe. Ha hosszabb életű lett volna, bizonyára sikerül ez neki. Utána nincsen, aki megállítsa Hunor romlását.

VI.

A HUN BIRODALOM BUKÁSA.

Zavaros, veszedelmekkel teli kor következett a hun birodalomra. A bosszúért lihegő, mellőzött nagyasszony átka lesz nemzetének. Közel áll a gyanú, hogy hatalma visszanyerhetése végeit összeesküvést szított a sennyő ellen s ennek halálát is ő okozta. Az elkövetkezett események legalább is erre vallanak. Ami alatt a hírnökök összehívták az országnagyokat, Toki-tanki nevezetű öccsét a baloldali tacaku segítségével (negyedik alkirály) sennyővé kiáltotta. Akjenkute néven foglalja el a sennyői széket. Vérengző, kegyetlen zsarnok, majdnem egész rokonságát legyilkoltatja. A meghalt sennyő fia, az igazi trónörökös elmenekül apósához. Itt élt Sien-hien-tán, aki nemcsak az apja által Holokoval kötött szerződése szerint, hanem a hun nagyok akaratából is sennyővé kellett volna, hogy legyen. Ez Akjenkute üldözése elől Khinához pártol s magával sodorja Kulit, Kulcsát és több apró országot. Az átpártolás súlyos következménye, hogy az összes turkesztáni államok Khina felé hajolnak. Akjenkute úgy áll bosszút Szien-hien-tárion, hogy megöleti annak mind a két öccsét. Erre Hunorban kitör a lázadás, az elégedetlenség az elhunyt sennyő fiát választják meg sennyőnek.

A kitört harcban Akjenkute csapatai maradnak alul, de ő mindezzel nem törődve, lépéseket tesz, hogy meghódoljon a khinai császár előtt. Nem maradt rá ideje. Több alkirály összeszövetkezve, Hohanszát kiáltja ki senn्योंek s mintegy 50,000-nyi haddal megtámadják Akjenkuthot. Ennek serege megszökik. Kétségbeesve kér segítséget a jobboldali hienkirálytól, de ez így felel: „Te senkit meg nem kíméltél, még a saját testvéredet is megöletted, minden országnagyodat kivégeztetted, ne gyere hát hozzám a szennyeseddel.” Erre a trónbitorló senn्यों öngyilkos lett. Nem alatta dől össze ugyan a hun birodalom, de azért nemzetének ő volt a sírásója. Egy bosszúlihegő, becsvágyó asszony, puccsal emeli trónjára. A senn्यों méltóság elveszti tekintélyét s megkezdődik az ország darabokra szakadása az erőszakos úton hatalomra emelt, vagy erre törekvő senn्योंök között.

Hohanszát, az új senn्योंt is összeesküvés emeli a trónra. Nem a régi fajtájú úr már. A méltóságokra testvéreit és legközelebbi rokonait nevezi ki s az előbbi senn्यों öccsét megakarja öletni. Ezt azonban Toki néven senn्योंvé kiáltja ki országrésze. Hadai megtámadják Hoanszát, aki vereséget szenved. Erre Hunor nyugati és keleti részekre szakad. Toki erősebb s a nyugati részekről hatvanezer lovast indít a birodalom keleti részének megszállására.

Példája vonzott s egész sora kerül felszínre a pártok által felemelt senn्योंöknek. Most egyszerre öten voltak. Toki elhatározta az ország egyesítését. Kuli tartomány senn्योंje ellen maga vonul hadba, Ocia és Ugor senn्योंje ellen öccsét küldi. Utóbbi kettő megveretvén, lemond rangjáról s Kuli senn्योंje támogatására siet. Toki egy sereggel sakokban tartván Hoanszát, megveri

Kuli sennyőjét. Mégis üldözés nélkül engedi menekülni s ő maga is – nem tudni miért – a birodalom délnyugati részébe vonul seregével. Ezalatt Hoansza megtámadja Toki figyelő seregét, aki szintén siet hatvanezernyi seregével a döntő mérkőzésre. Megkésik, Hoansza mindkét seregén döntő győzelmet arat. Kis fiát egyik vezére megmenti és Khinába futva vele, itt a császárnak meghódol. Kuli sennyője Hoansza győzelme hírére lemond, mire a birodalom nyugati részében helyreáll a rend. A pártharcok meggyengítették Hunort. A gyorsan letűnt négy sennyő közül csak Toki látszik tehetségesnek, aki jobb viszonyok között talán megmenthette volna pusztuló hazáját.

A keleti részen még mindig bajok voltak. Itt Oleuntun kiáltatja ki magát sennyőnek s mikor szorítani kezdik, népével együtt átmegy Khinába és meghódol. Alig vonul el, helyébe a hunná lett Li-Ling fia, Ocian urát kiáltatja ki sennyőnek. Ez az eset, hogy a félvér khinai nár a második sennyőt kiáltatja ki, bizonyítéka, hogy Khina keze végzetesen működött az eseményeknél. Hunor megrontására megtalálta a leggonoszabb módot, az eliensennyők sorozatos állításával. Az ellensennyő különben rosszul járt. Hoansza elfogatja és lefejeztete. Végre Hoansza bevonulhatott a sennyők ősi székhelyére.

Khina nem tud belenyugodni, hogy Hunorban rend legyen. A határszéli tartományokban, valószínű Khina hatalmas támogatásával ismét új sennyő, Luszín telepedik meg. Hoansza nem bántja, mert bátyjával került ellentétbe, aki első alkirály volt s valószínűleg Hoansza jobbkeze. Az összekülönbözés vége az lett, hogy a bátya Csitki néven szintén sennyővé lesz s

elvonul a birodalom keleti részébe. A háromfelé tépett országban béke honol. A sennyők nem bántják egymást. Khinának ez nem tetszik s Lunszint Csitkire uszítja. Csatát veszít s maga is a harctéren marad, népe pedig csatlakozik Csitkihez. Talán benne látta azt az egyéniséget, aki majd képes lesz rendet teremteni a hunok között.

Most már csak a két testvér áll szemben egymással. Csitki volna a jogosabb a trónra, mint idősebb, de az ő sennyősége sem nyugodott törvényesebb alapon, mint öccséé. Mégis úgylátszik, hogy a nemzet java és többsége melléje állott. Mindenki óhajtotta már az egységet. Csitki tehát megindul északnak. Megütköznek. Hoansza futva menekül a veszített csatából s Csitki marad az ősi sennyőszékhelyen az úr. Hogy őt tartották igazi sennyőnek, annak legjobb bizonyítéka, hogy a khinai források Csitkit mindig Hunor sennyőjének írják.

Hoansza dél felé menekül. Egyik apósa azt tanácsolja, hogy hódoljon meg Khina előtt, akinek segítségével majd győzelemre juthat. Hoansza a nemzet előkelőit gyűlésre hívja s közli velük szándékát. Erre föllobog a régi nemzeti öntudat. Kútfőnk ezt írja:

„Hunor nagyrabecsüli a bátorságot és erőt. A szolgaság a hunok szemében a legaljasabb dolog. Lova hátán, vitéz harcokkal építette föl Hunor birodalmát, tekintélyét és hatalmát a szomszédos népek százainál. Hán ugyan erősebb Hunornál, de nem képes meghódítani. Miért legyünk hát Hán alattvaló. Meggyalázná ez elhunyt őseinket s mi gúny tárgyai lennénk a többi népeknek. Lehet, hogy országunkban helyre állana a nyugalom, de sohasem nyernők vissza uralmunkat a népek százain”. Hiába volt minden. Hoansza elismeri,

Khina fennhatóságát s fiát elküldi az udvar szolgálá-
tába, aki Hunor sennyőjét Han alattvalójának jelentette. *Ez
Kr. e. 53-ban történt.* Idáig vezetett a trónviszályok
hosszú sora, melynek főoka az volt, hogy a trónörök-
södés nem volt szabályozva.

Khinában óriási volt az öröm. Azt hitték, hogy a
hun kérdést végleg megoldották s az utolsó 70 esztendő
óriási erőfeszítései meghozták gyümölcsüket. Diplomáciai
aknamunkájuk belülről robbantja szét a hun birodalmat
s ahogy az utolsó század harcaiban hunokkal harcoltat
a hunok ellen, ebben a harcban is a hunokat játszották
ki egymás ellen. A császár elragadtatásában kiáltvány-
nyai fordul népéhez s örömmel jelenti a hunokkal való
örökös békét.

A minisztertanács arról vitatkozott, hogy mit csi-
náljanak a meghódolt hunokkal. Felmerült az a gondo-
lat is, hogy ki kellene pusztítani őket, de belátták ennek
lehetetlenségét. 52-ben Hoansza személyesen is tisztel-
gett a császári udvarban, ahol olyan tiszteletie! fogad-
ják, amilyennel még soha senkit. Gazdag ajándékokkal
is elhalmozzák. Egy idő múlva Hoansza vissza vágyott
régii életébe s a császár megengedi egész népével való
hazatérését. A hunok így visszajutottak ősi földjükre,
melynek azonban nem voltak már szabad urai, hiszen
Khina ostoraiból ennek meghódolt alattvalói, megfizetett
védelmezői lettek.

Csitki is törekedett a khinai császárral fenntartani
az érinikezést, amelyet Hoansza ígyekezett megakadá-
lyozni. Csitki különben messze északon marad, ahol
megtartja, sőt megnöveli hatalmát. Hoansza meghódo-
lásakor ugyanis Ilibok alkirály elszakadt Hoanszától,
nem ment hódolni, hanem sennyővé kiáltatta ki magát.

Az összetűzésnél Ilibok csatát veszít, elesik, népe pedig Csitkihez csatlakozik. Erre a hírre Khina Hoanszát óriási sereggel és élelemmel támogatva Csitki ellen akarja küldeni. Csitki valószínűleg nem érezte magát elég erősnek, ezért Kr. e. 48-ban elhagyva székhelyét és országát, népével együtt nyugatra vonult.

VII.

CSITRI TURKESZTÁNI HUN BIRODALMA.

Csitkinek az lehetett a számítása, hogy a testvér Oszun néppel egyesülve, erősíti meg birodalmát. Követeket küld hát hozzá s fölhívja a szövetezésre kis-Oszun királyát. Ez hatalma megerősítését Khinának köszönhette s a földönfutó Csitkivel nem akart szövetekezni. Ezért követeit lefejezteti, fejeiket elküldi Khina turkesztáni megbízottjának, a fővédő úrnak s 8000 embert küld Csitki ellen, aki azt leveri, de az egyesülési tervet feladva, északnak fordul. Az Irtis felső folyásánál lakó ogurokhoz megy, akik szintén elszakadt hun alattvalók voltak. Békésen nem hódolván, Csitki legyőzi őket, mire elismerik uruknak. Innen nyugatnak fordul, a kin-kunok (kirgizek) ellen. Ezek is Bátor birodalmának alattvalói voltak. Csitki hódolásra kényszeríti őket. Azután északnak fordulva a tinglingeket is leveri. E három ország egyesítéséből alapítja meg független hun birodalmát, amely Turkesztán egész északi részét magában foglalta, nyugatra pedig a Volga és Káspi vidékéig terjed.

Több támadást intéz az oszunok ellen s ugyanakkor követséget küld Khinába azzal, hogy országa 7000 li távolságra lévén, fölösleges, hogy fia tovább is

kezesként éljen a khinai udvarban. Ezért visszaköveteli fiát. 44 végén a császár Ku-ki nevű táborszernagy kíséretében vissza is küldi. Hogy miért, nem tudjuk de Csitki a khinai követet kivégezteti. Lehet, hogy kémkedtek, az is lehet, hogy fiával olyasmi történt a császári udvarban, ami kihívta a hirtelen haragú Csitki bosszúját.

A khinai udvar vizsgálatot indít ebben az ügyben s Hoanszát is gyanúba veszik. A vizsgálatra hozzá küldött követség meglátta, hogy Hoansza népe is összeszedte magát s az elszakadott hun törzsek, akik a régi hazában megmaradtak, Csitki elvonulása után hozzá csatlakoztak. Hoansza a gyanú miatt megneheztel s elhatározza, hogy visszamegy a sennyők északi otthonába. A követek, nem tudva visszatartani, hogy legalább némi bizonyosságot szerezzenek, véresküt isznak Hoanszával. A khinai kútfő így írja le az esküt:

„Hán és Hunor mostantól kezdve örök időre egy vérséggé egyesül, hogy soha a jövendő nemzedéken keresztül se ne csalják meg, se ne támadják meg többé egymást. Ha tolvajlások vagy rablások történének, értesítsék egymást, a bűnösöket büntessék meg, kártérítésről gondoskodjanak. Ha ellenség törne rájuk, hadat kell küldeniök egymás segítségére. Ha akár Hán, akár Hunor az első merne lenni, aki ezt a szerződést megszegi, szálljon rá az ég minden csapása. Az utód-nemzedékek valamennyien kivétel nélkül fartsák meg ezt az esküt.” Ezután a két khinai követ a sennyővel és országnagyjaival felment egy hegyre, ahol levágtak egy fehér lovat. A sennyő a bort és a vért megkeverve egy serlegben, megitták a véresküt. Hoansza pedig felülkerekedve népével, elvándorolt az Orkhon mentére.

Khina tehát elérte azt, hogy a hunok elvonultak határtartományaiból s régi hazájukba visszatérve, módot kaptak arra, hogy újra megerősödjenek.

Másfelől Csitki Khina turkesztáni uralmát veszélyeztette, mert rövid idő alatt félelmetes hatalommá nőtte ki magát. Hogy Oszun ellen olyan haraggal viselkedett, annak okát abban gondoljuk megtalálni, mert Oszun akadályozta őt abban, hogy dél felé terteszkedjék, az ottani szerencsésebb éghajlatú és termékenyebb országok felé. Ekkor történik, hogy Khang-ki királya segélyt kér és szövetséget ajánl Oszun ellen.

Ez az ország a mai Taskend és Szamarkand vidékén feküdt. Nçoi volt Khina alattvalója, de régen Bátor birodalmához tartozott. Oszuntól sokat szenvedett s a kútfők szerint egy nagy tanácskozásban így határozott: „Hunor, melynek Oszun alattvalója volt, most harcba keveredett ezzel. Csitkit szorongatják. Hívjuk magunkhoz hát s adjuk neki országunk keleti oldalát, akkor, ha vele egyesítjük erőnket, elfoglalhatjuk Oszunt, amelynek Csitki királya lesz. így minket sem fog részéről soha baj érni.” Követeket küldöttek hát s Csitki elfogadta az ajánlatot. Megkötötték a szövetséget, mire a hun hadak elindultak nyugat felé. A khinai krónikák azt írják, hogy útközben olyan hideg tört rájuk, hogy Csitki hadai belepusztultak s ő csak 3000-ed magával érkezett Khang-ki-ba. Ez az adat téves lehet. Az edzett hunok nem pusztultak el az idő viszontagságaitól s 3000 harcos a népes és erős Khang-ki-val szemben nem léphetett fel hódítóként. Csitki megérkezése után egyik leányát Khang-hi királyához adta feleségül, ő maga ennek leányát vette el. Az egyesült hadsereg betört Oszunba, amelyben nagy pusztítást visz véghez.

Leválták az elmenekült lakosságot, Oszun nem mert ellenállni. Országá elpusztult, úgyhogy 1000 li távol-ságban nem maradt élő lény.

Csitki hatalma így még jobban megnövekedett, a kisebb országocskák most már önként csatlakoztak hozzá. Elbizakodott lett. Birodalma nemcsak terjedelemben, hanem jelentőségben is megnövekedett s ebben az időben ő volt Középázsia ura. Közben Kang-kiban úgylátszik összeesküvést szőttek ellene. Mindenesetre valami komolyabb dolognak kellett történnie, mert Csitki kivégeztette Kangki királyleány feleségét, több odavaló előkelőséggel és északra vonult, ahol eltérve az ősi hun szokásoktól, várat épített magának.

Csitki megnövekedett hatalma veszedelmes volt Khinára is. Turkesztáni uralma megingott s nagyrésze Csitki főnhatósága alá került. Ezért azzal az ürüggyel, hogy követeknek holttestét keressék, követséget küldött Khang-kiba. A kémkedő követséget Csitki „sanyargatta”, végül egy levéllel visszaindította a császárhoz. Khina megint diplomáciai fegyvereit vette elő. Behálózta a Csitki által meghódított régi országok uralkodóit s titokban koalícióban egyesítette őket a meggyülőhetett Csitki ellen. A terv nagyon ügyesen volt előkészítve és keresztülvive. Csitki városa stratégiailag nagyon rossz helyen feküdt s az ellene szövetséget kötött országok között szorítóba került.

A turkesztáni khinai hadsereghez még 15 ország királya csatlakozott s két hadseregre oszolva, északról és délről indultak Csitki ellenébe. Tervüket oly ügyes ravaszsággal vitték keresztül, hogy Csitkinek sejtelve sem volt róla. Várában legföllebb pár ezer ember lehetett, amikor az egyesült csapatok meglepték. Csitki

kelepcébe került s még arra sem volt mód, hogy keresztülvágja magát az ellenség táborán. Elszánta magát a végsőre. Érezte, hogy nincs menekülése, állja tehát a harcot, amely a hun történelem egyik legnagyobb tragikus küzdelme. Igazi hősköltemény az, amit a khinai kútfők megörökítenek.

„Csitki kitűzette városa falára az ötszínű lobogót, annak jeléül, hogy mint a hunok sennyője, ő is a világ urának vallja magát. Egy kis lovascapat kitör a várból s nekilovagol a tengernyi ellenségnek, hogy megmutassa megvetését. Közben megmozdul a várost körülvevő 60.000-re rugó csapat s a hunokat beszorítja a várba. Az erősség falai csak föld hányások voltak, telve cölöp pallisádokkal. Az éj folyamán a hun lovasság kitörést próbál, de visszaverik. Rá következő nap általános ostrom kezdődött s a védelemben még az asszonyok is részt vesznek. A falakon és ormokon egymás mellett hever az elesett asszonyok és férfiak holtteste. Csitki maga is egy nyílveszőtől megsebesül az orrán. Kénytelenek feladni a falak mentét. A megmaradt hun sereg a fellegvárként szereplő asszonypalotába vonul s itt védekezik tovább. Közben kívülről biztató kiáltások hallatszanak. 10.000 kangki-beli lovas érkezett segítségükre, akik körül nyargalják az ostromló sereget, de harc nélkül visszavonulnak. Lehet, kevesen voltak, vagy ezeket is megejtette a khinai ármány. Az ostromlók a lovashad elvonulása után új lendületre kapnak s egész éjjel folytatják a harcot. A hunok kétségbeesetten védekeznek, de az ostromlók felgyújtják a várost. Pár száz férfi és nő élt már csak, akik a hárembe vonulnak s az ostromlók itt sem bírnak addig velük, amíg ezt is föl nem gyújtják. Csitki utolsó lehelleltéig védekezik. Sebek-

től borítva rohan szembe a benyomuló ellenséggel, amely végre mégis csak megöli. Az utolsók közül egyetlen egy ember és asszony sem marad életben. A halott hős sennyőnek egy khinai tiszt levágja a fejét. Így hal meg a hunságnak utolsó független nagy sennyője, aki saját hibájából bukik el, de bukásában is nagy és tiszteletreméltó maradt. Hogy milyen kevesen voltak a hunok, azt legfényesebben bizonyítja a khinai hivatalos hadijelentés, amely 1518 esetről és 145 élve elfogott hunról számol be. Ebben a számban pedig benne vannak a harcos asszonyok és gyerekek is. Csitki fejét a császár fővárosába vitték, ahol közszemlére függesztették ki.

A khinai források szerint Csitki 3000 emberéből tehát alig száz maradt meg. Már említettük, a 3000 emberre vonatkozó adat kétes voltát. Csitki hadilábon állott Oszunnal, melyről azt mondja a kúlforrás, hogy hadserege 188.000 emberből állott. Ujjat húzott Kangkival, melynek 120.000 katonája volt. Adófizetőjévé tette Hapsót, melynek 100.000 és Tavant, melynek 60.000 harcosa volt. Ezenkívül még „más országokat is.” Ha ezeket összeszámítjuk, kerekén félmilliós hadi népet találunk Csitki ellen, amellyel szemben Csitkinék a krónika szerinti 3000 embere, még ha halhatatlanok lettek volna is, nem győzhetett. Legföllebb úgy érthetjük ezt, hogy az a 3000 ember olyan testőrségféle volt s a többi had később következett.

Csitki városa valószínűleg a Tola folyó mellett, a mai Aulieata helyén állott.

A krónikák, mikor Csitki legyőzetését elmesélik, nem tesznek semmi említést arról, hogy népét megsemmisítették, pedig ez a khinai krónikák kedvenc sza-

vajárása. Ha figyelembe vesszük a számszerint megadott halottak és foglyok mennyiségét (amelyet fejvesztés terhe alatt kellett elszámolni), lehetetlen az, hogy Csitki népét megsemmisítették volna. A várost bevették, Csitkit megölték s ezzel megelégedtek. Az állattenyésztő nép nem lakhatik a városban s így Csitki hunjai is bizonyára szerteszét voltak téli szállásaikon. Csitki népéről a khinai források nem tudnak semmit. Kang-kiban a történetek után nem igen lehetett békés maradásuk s ha ottmaradnak, a khinai források följegyezték volna, hogy az északi sennyő népe odamenekült. Tudjuk azt, hogy Taván és Osszun is ellenségeik voltak. Így az a lehetőség, hogy keletre vonuljanak, el volt zárva előttük. Délen Kang-ki zárta el az útjukat. Az Aral-tó környékén a Hopsók. Északkeleten a kin-kunok és északon a tinglingek. Egy út maradt hát nyitva előttük, mely észak-északnyugatnak a Baks-patakon és e steppén át volt nyitva. Erre menekültek már azért is, hogy a körülvevő ellenség ollójából kikerüljenek s valamely nagyobb folyó völgyben vagy erdővidéken téli szállást leljenek. Ez az útvonal pedig a mai Baskiriába vezetett, ahol ebben az időben az ugoros magyarság élt.

A HÓDOLT HUNORSZÁG TOVÁBBI SORSA.

Xoansza nagy megnyugvással fogadta Csitki halálát s új hódolatra jelent meg a császárnál, aki örömeiben, a már alattvalójává lett egyetlen hun sennyőnek, egyik leányát adta feleségül. A gyöngé Hoanszát a megtisztelő fogadás, az ajándékok sokasága s az, hogy a császár veje lehetett, végtelen boldoggá tette. Nekilelkedésében azt ajánlja a császárnak, hogy engedje haza a határszéli védőkatonaságot, mert ő népével elvállalja a birodalom határvédelmét. A gondolat tetszett, csak a határőrvidék szakértője mondott ellent. Memorandumában végigmegy a hunok egész történetén. A legfőbb érve az, hogy nem lehet tudni, mikor jut eszükbe a hunoknak és a többé-kevésbé elkhinaiasodott hun alattvalóknak, hogy ők hunok voltak. Hiszen még ma is járja náluk az a közmondás, hogy az ősi Huno

Ez a javaslat kidomborítja előttünk a hunok történeti jelentőségét s megbizonyosít arról, hogy bár elvesztették ősi földjüket s hogy bár lélekszámuk a háborúk, csapások és széttagozódás miatt egynegyedére

olvadt s ez is a császár alattvalója lett, mégis még mindig nagy veszedelmet látnak a hunokban, akik az óriásivá nőtt Hán birodalomnak még mindig legnagyobb problémái. A császár eszerint határoz s Hoanszát egy proklamációval agyondicsérve, visszaereszti Hunorba, hol pár év múlva 28 évi dicstelen uralkodása után meghal. Ő volt talán a hun sennyők legértéktelebbje, aki saját személye boldogulásáért feláldozta nemzete függetlenségét.

Egész sereg fiúgyermeke maradt, akiket később Khina nagyszerűleg felhasznált Hunor végleges szétrombolására. Hoansza Cubokku-t szerette volna utódjául. Ez kedvenc hun feleségétől született. Ennek a hun asszonynak a testvére a sennyő első felesége volt. A két testvér között nemes versengés keletkezik arra, hogy melyik fia legyen az uralkodó. Cubokku anyja azt mondta, hogy az ő fia még igen fiatal arra, hogy Hunornak békét teremtsen. Testvére fia: Tiatobokko már felnőtt s uralkodói tehetségekkel megáldott, legyen hát ő a sennyő. Hiszen az ő anyja az igazi nagyasszony. A másik feleség azzal érvelt, hogy nem baj Cubokku kiskorúsága, majd a miniszterek segíteni fogják.

Ezt a nemes vetélkedést az országnagyok döntötték el s az Idősebbik fiút választották meg sennyőnek, aki mint ilyen a Hokcului nevet viselte. Uralkodása alatt nem történik semmi különösebb esemény. De van egy bizonyítékunk ebből a korból arra, hogy Khina még mindig reszketett a hunoktól. Az egyik hun törzsfő megakart hódolni a császár előtt. Ez az ajánlata minisztertanács elé került s oly fontosnak látszott, hogy a történeti könyvek néhány oldalon beszélnek el az eseményt Hokcului is megjelent a császár előtt s az atyjá-

nál már látott megtiszteléssel fogadtatott. Hogy a császár milyen boldog volt e látogatás miatt, mutatja az, hogy ennek öröme amnesztiát hirdetett s elengedte a földadóhátralékot. Hokcului 21-ben halt meg. Utóda öccse lesz, Szókai sennyő néven. Csak annyit jegyeznek fel róla a krónikák, hogy mikor hódolni indult a császárhoz, megbetegedik és a határerődítményeknél meghal. Utóda Cubokku lett, aki mint sennyő, Kuga néven szerepelt. A kútfő csak annyit jegyez meg, hogy egyik fiát a császári udvarba küldötte kezesként. Ő is hirtelen meghalt, Kr. e, 8-ban. Utóda Long-ti-ga-szu, aki mint Ocului sennyő uralkodik. Ocului uralma már mozgalmasabb. A hunok mintha éledeznének, már nem olyan vak engedelmességü szolgálai a császári udvarnak. Mindjárt uralkodása elején történik, hogy a császár egy olyan darab területet kér tőle, amely mélyen beleékelődött Khina földjébe. A sennyő hosszas követjárás után megtagadja a terület átadását, „az ott levő fák neki is kellene, mert azokból készítik íjjaikat, sátraikat és szekereiket. Különben sem szabad elhunyt atyámnak területéből semmit elveszteni.” A császár húzta a rövidebbet s a hun még mindig annyira számottevő, hogy egy kis erély mutatására Khina meghátrál.

Ebben az időben Khinában keletkezik erős bonyodalom, amely dinasztiaaváltozással végződik. Khina hatalma mintha hanyatlóba kerülne. Ez időben történik, hogy Oszun királya Pivanti, portyázásaival sanyargatja Hunor nyugati határait. Ocului megparancsolja egyik alkirályának, hogy üljenek nyeregbe s torolják meg Oszun betöréseit. A betörés eredménye sok ezer fogoly s az országnak majdnem egész állatállománya. Pivanti megijed s a béke zálogául a sennyőnek elküldi fiát.

Khina nagyon rossz néven vette ezt, mert hiszen Oszun is, Hunor is hódolt országai voltak. Mindenféle tervet szőnek a hunok ellen, de a császár csak rosszalását fejezte ki s utasította a sennyőt, hogy küldje vissza Pivanti fiát.

Ocului a szokásos hódoló látogatást sokáig halogatta, a császári udvar meg, takarékosági szempontokból, szerette volna ezt a szokást megszüntetni. Az egyik udvari miniszter tiltakozott ez ellen „mert ez Hunort, amelyet sohasem tudtak meghódítani, s amely még ma is bizik saját erejében, újra ellenséggé tehetné. Pedig a hunok még ma is erősebbek, mint az összes határmenti egyéb fajú népek. Annyi század keserves munkáját tennők kockára a nagy takarékosággal. Ha pedig Hunt újra ellenségünké tesszük, egyetlen beütésével több kárt okoz, mint amibe a vendéglátás kerül.” Khinának hát volt és marad az egyetlen komoly külpolitikai problémája a hun kérdés, s hogy most ennyire félt, csak azért történhetett, mert Khina halálra győzte magát.

Az ellentétek elsimulnak, de a császár halála után az özvegy császárné és unokaöccse: Vang-man, ragadják magukhoz az uralmat. Ez utóbbi maga akar trónra jutni, ami Kr. u. 9-ben sikerül is. Ekkor megölik a gyermekcsászárt s ő mint bitorló elfoglalja a trónt. Hamarosan összeütközésbe kerül a sennyővel, akitől a régi pecsétet visszakéri s helyette egy másikat küld, amely a sennyőt egyszerű hűbéres fejedelemnek tünteti föl. A sennyő későn veszi észre a dolgot s visszaköveteli régi pecsétjét. Ugyanebben az időben a turkesztáni királyok is megtagadják az engedelmességet a bitorlóval szemben. Még a khinai hivatalnokok és helyőrségek is

föllázadnak s mindezek nagy része Hunorhoz csatlakozik. A bitorló császár úgy akart bosszút állani, hogy Hunort 18 sennyősegre osztotta s mindenik élére Hoansza valamelyik fiát vagy unokáját nevezte ki sennyőnek, de ezt a méltóságot egyszerű helytartói rangra fokozta le. Ez az intézkedése jóformálag papiroson maradt.

Ocului sennyőnek volt ereje a megtorlásra. Teljes erejével Khinára dobta magát s a határőrerősítéseket mindenütt lerombolva, olyan pusztítást visz véghez Khina nyugati tartományaiban, hogy a határmente „teljesen elpusztult és elnéptelenedett” A hun aléltság mintha véget ért volna. Egyetlen csapásra urai lettek a helyzetnek. A bitorló Vang 12 hadseregben 300.000 embert akart 300 napi eleséggel ellátva Hunorra dobni. Hogy az óriási hadsereg egy része valóban bevonult Hunorba, arról biztos tudomásunk van. Azonban a hunok kitértek a hadak élői, sőt ugyanabban az időben egy nagyobb hun csapat betört Khinába s ott nagy pusztításokat végzett. A kínai kútfők azzal dicsekednek, hogy Vang ezen hadjáratával leigázta az összes hunokat, de hogy hol és mikor, ezzel a kérdéssel adósok maradnak. Hogy a dolog nem egészen így történhetett, annak bizonyítéka az is, hogy a sikertelenségeken feldühödött bitorló a sennyőnek Khinában tartózkodó öccsét lefejezteti. A sennyő megtorló hadjáratra készül, de Kr. u. 13-ban családi betegségében elpusztul.

A hunok az erélyes uralkodó elvesztése után Hien-lé-re ruházzák a sennyői méltóságot, aki Khina iránt békés indulattal viseltetik. Vang is követet küld a sennyőhöz. Elhiteti vele, hogy testvére él s ha a khinai foglyok között lévő főembereket szabadon bocsátja, a császár is hazaereszti testvérét. Hien-lé belemegy az

ajánlatba, de mikor megtudja, hogy rászedték, beront Khinába és egyik tartományt a másik után dúlja föl. A császár hiába panaszkodik s hiába küldi seregeit ellene, a hun dúlások csak Hien-lé halálával szűnnek meg.

Utóda testvére, Jó-ti lett, Kr. u. 18-ban. Uralkodása kezdetén fényes követséggel adja a khinai udvar tudtára, trónfoglalását. Vang azonban tartva az erélyesnek ösmert ifjú uralkodótól, egy Tangó nevű hun főembert igyekezik a sennyői székre emelni. A császár, hogy erőhöz juttassa, szabadon bocsátja a birodalmában lévő összes hun foglyokat s minden harmincadik embert fegyverre szólít. Mikor Jó-ti sennyő megtudja a khinaiak készülődését, megint Khinára tör, melyet pusztítani kezd. Ugyanekkor a khinai nép is föllázad a bitorló ellen, hogy visszahelyezze uralmába az elűzött dinasztíát. Valószínű, hogy a hunok hathatós támogatásával sikerül Hiuen-nek visszaszerezni ősei trónját, mert első dolga volt, hogy a hun sennyőnek visszaküldi a Vang által elvett régi pecsétet. A sennyő azonban nem fogadja el ezt, hanem követséget küld a császárhoz, amellyel azt üzeni: „nem a hunok alárendeltjei a khinaiaknak, hanem megfordítva, Hoan-sza a belviszályok miatt segílyt nyert ugyan Kh inától, amiért minden hun akarata ellenére, elfogadta Khina véduraságát. Most azonban a hunok segítették vissza a Hán családot trónjukra s így a császár a hunoktól kapta hatalmát”

A követek hazatérése után a khinaiak bosszúra gyulladtak, de a kitört trónviszály miatt nem hajthatják végre tervüket. A sennyő pedig kéznél lévő csapataival leveri a másik két trónkövetelő seregét. Alig indul vissza a hun sereg, a khinai csapatok megint elpártolnak a császártól, akit újra a hun csapatok mentenek,

meg. Úgy látszik, hogy Khina mégis a trónkövetelő mellé állott, Hiuen végül is kénytelen néhány hűségén maradi emberrel a hunokhoz menekülni. Három évig kísérleteznek a hunok a császár visszahelyezésével, de Kr. u. 44-ben kemény vereséget szenvednek, ugyanekkor az elűzött császár is meghal, akii 46-ban a sennyő is követ.

Trónját fiára, Funu-ra hagyja, azonban egyik nagybátyja Pé, örökösödési jogon magának követelte a trónt. Ez a viszály újra romlásba sodorja az erőre kapott hunságot. Növelte szerencsétlenségüket az, hogy Kr. u. 47-ben az egész hun birodalom területét egy eladdig nem ismert rovar-faj (? vándorsáska) lepte el, amely nemcsak a gabonát és a legelőket, hanem mindenfajta növényt, még a fákat, sőt sátraikat is elpusztította. Ennek folytán nemcsak a barmok, hanem az emberek között is éhhalál ütött ki. A sennyő kénytelen volt Khinával békét kötni. A nyugaton lakó Oszunok azonban fölhasználva a hunok nyomorúságát, betörnek s több csatában legyőzve a kiehezett hunokat, egész Délhunort elfoglalják.

A hunok megint a messze északra szorultak s elveszítették hatalmukat és félelmes híriket. A Turkesztánban csak nemrég meghódolt kiskirályságok elszakadoztak s mikor megtudták, hogy keleten az óhuanok és szienpiak is föllázdáltak s Khina is csak színleges békét kötött, megint összefogtak a hunok ellen. Ebben a válságos helyzetben tört ki a két sennyő között is a trónviszály. Pé a khinaiakat is segítségül akarja nyerni, felkínálkozott hát Khina hűbéresének. A sennyő, mikor megtudta ezt az alattomos árulást, halálra ítéli s 10.000 embert küld elfogására és kivégzésére. Valaki értesítette

Pe-t, úgyhogy ez idejében összeszedhette hadait s 50.000 emberrel várta a sennyő büntetőcsapatát. Ez azonban kitért a túlerő elől, mire Pé Hohánszi név alatt sennyőnek kiáltatta ki magát. Ezzel a hun birodalom ismét kétfelé szakadt, északira és délire és soha többé eggyé nem olvadt.

A déli hunok Khina védnöksége alá helyezik magukat, ahol határőri szolgálatra osztattak be. Itt összefogva a fönnebb említett sziempi hunokkal, beütéseikkel zaklatják s több csatában meg is verik az északi hunokat. Hoanszi, mivel fegyvereit ilyen szerencse követte, attól tartott, hogy a császár látva erejét, az északi hunoknak fog segíteni, hogy hatalmát ellensúlyozhassa. Ezért hogy hűségét igazolja, nagy áldozati ünnepélyt rendez, melyben a császárt, törpe hízelkedéssel, országa védőistenei közé számítja. A császár, hogy végleg lekötelezhesse, két tartományából nagy és termékeny földet szakít ki, hogy ottan a déli hunok letelepedhessenek. Az ideköltözötteknek olyan jó dolguk volt, hogy az északi hunok is tömegesen kezdtek odatelepedni. Erre a sennyő egész népével elvonult a messzi északra, hogy megakadályozza a további elpártolást. A khinai kútforrások ettől fogva nem említik meg az északi hunok sennyőinek neveit.

Az északra vonult hunság, körülvéve sok ellenségével, nem tudta teljes függetlenségét fenntartani. Nem hódolt meg ugyan Khina előtt, de Kr. u. 52-ben meghatározott adózás mellett megbékül Khinával. Pár év telik el, s úgy látszik, hogy a meggyötört és megapadt északi hunok kezdtek magukhoz térni. Talán Csitki példája volt előttük, mikor nyugatra igyekeztek terjeszkedni, s itt felhasználva a Khang-ki-ban kitőri trón-

viszályt, megint befolyásra tesznek szert, az új király trónrsegítésével. Khinát sem hagyták nyugton. A megígért adót portyázó beütéseikkel megtízszerezve szedték vissza s Khina kénytelen volt nagy ajándékokkal békére nyerni a sennyőt. A déli hunok ezért megneheztelve, fölmondották a császárnak az engedelmességet, s 65-ben ők is pusztítani kezdettek a határszéleken. A császári hadaknak nehezen sikerült rendet teremteni közöttük. Alig történt meg ez, Kr. u. 72-ben Mimiti császár az északi hunok ellen fordul.

Négy részre osztott hadsereggel tör be az északi hunok földjére. Seregében ott találjuk a déli hunokat, az óhuanokat és a szinpiket. A kifejlődött harcokban a Lop tó vidékén a sennyő csapatai döntő vereséget szenvedtek s Khina a hun földet birodalmába kebelezi. A győzelmes khinai csapatok a Góbi nyugati szélén elterülő független hun királyságokat is meghódítják.

75-ben a hunok újra fegyverhez nyúlnak s megtisztítják országukat a khinai helyőrségektől. Közben meghal a khinai császár s a hunok az igurokkal egyesülve tovább szorongatják a khinaiakat, akik már csak néhány megerősített várban tartják magukat. Az ostrom soká húzódik. A khinaiak utánpótlást kaptak s így visszaszorították a sennyő seregeit. A hadiszerencse is megfordult. Khina felülkerekedésével újra elpártolnak a szövetségesek. Nemcsak a magukat függetlenített kis királyok, hanem a sennyő törzsnépe is nagyobb tömegekben pártol át Khinához. Az évkönyvek szerint csak Kiluszu törzsfő át pártolása 300.000 ember 40.000 ló és 100.000 marha elvesztésével járt.

A sennyő kétségbeesett helyzetbe került, s nem maradt más menekülése, mint a khinaiakkal újra fel-

venni a megszakított béketárgyalásokat. Ám a déli hunok megakadályozták a békét. Mikor ez kitudódott, a sennyo elkeseredett csapatai Kr. u. 85-ben a déli hunokra dobták magukat. Vesztükre. Khina már újra megteremtette volt ekkorra a maga koalícióját az északi hunok ellen. A döntő csatában Jó-li sennyo elesik, népe pedig szétszóródik. 87-ben 200.000-en belőlük Khina oltalma alá menekülnek, a többiek pedig, úgylátszik megint összeverődtek, mert már 88-ban ismét hallunk róluk. Ez évben ugyanis meghal a khinai császár s helyette az özvegy császárné uralkodik. Ismét egy szigorú tél tör rájuk s ezt fölhasználva, az egyesült khinai és déli hun seregek betörnek Hunorba. Az új sennyo készen várta őket seregével, de megverett. Népéből 200.000-en estek foglyul, a többieknek a sennyo-vei sikerült északra menekülni. 90-ben a sennyo újra békét kér, de a déli hunok újra megakadályozzák, sőt keresztül viszik a khinai udvarnál, a háború folytatását. A csatában a sennyo elesik s így seregét megverik.

Utóda, egyik forrás szerint: Jucsukien, aki hiába ígyezkedik békét teremteni. Követeit orozva legyilkolják, mire a sennyo utolsó erejét összeszedve, fegyvert ragad. A kétségbeesett harc már-már diadallal végződik, mikor a sennyo elesik. Ekkor a lelkevesztett hadsereget leverik. A megmaradtak családjaikkal együtt nyugatra menekülnek s az Irtis és Ural közötti erdőségekben bolyongva, Kr. u. 93-ban megtelepednek Baskiria tájékán. Itt valószínű egyesülnek azokkal a hunokkal, akik 126 esztendővel ezelőtt Csitki hunjaiból oda menekültek. Ha további egyseges történetét nem is tudjuk adni a nyugatra vonult hunoknak, számos adatunk van, amely történeti életük meg nein szakadását bizonyítja. Kr. u. 104-ben

meghódították Kisbukháriát, 105-ben pedig elfoglalják mindazokat a területeket, amelyeket a khinaiak helyőrségekkel megrakva hatalmuk alatt tartottak. A következő években még arról is hallunk, hogy Khina területére akarnak betörni, de a Turfán hegyen lévő khinai helyőrség visszaszorítja őket. Ezek az adatok azt bizonyítják, hogy hódítóként lépnek föl s birodalmat is alapítanak. Kr. u. 120-ból találjuk azt a feljegyzést, hogy a déli igurokra törnek s ennek a khinaiak által adott vezérét megölik. Khina újra aggodalomba esik. Nyugati határainak erősítéseit sietve megrakja őrséggel. Ez azonban a hunokat nem gátolta abban, hogy az igurokkal egyesülve két éven keresztül ne prédálják Khinának Szenszi tartományát. Ebből az időből tudjuk, hogy a hunok uralkodója (sennyő!) a Lop tó és a Kaspi tenger közötti vidéket egyesítette birodalmában. Kr. u. 124-ben a khinaiak Fan-jun khinai vezért küldik ellene. A khinai diplomácia a déli igurokat rávette a hunoktól való elpártolásra s így a hunokat legyőzték. Ez a győzelem megint megakasztotta a hun hatalom újra-kifejlődését.

Kr. u. 134 től az igurok és hunok sorozatos harcairól kapunk hírt, melyben az igurok maradnak fölül. Még a hun király édesanyja is fogságba kerül. Kr. u. 151-ben a szienpik az Ili folyóig nyomulnak s a hunokat nyugat felé szorítják. Kr. u. 261-ig laknak itt a szienpik, amikor őket a topák elűzik. (Ezeknek az utat, a monda szerint, egy csodaállat mutatta). A szienpik a hunokat szorítják tovább. Délre a persák miatt nem vonulhattak, nyugaton pedig a Baskír terület nem volt elég nagy arra, hogy ott ők is megélhettek volna. Így nem mehettek másfelé, mint a Kaspi-tenger északi csücskéhez, ahol az alánok birodalma terült el. Ennek kirá-

lyát megölik s megtelepednek a Volga folyó mellé. Ezen letelepülés után végleg elvesznek a khinai források elől. Történetüknek nincs vége, csak a khinai fonál szakad ketté, de ugyanez időtájban megjelennek az európai forrásokban. További sorsukat innen állíthatjuk magunk elé.

IX.

AZ ÓSI HUNSÁG MŰVELTSÉGE.

Az eddigiekben végigvezettem olvasóimat a hunfajta népeknek 3000 éves történetén. Láttuk dicsőségét, hanyatlását, végigkövettük évezredes dicső harcait, láttuk, hogy nagyrészüket úgy felszívta magába Khina, mint hun a puszták szomjas homokja a nyári felhőszakadások víztengerét. Így járt minden nép, amely vele összekerült. Khina legyőzhetetlenül, ellenállhatatlanul terjeszkedik s ahova egyszer lábát betette, onnan nem hátrál meg. Jön nyugatra, új, fegyvernélküli hódítása s ma már Szibériában tart, hiszen Mongoliának a világháború előtt több khinai lakója volt, mint amennyi mongol. A következő sorainkban békességes látogatásra invitálom meg kedves olvasóimat. Jöjjenek el velem a hunok közé, hogy nyitott szemmel láthassuk meg, kik és mik voltak ők, távol a harcmezőktől abban a bizalmas, meghitt családi körben, amely ilyen dicső nemzedékeket nevelt.

Már megemlékeztünk arról, hogy a legrégebb khinai följegyzéseknél, milyen sokféle néven szerepelnek a hunok. Ha a nagy földrajzi távolságokra s az egymástól

való különélésre gondolunk, a hun népeknek nem iehett teljesen egységes nyelve. A hosszú különélés bizonyára számos olyan nyelvjárást fejlesztett, amelyek egymást nehezen értették meg. A hun gyűjtőfogalom lett, akár a germán mai nap. A források idetartozó adatait csak összehasonlítás alapján ítélnhetjük meg, de nem a csodálatosan egységes magyar nyelv után. A ma élő Amur-menti tunguzok egyes törzsei azt mondják, hogy szomszédaik más nyelven beszélnek. A valóság az, hogy én, egyik tájszólásukat megtanulva, a többivel is elég könnyen beszélgettem. A ma élő németségnél olyan nagy tájszólási különbségek vannak, hogy sokszor meg sem értik egymást. Azért faji vagy nyelvi egységüket senki sem vonja kétségbe. A khinai forrásokban a hun nyelvből sok száz szó maradt fenn, ezeket azonban még a nyelvtudomány nem dolgozta fel.

Hogy a hun népnek s a hatalma alá került, sokszor ma már meghatározhatatlan nyelvű népek között meg volt a történelmi fajtság, az tagadhatatlan. Mindezek a népek lovas íjjászok voltak, akiket Bátor sennyő egyesített is. A nagy hun birodalom felbomlása tulajdonképpen nem egyéb, mint a közös történelmi fajtság keretében megszületett nemzeti egységek önállóvá válása.

Láttuk, hogy a hunság őshazája a tulajdonképpeni Khina nyugati oldalát elfoglaló hegyvidék és az ezzel szomszédos Góbi sivatag, a Japán-tengertől a Bajkál-tó vonalán keresztül majdnem az Ural vidékéig. Itt élnek, laza törzsszervezetben s állataikat legeltetve, járnak legelő és víz után. Legfőbb állataik a szarvasmarha, ló, juh, teve, szamár és öszvér. Lovaik jobbak a khinaiaké-

nál s a történeti adatok igazi táltos számba menő lovakról emlékeznek meg. Hogy mennyire szerették a nomád életet s megvetették a helyhez kötött letelepültséget, arra egy humoros kis esetet őriztek meg a khinai kút-fők. A Kr. e I. században a kuszu-hunok királyának khinai császárlány volt a felesége. Sokat jár a császári udvarba. Megszereti a khinai szokásokat, palotát építtet s úgy viselkedik, mint a császár. A többi hunok azt szokták mondani róla: „Szamár, de mégsem samár. Ló, de mégsem ló, az olyan fajtát, mint kuszu királya, mi öszvérnek nevezük. Hogy állatállományuk mekkora lehetett, arról fogalmat nyújt az, hogy a khinaiak még milliós állatszákmányról is számolnak be, a százezernyi pedig mindegyre előfordul.

Mikor a hunok közé vezetem kedves olvasóimat, a végtelen nagy nyájak mellett bizonyára meglátják magukat a hunokat is, akikről azt írják a khinai források, hogy tagbaszakadt, nagy termetűek, sőt óriások. Persze, lovon ülnek a mi hunjaink, akiknek a gyalogjárás szokatlan valami. Arcszínükről az van följegyezve, hogy napbarnított, orruk pedig nagy. Az apró, tömpe orrú khinai mellett a jól megtermett s rendes orrú hun, természetesen óriásnak és nagyorrúnak látszik. Az, hogy fehér, fekete, meg vörös hunról beszélnek, amint láttuk, csak az égtájakat jelölte. A legjobb esetben is ez csak a ruhára vonatkozhatott. Van azonban egy érdekes adatunk. A khinaiak a hunokkal szemben magukat mindig a „fekete hajúak népének” nevezik. Ebből az következik, hogy a hunok semmiesetre sem voltak olyan acélkékes fekete hajúak, mint a khinaiak. Valószínűleg olyan se nem szőke, se nem barna, lehetett a hun fajta

is, szemben a khinai feketeséggel. Hogy edzett gyerekek lehettek, azt abból a khinai hadjáratból tudjuk, amelyben a khinaiak minden második, harmadik emberének leesett az ujja. Azt is láttuk, hogy a hunságot csak a legrettenetesebb időjárás tudta megtizedelni.

A hun pásztorok hosszúkás, magas báránybőr-süvegben, bőrködmönben, elég bő nadrágban, lábukon csizmával ülnek fölnyergelt lovaikon, kengyelbe feszített lábakkal. Ez a kengyel az, ami őket olyan biztos lovasokká teszi s amit tőlük tanult meg a világ. (Az anyai ágon hun fajtájú és vérű Nagy Sándor is azért tudja megülni a Bukefalost, mert ösmerte a görögök és rómaiak előtt akkor még ismeretlen kengyelt.) Ez az egyszerű ruházat közös volt az egész néppel s a törzsfejedelmek is ilyenben jártak. Khina nem is győzi eléggé csúfolni őket amiatt, hogy ruháikon és sapkájukon nem viselnek semmiféle rangjelzést. Később a khinaiak hatása alatt selyemruhákat is találunk a hunoknál. A khinaiak évi adójában meg volt határozva a nehéz brokátselyem, a hímzett és közönséges selyem, valamint a selyemfonál mennyisége. Ruháikat ugyanis díszítették, s a hun legény vállán éppen úgy ott volt a cifra szűr, mint a hun menyecskén a hímzett ködmön és mellényke. Hajukat befonták és hátuk közepén meg két oldalon lógni hagyták. Ez is óriási ellentét a nyitott hajjal járó khinaiakkal szemben. Hogy a hun leányok himes szalagot ne kötöttek volna a hajukba és pillengős pártával ne koronázták volna buksi fejüket, azt senki sem tagadhatja. Nyári ruhájuk anyagát a kender képezte s biztos tudomásunk van arról, hogy a hun nők értettek a hímzés mellett a szövés-fonás művészetéhez is. A nők visele-

téről különben kevés az adatunk. Valószínűnek látszik, hogy ők is bokáig érő bugyogószerű nadrágot hordtak, mint a khinai nők, hiszen lovagoltak.

Utunkon közeledünk egy hun faluhoz. Annyi ház van benne, hogy akár kis városnak is nézhetnők. Hanem aztán ha közelebb megyünk, lassankint felismerjük, hogy a házak tulajdonképpen kerekeken járó kisebb-nagyobb sátrak. Nehogy azonban valaki cigánysátorra, vagy a finn-ugor népek éppen kéznél lévő anyagból összetákolt iromba sátorára gondoljon. A hun sátor ezek mellett nemcsak művészi alkotás, hanem kényelmes és egészséges lakóhely. Olyan, amelyet a mongolokról szóló kötetünkben leirtunk. A khinai források azt mondják, hogy nyáron csak nemezzel vannak borítva, amelyet télire megkettőznek, sőt prémes állatbőrrel is befödnek. Így kellemes meleg lehetett.

A sátrak sokaságát az okozza, hogy nemcsak az embereknek, hanem a háztartáskörűli holmiknak és fegyvereknek is külön-külön sátruk volt. A nagyobbak közülök egész teremnagyságúak voltak. De lépünk be a sátorba. Ott találjuk a családot, csendes beszélgetésben, melyet csak a kívül hancúrozó gyermekserég lár-mája zavar meg. Az öregek között aránylag kevés a szó s csak a fiatalság hallgatja csillogó szemmel a regélők mondókáit. A sátor közepén tűzhely áll s abban fő a vadászsákmányból került pompás vacsora. A férfiak kancatejből készült italból poharazgatnak, néha azonban kerül egy-egy kulacsnyi szőlőbor is, amelyet a messzi délvidékről hoztak.

Asszony több van a sátorban, mint férfi. Ez természetes, hiszen a hunok többnejűségben éltek. Azért

minden hunnak meg van a maga első asszonya, aki mellett a többi többé-kevésbé alárendelt szerepet játszik. Hanem ifjú és gyerek az még több van. Olyan harcos népnél, mint a hun, a többnejűség igazi nemzetvédelem. A harcokban rendkívül sok ember pusztul el. Hogy ennek dacára a hun nép fönmaradhatott, azt egyedül a többnejűségnek köszönheti. Különös szokása volt a hunoknak, hogy a családban özvegyül maradt nőket az életben maradt családtagok vették feleségül. Az apa halála után ennek azon feleségeit, akiket az apa az ők édesanyjuk után vette el feleségül, a fiuk tették feleségeiké. Az elhalt testvér feleségein pedig az életben maradt testvérek osztozkodtak. A khinaiak ezt a házassági szokást dobják mindig a hunok szemére. Pedig ez nem volt egyéb, mint a gyámoltalan özvegyekről való gondoskodás.

Arra a khinai vádra, hogy a hunok az öregekkel megvetéssel bánnak, láttuk már a feleletet, eddigi tárgyalásaink során. Általában a nők helyzete a hunoknál sokkal különb, mint amilyen a khinaiaknál volt. Az asszony náluk igazi *feleség*, akinek védőszárnyai alatt növekednek fel a gyerekek s akinek szava van a családi tűzhelynél. Számos példánk van rá, hogy még politikai dolgokban is döntő szerepet visznek a hun asszonyok. Ez a helyzetük vezette rá a khinaiakat arra, hogy khinai asszonyokat adjanak feleségül a hunoknak. Láttuk történetünk fonalán, hogy a nők még államcsinyt is köveittek el. A sennyő családban a két egytestvér hun anyának nemes versengése a fiuk trónrajutásáért, egyike a világtörténelem legszebb eseményeinek. Hogy a sennyő udvarában a khinaiak által „nagyfeleségnek”,

magyarán nagyasszonynak, milyen erős szava lehetett, arra világot vet az az eset, mikor a sennyő egyik hű emberét csak úgy tudja megmenteni a nagyasszony haragjától, hogy elbujtatja a messzi északra. A leány a hunoknál is eladó volt, azt tanúsítják az összes források.

A sátorba bemenvé, nem kell ám nekünk a pusztára leporodni. A gazda megtisztel bennünket s karosszéket tol aláink. A khinaiak ugyanis ezt a széket a hunokon keresztül ismerték meg. Hogy cifra ládájuk, faragott szerszámaik s az asszonyoknak szép csanak-edényeik voltak, arról is biztos tudomásunk van. Most is egy pár öreg, meg egy pár serdülő kamasz éppen azzal foglalkozik, hogy a faedényeket cifrán megrójjá. Egy pár nénike meg a vászonkendőket „írja meg”, mások pedig a ködmönökre varrnak hímet, mert a durva munkát a férfi nép végzi, a fehérnépeknek úgyis elég bajt ad a ruházat elállítása, az élelmiszerek elkészítése s a csintalan gyereksereg kordában tartása. Hogy iparosaik is voltak, az egészen bizonyos. Egy harcosnép, aki 100.000-es seregekkel verekedik, nem lehet el fegyverek és felszerelés nélkül. Még ha ezt házilag végzik is el, a 100.000 számra menő kengyel, nyereg, lószerszám, bőrpáncél, kard, dárda, s talán fokos elkészítését, nem is beszélve az íjjak 100.000-reiről s a nyilak millióiról, ily tömeg megkívánja az iparszerű tudást. Láttuk azt az esetet, hogy a sennyő nem adott oda egy darab területet a császárnak, mert azon terem az a jó fa, amiből kocsijaikat, a házsátrak és szekerek tengelyeit meg kerekeit, a sátrak fáját s az íjjakat és nyilakat készítik.

A hunság főeledelét a tejes ételek s állataiknak

és a vadászsákmánynak húsa képezte. Arról, hogy halásztak volna, nincs nyomunk. De igen sok halnéből, mely az összes hunfajta népek nyelvében megvan, erre következtethetünk. Hogy a madarak húsát is megették, azt is tudjuk, hiszen még madárfogó hálót is használtak a madárvonulások idején. Gabonaféléket is ettek. Hogy már az egész régi időkben is voltak földművelő hunok, azt megemlégtünk. A későbbi korokból is tudjuk, hogy a hunok a legrosszabb esetben is földműveltetők. Hogy kereskedtek, arra is láttunk számos példát. Még a legnagyobb ellenségeskedés idejében is elmennek kereskedni azokhoz a határkapukhoz, amelyeket Khina üzleti érdeke nem volt képes lezárni. Arról is tudunk, hogy az adószedő csapatokat hun kereskedők kísérték el.

Említettük a vadászatokat, amely egyik életkenyerünk volt. Láttuk azt is, hogy a sennyők olyan óriási vadászatokat tartanak, amelyeken 100.000 ember is részt vesz. Hogy ezek a nagy vadászatok hadgyakorlatok, vagy egy támadó hadjárat leleplezői is lehetnek, azt többször említettük. A hunság legfőbb élethivatásának a zsákmányoló harcot tekintette. Leírtuk harcaikat, amelyeknél a villámgyors támadás, veszélyben vagy cselvetés esetén az ugyanily gyorsaságú visszavonulás az adott jelre való új csatarendbe való sorakozás hozta meg a győzelmet. Aki csak egyetlenegyszer megfigyelte, hogy huszárságunk és lovaiknak sokkal kisebb teljesítményt kívánó begyakorlása mennyi időt és fáradságot igényelt, az el tudja képzelni, hogy egy lovas-íjjász népnek milyen gyakorlottnak kellett lenni. A lovas, ha nem lovagol, néhány hónap alatt már nem ül biztosan a lovon. A nyilas, ha naponként nem

gyakorolja magát, elveszti lövési biztonságát, pedig ez a kettő a győzelem vagy veresége kulcsa. A hun gyerekek már csepp korukban fölkapaszkodtak az üriik hátára s hiteles följegyzéseink vannak arra, hogy ezek hátáról nyilazva lövik el az apró vadat. Bizony, nehéz élete van a lovasíjjász népnek, mert egész életét harcban és harcra való készülődésben tölti el. A vadászat maga is harcgyakorlat. Talán itt találjuk meg a magyarázatát annak, hogy a hun fajú népeknél az asszony feleség lett, a szó legnemesebb értelmében. A harcos apa távol van, harcol, vagy vadászik, az anya pedig az otthon maradtoknál a ház ura marad, a család és a nemzet életében annyira feleség, hogy még a harcban is résztvesz. Nemcsak elkíséri férjét a háborúba, aminek bizonyága a hadifoglyok között lévő nagyszámú asszony és serdülő gyerek, hanem harcol is férfihez illő bátorsággal, utolsó csepp véréig, amint ezt a Csitki sennyő esetében is láttuk.

Fegyvereikről már megemlékeztünk, az összes lovasíjjász népeknél találunk kemény bőrpáncélt, esetleg kemény fa vagy bambusz darabkákból összefűzött csuklós páncélt, később pedig fémből készült pikkelypáncélok is, de seholsem találunk paizsot. Ez természetes. A lovasíjjászt a paizs csak akadályozta volna szabad mozgásában. Azt nem tagadhatjuk, hogy a későbbi időkben apróbb paizsok is szerepelnek náluk, de ezt a nyeregre akasztva hordozták s valószínű, csak közelharcban használták. De erre sincs biztos adatunk. A háborúban elfogottakat rabszolgává tették. Az a harcos, aki ellenség fejet hozott, a sennyőtől egy pohár bort kapott, ha pedig foglyot ejtett, az az ő szolgálja maradt.

A harcos nép mindig megbecsüli a bátorságot, még az ellenségben is. Történetünk folyamán igen sok példát láttunk erre. A hadifogoly-rabszolga, ha arra való volt, könnyen bekerülhetett a harcosok sorába s éppen úgy nyitva állott előtte a kitörés útja, mintha hunnak született volna. Végtelen fontos a hunok kultúrájára a már megemlített sebesültgondozás is, amellyel a világ minden más népét megelőzték jó néhány ezer esztendővel. Itt említem meg azt is, hogy az elesett barátoknak a harcból való kihozatala minden hunnak elsőrangú kötelessége volt. Az ilyennek mindenét a halottat elhozó barát örökölte.

Ha egy nép világalomra jut, nemcsak szervezőjének, hanem államszervezetének is kell lennie. A legősibb időkben a törzsegység mellett törzsfőuralmat találunk. Később megszületik a hun egységes birodalom, melynek láttuk a szervezetét s megjegyeztük azt is, hogy az országrészek laza függése s az ezeknek élén lévő majdnem független alkirályok segítették az egységes birodalom felbomlását. 24 főméltóságról emlékeznek meg a khinai kútírók, akiknek hatalma alatt 10.-10.000 ember állott. Egész hadi beosztásuk a 10-es számrendszeren alapul. 10 embernek volt egy parancsnoka. Minden ilyen 10 tízes parancsnok felett állott egy százas, 10 százas fölött egy ezres s ezek élén a tízezres parancsnok. Amint láttuk, az egész hadsereg négy hadtestre volt osztva, amelyek mindenike fölött a százeres parancsnok állott, mind az egész pedig a sennyőnek volt alárendelve. Törvényeik szigorúak voltak, a harci regula nem lehet puha. Hogy azonban kormányzatuk milyen egyszerű és bölcs volt, arra ismételten

hivatkoznak a krónikák, melyek dicsérik a jó törvényeket. Börtön nem volt, de a halálbüntetés könnyen ment.

Amint láttuk az egész birodalom élén a sennyő állott úrként, akinek méltósága családjában öröklődik. Hogy az uralkodócsalád és a nemzet között kellett valamelyes szerződészerű megállapodásnak lenni, abból következtethetjük, hogy egész történetükön keresztül nem találunk arra esetet, hogy a sennyőszékre más családbeli tartott volna igényt. Pár véresküt látva, önkénytelenül eszünkbe jut a magyar vérszerződés, amely az Árpád-házat tette meg a magyar nemzet örökös urává. A hun birodalom összefogó kapocsa a sennyő volt. Talán ennek késői sugara a magyar közjognak az az állásfoglalása, hogy a magyar nemzet összefogója a magyar szent korona. Az első időkben nem igen találunk még a sennyő udvarnál sem különösebb szertartásokat. A khinai kútfők emiatt is csúfolódnak a hunokkal. Úgy látszik, a khinai hatás alatt fejlődnek aztán később bizonyos udvari szertartások s talán ugyanígy magyarázhatjuk a későbbi méltóságokat, is. Hogy Bátor sennyő aufarata volt, azt nem tagadhatjuk. Talán nem is egészen véletlen, hogy Khinában, Hunorban és Japánban is, majdnem ugyanazon időben erősödik meg a központi hatalom, amely az addig laza összefüggést abszolút monarchiává alakítja. Hogy azonban a többi sennyők sőt Bátor (Mó-tun) sem volt teljesen autokrata s kénytelen volt a nemzet ősi szokásjogainak engedni, arra legélénkebb bizonyíték a hun nagyok évenként, ugyanazon időben, való összegyülekezése. A hun gyűlések élénken emlékeztetnek a magyar

Pusztaszerre. E hun nemzetgyűlésekről való elmaradás a közösségtől való elszakadást jelentette. Láttuk, hogy ezeken a gyűléseken az országnagyok igen sokszor ellentmondtak a sennyőknek. Az is igaz, hogy ezek néhány-szor túltették magukat az ellentmondáson. Hogy nem voltak igazi önkényuralkodók, annak talán legfeltűnőbb tanúja az, hogy a sennyő jelölte ugyan a trónörököst, de az országnagyok választották meg. Szomorú jelenség volt a trónöröklés rendjének meg nem állapítása, (akár az Árpádoknál) amelyek egyenesen kihívták a trónviszályokat. Isten tudja, de törvényeinkben, szokásainkban, gondolkozásunkban s egész vérmérsékletünkben annyi rokon vonás van a hunokkal, hogy mindezeket csak tőlük örökölhettük. A sennyőről még megjegyezhetjük, hogy bizonyos szokásoknak a megtartására voltak kötelezve (kézfogás, pohár bor adás) s hogy bizonyos vallásos szerepük is volt.

Ha a fõnt elmondottakat összevesszük, egy olyan puritán jellemű nép bontakozik ki előttünk, amelynek igazán szüksége volt a gonosz és mesterséges khinai megrontásra. Talán egyik legjellemzőbb vonása az, hogy harcos nép létére nem ismerte a vérbosszút. A khinai források szóról-szóra ezt írják: „Aki más ellen kardot ránt, azt kivégzik. Aki rablás vétségébe esik, annak családjára teszik kezüket a hatóságok (valószínű rab-szolgaság lett a sorsuk). Kisebb vétségeket korbácsolással, nagyobbakat halállal büntetnek. A bezárás legfeljebb 10 napig tart s alig van néhány fogoly a birodalomban.” Megemlítem, hogy Európában ma is vannak népek, amelyek a vérbosszút gyakorolják. Az elmondottakból szellemi műveltségükre is erős sugarat vetítettünk.

A velem vándorolt hölgy olvasóim azt is megállapíthatják, hogy a hun asszonyok munkája éppen olyan művészetszámba megy, mint a fűrő-faragó emberek remek rovásai. Mesemondóik bizonyára szép regéket daloltak vitéz őseikről s a khinai irodalomra megtermékenyítő hatással voltak a hun balladák és népies dalok. Hogy a khinai forrásokban gondosabb kutatás mellett hun irodalmi maradványokra is fogunk találni, arra biztos reményünk lehet, hiszen kerültek már onnan elő más népek irodalmi kincsei is. Megemlítem itt még azt a csodálatos jelenséget is, hogy a hunok évenként állatszámmlálást tartottak. Erre pedig Európa is csak mostanában jött rá.

A hunok vallásáról is találunk néhány adatot. Láttuk fehér ló áldozásukat s arra is biztos nyomaink vannak, hogy embert is áldoztak. A sennyő tisztjéhez tartozott, hogy kinyújtott kezekkel üdvözölje a felkelő napot és az újholdat. Arról is tudunk, hogy hittek az ég és föld, meg az ősök szellemében. A sennyő temetésénél tudjuk, hogy feleségei és szolgálói közül többeket utána küldöttek s kincseit is vele temették el. Hogy a temető szentség volt előttük, azt láttuk akkor, mikor a hunok az ősök sírjának feltöréséért haddal támadták meg az óhuánokat. Harcos nép nem nagyon fél a haláltól. Ezt a hunoknál is tapasztaljuk.

Arra is sok bizonyítékunk van, hogy hittek a túlvilágban és a túlvilági életben. Ezért temették el a halottal a földi életben használt és kedvenc holmijait. A forrásokból arról is értesülünk, hogy valamelyes bálványféléjük is lehetett. Emellett tanúskodik a krónikák Kr. e. 121-i följegyzése, amelyben a zsákmányok között

föl van sorolva egy arany kép is, melyet a sennyő az égnek bemutatott áldozatainál használt. Pusztai pásztor-nép jó ismerős a csillagos éggel. így meglehet, hogy a csillagjóslás náluk már az ősidőben kifejlődhetett. Némelyek azt mondják, hogy ez khinai hatás. Tekintve azonban, hogy a szumiroknál is megtaláljuk, valószínűbbnek látszik, hogy még a közös történelemelőtti őskorból hozták magukkal. Hun orvosokról és varázslókról is esik szó. Ha ezeket a nyomokat szigorúan megvizsgáljuk, akkor a hun papok szerepét és működését teljesen azonosoknak kell felismernünk a turáni népek későbbi korokból ismert sámánjaival. így a hunok is sámánkodók voltak. A khinaiak a náluk elterjedt s Vunak nevezett rontóvarázslatról azt állították, hogy a hunoktól terjedt el náluk. Más források azonban Indiából jöttek mondják ezeket.

A NYUGATI HUN VILÁGBIRODALOM.

A régebbi európai kútfőkből a történetírók összeállították a hun nép történetét, fölhasználva minden rendelkezésre álló nyugati forrást. Mikor aztán a khinai források előkerültek, a tudósok egyrésze elismerte a hunok és hungnók (hunor, houngnó) nép azonosságát. Sokan azonban kétségeskedni kezdtek amiatt, hogy a keletről napvilágra került dátumok nem egyeznek teljesen a nyugatiakkal. Fő kifogásuk az volt, hogy a hun törzseket és a nevet már olyan időkben is megtalálták Ázsia nyugati szélein, amikor még a khinai kútfők Khina határainál küzdetik őket. Nem vették figyelembe azt, hogy a hun birodalom többször majdnem Európa határáig ért s a népvándorlásnak az a hulláma, amely nem érte el Európát, éppen Ázsia legnyugatibb pontjánál állott meg s meglehetősen régi időben sodrott ide már hunfajta népeket.

A houngnó (hunor) és az Európába vonuit hun nép azonosságának végső bizonyosságát Hirt derítette ki, aki a khinai kútfőkben pár, eleddig észrevétlenül maradt adatra bukkant. Ezek szerint Kaucsun császár (Kr. u. 452-466.) idejében Suk-tak királya követségei

küldött, melynek útján az országából származó és Kutsa ng elfoglalásánál foglyul esett kereskedők szabadonbocsajtását kéri. Suk-tak alatt az alánok országát kell értenünk; a megelőző sorok szerint pedig, „azóta, hogy a hiung-nu-k, miután az ország királyai megölték, annak (az alánokénak) birtokába jutottak, Hut-ngai-szi királyig három nemzedék kora *múlt* el.” Ha 455 böi levonjuk a három nemzedéket, körülbelül 355 évet kapunk. Minthogy a hunok 375-ben már az alánokkal együtt támadják meg a keleti gótokat, kétségtelen, hogy itt ők szerepelnek a hinug-nu név alatt. Az előzőkben láttuk azt is, hogy a Kr. e. I. század közepén mint tűnik el Csitki népe a khinai történetírók szeme elől. Kr. u. 91-ben pedig ugyanez történik az északi sennyô népével. Előző cikkünkben említettük, hogy 261-ben mint nyomják nyugatra a topák az útjukba eső népeket. Ugyanebből az időből tudunk arról is, hogy az Ural vidékén a fekete hunok, a Kaspi tenger keletén pedig a a fehér hunok tartózkodnak. Kr. u. 284-ből tudjuk, hogy Carus római császár elesik a hunok elleni háborúban. A Kr. u. III. század végéről Corenei Mózes örmény történetíró említi, hogy egyik megvert ellenségüket a hunok földjéig űzték. 300 körül Zozimus följegyzi, hogy a Rypheus hegy mellett lakó hunok a Meot taván túl vándorolnak. 344-körül II. Kosru örmény király sokat harcol a hunokkal, 355. iáján az alánokat hódítják meg a hunok. 356-ből föl jegyzésünk van, hogy a hunok Mezopotámiában harcolnak a rómaiak ellen, mint szövetségesek. 370-ből Ámiánus Marcellus a Kaspi-tenger mellett írja le a hunok hazáját. Ugyanezen időről Marciánus Herakleata azt írja, hogy a Boriszthenesz

vidékét az alánok után a hunok lakják. 373-ról írják a magyar krónikák, amelyeknek szavahihetőségét eléggé beigazoltuk, hogy a hunok nagy nemzetgyűlést tartanak. Megnevezik e krónikák a törzsfőket és a főhivatalokat. A hun nép vezéreinek mondják Bélát, Kövét és Kadicsát, (Csele fia a Zemény nemzetségből.) Megemlítenek egy Kádár nevű országbíró-félét, a Torda nemzetségből. A hét vezér közül Bendeguzi (Mundsuk) mondják elsőnek. Azt is leírják, hogy két család volt a fejedelmi székre jogosult: a Zemény és Érd család. Az elsőből való vezérek a fõnt említetteken kívül: Kun, Karátán, Uld és Rugacs. Ez utóbbi 426-ban hal meg. Vele a Zemény nemzetségnek magva szakad s a fejedelemség joga az Érd családra száll át. Ebből a családból ismert előttünk az Oktár, Rof, Etele és a Buda neve. 378-ról tudjuk, hogy Gráciánus maga mellé veszi Theodóziust társcsászáruul, hogy megvédje birodalmát a hunoktól. Azt is tudjuk, hogy ez többször megveri a hunokat. Ugyanekkor elbeszéli a görög krónikák, hogy Gergely püspök a keresztény hitre akarja téríteni a hunokat, de ezek egy vadlóra kötözve kiverték a pusztára.

Ezeket a nyomokat, amelyek a történeti folytonosságot igazolják, felsorolva, térjünk át a nyugati hunok történetére. Könyvünk szűk terjedelme nem engedi meg, hogy ezzel a résszel is olyan bőven foglalkozzunk, mint a keleti hun világbirodalommal. Nem tagadom, ez aránytalan megoszlás némileg szándékos is volt, hiszen Atilláról minden igaz magyar ember elég sokat tud, de arról, hogy Atilla birodalma előtt a hun népnek 3000 éves története volt, nagyon kevés embernek van tudo-

mása. Az alábbiakban a magyar krónikásokat is megérdemlett figyelemben részesítettem.

Krónikásaink a már említett nemzetgyűlésen számba vették volna a nemzetet. 108 nemzetséget találtak s minden nemzetség 10.000 fegyverest tudott kiállítani. Azután azt mesélik, hogy az egész hun nemzet szeke-reivel, sátraival, barmaival fölkerekedett s mint pusztító fürgeteg nyomult nyugatnak. Számos nép ellenállását megtörve, az alánokhoz kerülnek, akiknek egy részét elkergették, másik részét pedig szövetségessé tették. Ekkor a csodaszarvas vezetése mellett átkelnek a Meot tavon s a Donnál a keleti gótokra találnek. Megrohanják őket s megverik. Hermanarich, a 110 éves gót király szegyenében öngyilkos lesz.

A gótok a Balti-tenger vidékéről vándoroltak le a Fekete-tengerhez. Mint hajós nép, vándorútjukat csónakjaikon, a mai Oroszország vizein tették meg, az alacsony vízválasztón átcipelve járműveiket. Ez magyarázza meg azt, hogy nem követték a lovon járó népek vándorlási útját. Két nagy csoportjuk volt, a hunok által meghódított keleti gótok s az előlük Bizanz védelme alá menekült nyugati gótok. Ez utóbbiaknak 200.000 fegyveresük volt s Valens császár örömmel fogadta birodalmába. Nem lett belőlük a birodalom védője, mert a bizánci hivatalnokok oly rettenetesen kizsarolták és kínozták, hogy föllázdak s eddigi ellenségeiktől, a hunoktól kértek segítséget. Az egyesült seregek megsemmisítették a császár hadseregét s ő maga is odaégett egy rágyújtott kunyhóban, ahová elbujt. A győző seregek Konstantinápoly kapujáig nyomulnak s csak a következő, 369, évben tudja vereség után békére kény-

szerítteni Grácián nevű római hadvezér. Itt találunk egy érdekes följegyzést: a magukat megadott hunoknak a császár Galliában ad szállást 380-ban az új keleti góli fejedelem, Winithár, újra föllázad, de Béla, a hunok fővezére leigázza. A római területre való beütések a béke dacára sem szűnnek meg, végül is a császár kénytelen volt évi adóval váltani meg Béla vezértől a békét.

Kr. u. 381-ben már a Tisza partjain találjuk a hunokat. Innen indulnak Pannónia ellen. Ennek kormányzója segítséget kér s Róma veronai Ditrichet (Detre) küldi el hatalmas sereggel. Ezek azt hitték, hogy a hunok hajó hiányában nem tudnak átkelni a Dunán s így a mai Kelenföld tájékán gond nélkül táboroztak. Éjjel azonban a kelenföldi gázlón a hun sereg tömlőkkel átkelt a Dunán s megfutamította az ellenséget. Ezek Tárnokvölgnél összeszedték magukat s a reggeli órákban ismét elkeseredett harcra került a sor. Naplemente felé elesett a hunok vezére, Kéve. Ez, az álmatlanságtól elgyötört hun sereget, visszavonulásra bírta. A krónikák szerint a hunok részéről 125, a rómaiak részéről 220.000 ember maradt a harctéren. A rómaiak otthagyják a csatateret s másnap a hun csapatok újra átkelve a Dunán, összeszedik halottaikat és eltemetik. Vezérük, Kéve fölé hegynagyságú dombot emelnek s körülötte száz halom alá temetik el halottaikat. Ezután a római sereg után erednek s Zeizelmauer mellett utóira érve, anyira megtörik, hogy Róma többet nem mer támadni. Ebből a harcból ered a haláltalan Detre mondája, akinek a homlokába nyíl fűrődött, de nem halt bele. Hun részről is drága volt a győzelem, 40.000

vitézük mellett Béla és Kadicsa vezérük életébe került, akiket visszahoztak és Kéve mellé temettek el.

Így krónikásaink. Hogy igazat mondtak, azt a történeti hiteles feljegyzések is igazolják. Ezekből megállapítható, hogy a hunok Pannoniáért két ízben verekedtek. Először 379- és 81 között s azután 429. körül. A következő években azt látjuk, hogy Grácián császár a Britániában föllázadt Maxim helytartó ellen hun sereglyhadakkal indul, háborúba. A hun sereg vezérét Kaun néven jegyezték fel a rómaiak. 388-ban Theodózius császár kért segílyt a hunoktól, amit ezek csak akkor adtak meg, mikor a császár Donát nevű követének megöletéséért megadta a kívánt elégtételt. A barátság felbomlott, mert 391-ben a hunok Tráciába törnek, de Stilico hadvezér visszazorítja őket. 394-ben megint Theodózius oldalán találjuk a hunokat, akik leverik az ellene támadt lázadást. 395-ről örökítik meg a római források, hogy a hunok a Donon átkelve a kaukázusi kapun s Armenian keresztül az Eufráth vidékéig nyomultak s innen Kisázsian a Bosporuson és Tracian keresztül érkeztek vissza Pannoniába. 405-ben a visszatért hun seregek Uldin vezérlete alatt újra levernek egy, a császár elleni gót lázadást. Úgy látszik, hogy ezekben a harcokban a hunok a gótokkal és az alánokkal mindig együtt harcoltak. A fenti évben azonban valamiért összekaphattak, mert egymás ellen szálinak sikra. 406-ban már a hunok a gétákkal és alánokkal szövetkezve törnek be Itáliába. Itt az alánok elszakadnak tőlük, s Galliába mennek, majd 4 év múlva Spanyolországba vonulnak s ott telepednek meg.

A hunok között is szakadás történhetett. 408-ban

egy részök Honorius császár mellett, a másik pedig az Itáliába betört Alarik táborában harcolt. A belviszályt Bendegúz nyomja el, aki a többi vezérek elhullása után, 411-ben, egyedüli ura maradt a hunoknak. Róma békét ajánl, amit elfogad s ezalatt országában rendet teremt. 422-ig hagyták békében a római birodalmat. A következő évben Aerius oldalán találunk egy 60.000-es hun sereget, mint János trónkövetelő támaszait. 426-ban úgy látszik, Konstantinápolyt akarják elfoglalni. A várost csak az menti meg, hogy vezérüket, Rúgást, a villám agyonsújtotta. Erre zsákmányukkal hazavonultak.

Bendegúz 427. körül hal meg. Ugylátszik, hogy a trón várományosai még fiatalok voltak, mert az ország kormányát Oktár és Roff főemberekre bízák. Oktár 430-ban a rajnamelléki burgundok ellen indul. Meghal s a burgundok a vezér nélkül maradt hunokat megverték. 10.000 embert vágtak le. 432-ben Aetius, Róma katonai fővezére a hunokhoz menekül. Annyira megnyeri Roff kegyét, hogy ez egy tekintélyes sereget adva rendelkezésére, visszabocsájtja Itáliába. A császár visszafogadja kegyeibe, s hatására a hunokkal békeszerződést köt. A keleti udvar is igyekezik békét teremteni, de az alkudozásokat Roff halála megakasztotta. A hun birodalom így Budára és Eteleire maradt. A békeköveteket a Morva mezőn már Etele fogadja s ő diktálja a föltételeket. Követeli minden fegyvert viselt hun foglynak vagy szökevénynek a kiadását, s az elszökött római foglyok mindenikéért 8 arany fizetését. Kiköti, hogy a császár a hunok ellen senkit sem segíthet s az eddigi 350 font arany adót 700 fontra emeli.

Ekkorról jegyzik föl a krónikák, hogy Honoria, a

17 éves császárlány, magát titkon Etelének feleségül ajánlja s jegygyűrűt küld neki. Ezt a körülményt Etele később ügyesen kihasználja.

A hunok Európa északkeletén akkora birodalmat alapítottak, amely úgy nagyságra, mint népességre fölért Rómával. Azt írják a kútfők, hogy a hunok könnyen tudtak milliós sereget harcba vetni, kaszás szekereiknek a száma legalább 10.000 s faltörő gépeik is nagy számban voltak. Ekkor már a fehér hunok is csatlakoztak hozzájuk, úgyhogy a hun fajta népek közül csak az akacirok (kazár) voltak azok, akik Balambért nem követve, külön állottak a hunoktól. Teodózius császár igyekezett is a maga részére megnyerni. A terv kiderült. Atilla leveri az akacirokat s kormányzójukká elsőszülött fiát, Ellákot küldi. Ezzel a hun birodalom a Balti-tenger partjáig érkezett. Hogy Etelének keleten is nagyobb tervei voltak, abból látszik, hogy itt hosszabb időt tölt.

Ezt megelőzőleg, 435-ben, hadat viselt a burgundok ellen, akik öt évvel ezelőtt legyilkolták Oktár csapatait. Majdnem az egész nemzetet kipusztította. 437-ben Aefiusnak ad segílyt s megmenti Rómát a gótok pusztításaitól. A konstantinápolyi udvarban is baj van. A szerződés ellenére megtagadják a szökevények kiadását. Ene Atilla 438-ban átkel a dunán s pusztítani kezdi az országot. A keleti udvar megrémül s újra békét könyörög. 439-ben egy hun sereget küld Róma segítségére, melyet a gótok a római vezér vigyázatlansága miatt megvernek. Etelét csak nagy ajándékokkal tudták megbékíteni. A császár, hogy hízelegjen, „Róma főhadvezére” címet adta neki. 441-ben Etele Budával együtt

újra végigdúlja a Balkánt. A keleti császár ezúttal talpra állott s olyan sereget szervezett ellene, amely minden tekintetben vetekedett a hunokéval. Etele azonban három egymásutáni harcban döntőleg megveri a császári csapatokat. Újra békét diktál. A birodalom kénytelen 15 napi járőföldjét átengedni, a szökevényeket és hadifoglyokat egytől-egyik visszaadni, a hadjárat költségeinek megtérítésére 6000 font, végre évi adóul 2100 font aranyat fizetni. Jövendőre pedig egyetlen hun szökevény sem szabad befogadniuk.

444-ben történik Buda és Etele meghasonlása. Ekkor jut kezébe az Isten kardja s a következő évben bekövetkezik Buda halála. Magyar krónikák szerint Etele párviadalban öli meg, a külföldiek szerint megöleti. Minden arra mutat, hogy Buda halála után Atilla azt tervezte, hogy a római világbirodalom romjain megalapítja a hun világbirodalmat.

Nemcsak Európában, hanem nálunk is még mindig úgy tanítják az ifjúságot, hogy a nagy Rómának páratlan kultúráját a vad, műveletlen hunok csordája taposta össze. Nem nemzeti, de az emberiség igaz története szempontjából meg kell szüntetni ezt a dolgot. Következtetéseket vonni csak összehasonlítások alapján lehet. Róma, aki mindenkit árulással vádolt, maga követte el a világtörténelem legalávalóbb árulását, Kartaghó ellen. Ami pedig a hunok vad és rettentő jelleméről van följegyezve a római íróknál, nem vehető komolyan attól a néptől, amely a világuralmát csak úgy tudta fönn tartani, hogy az emberek sokszázezreit fessegette keresztre. Józan ésszel nem lehet elfogadni igazságosnak egy olyan ellenség ítéletét, amely a bestialitás és az erkölcsi

sülyedés legmélyebb pontjáig hanyatlott, olyan népét, amelynél néhány száz kiváltságos és néhány ezer „civis romanus” mellett az emberek milliói éltek minden emberi jog nélkül, remény nélkül arra, hogy csak valaha is embernek tűrhető sorshoz juthassanak. Hogy ítélnéne egy ilyen nép egy olyanon, amelynek minden tagja 3 évezreden keresztül független és szabad volt.

Atilla 449. elején két követet küld Konstantinápolyba. Egyik: Edék, hun volt, a másik panoniai. A szerződés megtartására hívták föl a császárt. Itt Edéket arra csábították, hogy titokban ölesse meg Atillát. Edék beleegyezést színlelt s a császári udvar válaszkövetsége már ezzel a gyilkos tervvel érkezik Atilla udvarába. A követség tagja volt Priscus, a híres görög történétíró is. Ez az ember egy hatalmas munkában írta le útját. Leírásának sajnos, csak töredékei maradtak reánk, de így is olyan megbecsülhetetlen anyag van bennök, amelyek nélkül nem volnánk képesek tisztán meglátni Atillát s a hun nemzetet.

A másfél évezredes feljegyzésből pár részletet iktatok ide. A keleti császárság leghivatottabb tudós történésze írta ezeket. A fényhez szokott s római szokásokban és elbizakodottságban nevelkedett író feljegyzései olyanok, ami miatt nem kell szégyenkeznünk. Az idézetből elhagyom azt a részt, melyben a Konsztantinápolyból való eljövettől a hunokhoz való megérkezésig történeteket mondja el s ott veszem fel a fonalat, mikor már Atilla közelébe kerülnek. (Az idézetek Szabó Károly fordítása után készültek.)

*

* *

„Megérkeztünk a legnagyobb faluba, ahol Atillának

valamennyi közül leghíresebb szállása volt, fából és gyalult deszkából összeillesztve és fakerítéssel körülvéve, amely dísznek volt ott. A királyé után Onegesiosé vált ki, amely szintén fakerítéssel volt ellátva, de nem tornyokkal is díszítve, mint az Atilláé. Fürdő volt, amelyet az Atilla után a skythák közt leghatalmasabb Onegesios építtetett.”

„Midőn e faluba bevonult Atilla, lányok mentek elébe sorban, finom és jó hosszúra nyúló fehér fátylak alatt, úgy hogy minden egyes fátyol alatt, melyet két felől nők tartottak föl kezükkel, hét vagy még több leány haladt (ilyen fátyol-sor pedig sok volt) skytha dalok éneklése közben. Kijött Onegesios felesége egy csapat szolgálóval, akik részint ételeket, részint pedig bort hoztak, ami a skytháknál igen nagy megtiszteltetés számba megy; ez üdvözölte Atillát s kínálta, vegyen abból, amit jó szívvel elébe hozott. Az ezüst tálat fölemelve tartották, s miután a neki nyújtott pohár tartalmát is megízlelte, a királyi lakba vonult, mely a többieknél magasabb volt és emelt helyen feküdt.”

„Amint így járkálgattam, egyszerre valaki hellénül üdvözöl. Szép öltözékével és köröskörül megnyírt fejével jómódú skythához hasonlított. Elmondta, hogy görög származású és kereskedés végett ment Viminaciumba, a moesiaiaknak Ister melletti városába. Fogoly volt, csatákban kitüntette magát, szabadságot nyert jutalmul, miután barbár gazdájának a skytháknál főnnálló szokás szerint átadta mindazt, amit a háború folyamán szerzett.”

„Barbár feleséget vett, már gyermekei is vannak, Onegesiosszal közös asztalt tart s jelenlegi életét jobb-

nak tartja az előbbinél. A skytha föld lakói ugyanis háború után nyugodalomban élnek, amennyiben mindenki élvezi vagyonát és éppen nem, vagy kis mértékben van terhére másnak, vagy más neki. A rómaiak között lakók háborúban könnyen tönkre mennek, mert másoktól várják megmentésüket, mivel zsarnokaik nem engedik meg, hogy mindenki fegyvert viseljen; azokra nézve pedig, akik viselhetnek, a hadvezérek rosszasága a veszedelmes, mivel ezek egyáltalán nem tudják megállani helyüket a háborúban.”

„Békében pedig még keservesebb az életük folyása, a túlszigorú adóztatás és a gonoszoktól szenvedett károk miatt, mert a törvény nem áll mindenki fölött, hanem ha a bűnös a gazdagok közül való, megtörténik, hogy nem lakol gaszágáért, ha pedig szegény és nem tudja ügyét védelmezni, ki kell állania a törvény által kiszabott büntetést, ha ugyan még ítélet hozatala előtt el nem hal, mert a per lefolyásához sok idő kell és sok költség. Ami az egészben a legkeservesebb: csak pénzért nyerhetni igazságot, mert senki a megsértettnek igazságot nem szolgáltat, hacsak pénzt nem ad a bírónak és a bíró környezetének. Szépek e törvények s jó a római alkotmány, de ezt bemocskolják a hatalom birtokosai, mert nem olyan lelkületűek, mint az elődjeik voltak hajdanában...”

„Másnap Atilla udvarába mentem s ajándékokat vittem a nejének; ezt Krekának hívták s tőle három fia született. Egy csapat szolga vette körül, vele szemközt a földön szolgáló leányok ültek, akik lepleket hímeztek színes fonalakkal, melyeket barbár ruhák díszéül szántak.”

„Atillán kívül azok közül, akik valaha a skytha vagy akármilyen más földön uralkodtak, senki sem ért el oly rövid idő alatt akkora eredményt, mint ő, a ki a tenger szigetein is uralkodik s egész Skythaországon kívül még a rómaiak is adófizetői.”

„Atillának nem kerülne fáradságába, hogy a médek, parthusokat és persákat leigázza s adófizetővé tegye; hisz oly óriási a hadserege, hogy ezzel szemben egy nép sem állhat helyt.”

„Atilla már azelőtt is bosszúsággal mondta, hogy a császárnál szolgasorban vannak a tábornagyok, míg az ő tábornagyjai a római császárokkal egyenrangúak.”

„Atilla meghív ebédre mindkettőnket, az ebéd pedig a napnak 9-ik órája körül lesz. Midőn pedig a kijelölt időt megvártuk és megjelentünk ebédre úgy mi, mint a nyugatrómai birodalom követei: megálltunk a küszöbön, szemközt Atillával. A pohárnokok ottani szokás szerint kelyheket nyújtottak át, hogy köszöntsük Atillára, mielőtt leülnénk.”

„Miután ez megtörtént és megízleltük a kelyhet, a székekhez mentünk, melyeken ülnünk kellett ebéd közben. A szoba falai mellett voltak az összes székek két oldalról. Középuött a kereveten Atilla ült, mögötte pedig egy másik kerevet volt, mely mögött lépcsők vittek ágyához, ez díszes fátylakkal és tarka függönyökkel volt letakarva, amilyeneket a hellének és rómaiak szoktak menyegzőre készíteni. Az első hely az étkezésnél Atilla jobb, a második pedig baloldalán volt, itt voltunk mi, de előttünk ült egy skyta főember, Berikhos. Onegesios a király kerevetétől jobbra ült, vele átellenben pedig Atilla két fia foglalt helyet, a legidősebbik ugyanis atyja

kerevetén ült, de bizonyos távolságra tőle, a szélén, atyja iránt való tiszteletből lesütve szemét. Midőn mindnyájan rendben voltunk, jött a pohárnok és borral telt serleget nyújtott Atillának.”

„Ez átvette és a sor szerint felköszöntötte, aki a köszöntéstől megtisztelve fölállott s nem ülhetett le addig, míg megízlelvén, vagy kiürítvén, a serleget vissza nem adta. Ugyanily módon köszöntötték az ülő Atillát a többi jelenlevők, elfogadván és a köszöntés után megízlelvén a serlegeket. Mindenkinek egy-egy pohárnok állt a szolgálatára és ezeknek sorjában kellett előállniuk, miután az Atilláé félreállott. És miután a másodikat és sorban a többieket is megtisztelte Atilla és így reánk került a sor, bennünket is köszöntött.”

„Mikor már mindnyájunkat megtisztelt köszöntésével, félrevonultak a pohárnokok. Most mások asztalokat raktak előbb Atilla elé, azután elénk, 3-4, vagy esetleg több emberre is számítva egyet-egyet. Mindenki vehetett az ő asztalára rakott elegelekből, de a székek rendjét nem volt szabad fölforgatni. Először Atilla szolgálja jött be hússal teit tállal; utána azok, kik minket szolgáltak ki, kenyeret és étkeket tettek asztalainkra. A többi barbárnak és nekünk ezüst tálakra raktak finom ételeket, Atillának azonban csak húst hoztak fatálon, semmi egyebet.”

„Mértékletes volt minden egyéb tekintetben is; a vendégeknek ugyanis arany meg ezüst serlegeket adtak, míg az ő ivóedénye fából volt. Egyszerű volt a ruhája is, csupán csak tisztaságban volt különb a többiekénél; sem az oldalán levő kard, sem barbáris sarujának

szíjjai, sem lovának zablája nem volt olyan, mint a többi skytháé: arannyal, drágakővel vagy bármi más drágasággal ékes. Miután az első tálakon levő ételeket elköltöttük, valamennyien felállottunk s aki csak fölállt, le nem ült addig, míg az első rendben neki nyújtott, borral telt serleget Atilla egészségére ki nem ürítette.

„Miután ebből is ivott mindenki, hasonlóképpen fölállottunk, ittunk és visszaültünk helyeinkre. Este fáklákat gyújtottak s két barbár jött be Atillával szemközt Ezek maguk költötte dalokat énekeltek Atilla győzelméről és hadi dicsőségéről.”

„A vendégek rájuk néztek: némelyek gyönyörködtek a költeményekben, mások lelkét fölvilányozta az elmúlt háborúk emléke, mások pedig, kiknek testét koruk már elgyengítette s így hevük már csillapulni volt kénytelen, könnyekre fakadtak. A dalok után skyíha udvari bolond lépett be, aki furcsa és nevetséges balgaságaival mindnyájunkat megnevettetett. Utána Zekon jött be, külsejével, ruhájával, hangjával és zagyva beszédével – amennyiben latin, hun és gót szavakat kevert össze – mindnyájunkat fölvidított és szünni nem akaró kacajra fakasztott. Csak Atillát nem: ő megindulatlan és tekintete változatlan maradt. Nem is láttuk, hogy nevetve mondott vagy tett volna valamit, mindössze legifjabb fiának, Ernasnak simogatta meg arcát, amint bejött s melléje állott s nyájasan nézett reá. Midőn csodálkoztam, hogy többi fiával nem törődik, a mellettem ülő barbár, aki tudott latinul s előre fölhívott, hogy semmit sem áruljak el abból, amit mond, fölvilágosított, hogy a jövendőmondók azt jósolták Atillának, hogy családja le fog hanyatlani s ezen fia

fogja azt ismét felemelni. Mivel pedig tudtuk, hogy a többiek lakomával töltik az egész éjszakát, eltávoztunk, hogy nagyon bele ne merüljünk az ivásba.”

„Eközben Rekan is, Atilla felesége, ügyvivője Adamis által, lakomára hívott meg bennünket. Elmentünk hozzá, hol néhány főrangú skytha vendéggel együtt szíves vendéglátásban részesültünk. Kedves szavakkal fogadott és nagy ebédvel várt bennünket; a jelenvoltak közül mindenki skytha módra üdvözölt bennünket: serleget nyújtott át s miután kiittuk, megölelt, megcsókolt s csak aztán vette át tőlünk. A lakoma után sátrunkba mentünk és álomra hajtottuk fejünket.

„Másnap ismét lakomára hívott Atilla s mint a múlt alkalommal, éppen úgy mentünk el hozzá és mulattunk nála, azzal a különbséggel, hogy most a kereveten mellette nem fia, hanem Oebarsios atyái nagybátyja ült.”

„A lakomát éjjel elhagytuk s ezen éjszaka utáni negyedik napon elbocsátottak bennünket, a megillető ajándékokkal együtt. Atilla velünk együtt elküldte a császárhoz követül Berikhost is, aki a lakoma alkalmával előttünk ült főember volt és számos skytha falun uralkodott.”

„Amint utunk közben egy falunál pihenőt tartottunk, láttunk egy skythát, akit kémkedés miatt fogtak el, mikor rómainról barbár területre ment át: ezt Atilla karóba húzásra ítélte. Ameddig skytha földön haladtunk, Berikhos velünk együtt utazott és jóindulatú s barátságos volt irányunkban. Mihelyt azonban az Istroszon átkeltünk, szolgálaink között támadt civakodás alkalmával

ellenségünké lett és sem az utazásban, sem az evésnél nem tűrte társaságunkat.”

„Útközben talákoztunk Vigilasszal, aki épp a skytha földre tért vissza; tudattuk vele Atilla válaszát s folytattuk utunkat.”

„Amint Vigilas odaérkezett, ahol Atilla időzött, egyszerre csak körülállják az erre kirendelt barbárok s elveszik tőle azt a pénzt, amelyet Edekonnak vitt.”

„Midőn Atilla elé vitték s ez azt kérdezte, miért hozott ennyi pénzt, Vigilas azt felelte, hogy a saját és társai használatára, hogy élelmiszerek, lovak vagy a hosszú út alatt kidőlt igás barmok hiánya ne akadályozza őket követi munkájuknak gyors teljesítésében; továbbá foglyokat is akar rajta vásárolni, mert sokan kérték a rómaiak közül, hogy váltsa ki rokonait.”

Erre Atilla megszólalt: „Gonosz állapot, – Vigilast értette – okoskodásaid nem oltalmaznak meg és nem találsz olyan ürügyet, hogy elkerülhesd a fenyítést! Több pénz van nálad, mint amennyibe éllemed, meg a ló- és baromvásárlás kerül, no meg a fogolyvétel, amit megtiltottam, mikor Maximinossal jártál itt !” Ekkor elrendelte, hogy karddal vágják le Vigilas fiát, – ez ekkor kísérte el először atyját a barbárok földjére – ha gyorsan meg nem mondja az atyja, kinek és miért hozta a pénzt. Amint ez látta, hogy fia mindjárt meghalhat, könnyezni s jajgatni kezdett, az igazságot emlegette s azt kiáltozta, hogy őt öljk meg, ne az ártatlan ifjút.”

„Azután azonnal előadta a közte, Edekon Crysaphios és a császár között létesült összeesküvést s erre kegyelmet kért, hogy inkább őt öljk meg, csak fiát

bocsássák szabadon. Atilla látta, hogy Vigilas semmit sem hazudik le, bilincsekbe verette s azzal fenyegette, hogy nem bocsátja el addig, míg fiával másik ötven font aranyat nem hozat váltságdíjuk fejében. Vigilas tehát fogoly maradt s fia elment a római birodalomba.”

Amint láttuk, a cselszövény kiderült s Atilla a követség ártatlan tagjait visszabocsátja Konstantinápolyba, saját követei kíséretében. A hun követnek megparancsolta, hogy nyakába függesztve azt a zacskót, amelyben az Atilla gyilkosának 100 font arany vérdíja volt, lépett a császár elé és megkérdezte, hogy ismerik-e azt a zacskót. Aztán így folytatta: „Etele Mandsuk fia és Theodózius, mindketten nemes apák fiai. Etele meg is őrizte nemességét. Theodózius azonban elveszíté, mert adót fizetvén Etelének, elismerte, hogy szolgálja. És íme, a rossz elvetemült szolga az ő urának tört vet, tehát nem becsületesen cselekszik. Etele nem szűnik meg gazságát fennen hirdetni s nem fog neki hamarabb megbocsájtani, míg gonosz tanácsadóját Crysáphiost ki nem végezteti.”

Theodózius nem küldötte el a kívánt fejet. Ezért a hun csapatok betörték a császár birodalmába s megverték az ellenük küldött hadsereget. Theodózius annyira megijedt, hogy víziúton, a tengeren és Dunán, egyik legelőkelőbb emberét küldötte követségbe Atillához. A béke nagy kártérítés s az éviadó felemelése mellett létrejött. Hogy mi történt, nem tudjuk pontosan. De 450 elején két hírnök jelent meg ugyanegy napon és ugyanegy órában, úgy a keleti, mint a nyugati császárnál és a következő üzenetet hozta: „Uram, és urad Atilla, parancsolja, készíts számára palotát, mert jó.”

A 451. esztendő egyike a római történelem legvégzetesebb idejének. A krónikák jóslatokról, csodákról, üstökösökről, földindulásról, nap és holdfogyatkozásokról beszélnek. Ráadásul keleten meghal Theodózius császár. Az adóért ment hun követeknek Martian, az új császár azt válaszolja, hogy aranya csak a barátainak van, ellenségeinek azonban kardja. Ez felhívás volt a táncra. Atila nyugaton is talált törésre vivő ürügyet. Arra hivatkozva, hogy a közben zárdába csukott Honoria jegyese, követelte ennek szabadonbocsájtását s hozománykép a római birodalom felének az átadását.

Etele nyugatnak fordult először. Félmilliónál nagyobb hadat gyűjt s januárban a kétfelé osztott hadsereg megindul a Duna két partján. Azt a hírt terjesztették, hogy Atila mint a római birodalom védője, megy Galliába, hogy megszabadítsa Rómát a gótok zaklatásától. A Rajnát két helyen ezer ölnyi szélességben áthidalatva, lépik Gallia területére. Strassburg, Spayer, Worms, Mainz, Trier, Metz, egymásután esnek hatalmába s makacs Ostrom után Reims is elesik. Innen Orleans alá megy, amely püspökét a tartomány urához, Aetiushoz küldötte segítségért. Megizente, hogy csak június közepéig tarthatja magát. Aelius visszaüzent, hogy június 23-ra megérkezik, összeszedte minden erejét. Theodórik, a visigótok királya is hozzácsatlakozott egész seregével. Közben Orleánst beveszik a hunok. A város felprédálása alatt, pontosan a jelzett napon, érkezik meg Aethius s az utcai haicokban kiszorítja a városból a hunokat. Ezek a Catalaunumi síkságra vonulnak. Aethius, aki nagyon jól ösmerte a hunok harcmódorát, gyorsan követte őket s a hun utócsapatot

szétszórta. Ezen a síkon egy régi római táborhely állott. Itt ütött táborát Atilla, fölállítva a szokásos székét várat. Még az nap megérkezett Aethius is és táborba száiíf, szemben Atilla hadaival. Attilának azt jósták, hogy nem fog győzni, de az ellenség vezére elesik.

A világtörténelem egyik legnagyobb csatája fejlődött most ki. A mindenkori Róma legnagyobb hadvezére, Aethius, került szembe a hunok legyőzhetetlen királyával. Méltó ellenfelek, s hadaik is méltók egymáshoz. Ott találjuk valamelyik oldalon az akkori világ minden valamire való nemzetét. Róma életét védte, Atilla világhódító terveivel szemben.

Atilla haditerve az volt, hogy legjobb lovasságát csatarendje közepébe állítva, kettészakítja a római sereget, s azután a szárnyak segítségével harapófogóba szorítva, összeroppantja. Aethius megsejtve Atilla terveit, két szárnyára helyezte főerejét, azzal a szándékkal, hogy így Atillát bekerítse, s elvágja visszavonulási útját. A délutáni órákban kezdődött meg a harc. Atilla lőtte az első nyilat, s a hagyományok szerint azt mondta, hogy: „El van temetve az, aki midőn Atilla harcol, vesztet marad.”

A kifejlődött csatában a hun lovasság nyílzápora óriási kárt okozott a római emberekben és lovakban. Percek alatt közelharc fejlődött ki közöttük, melyben a római hadsereg közepe megingott. A hunok most két oldalra fordulva támadtak Aethius seregeire. Mind a két fél harcba veti egész erejét. Etele balszárnyán a keleti gótok harcoltak, velők szemben, Aethius oldalán, a nyugatiak. Ezeknek öreg királya Theodórik, kelevésztől találva lebukik lováról. A holttest körül olyan elkesere-

dett tusa támad, hogy a hullákból egész hegy keletkezett. A nyugati gótok királyuk holttestéért olyan vitézül harcolnak, hogy visszanyomják Atilla gótjait, mire a hun lovasság oldalba támadja őket. Soraik bomladoznak. Ekkor Aethius két szárnya oldalba kapja a hunokat miáltal sikerül megakadályoznia a római sereg össze-roppantását. Irtózatos harc fejlődik ki. A várt hirtelen győzelem nem következik be s a viharos sötét éjszaka lehetetlenné teszi a további küzdelmet, melyben máris összezavarodtak a csapatok s eilenség helyett igen sokszor barátot támadtak meg. Kénytelenek megszüntetni a csatát. Atilla szekértáborába, Aethius táborhelyére vonul s csak a gótok maradnak a harctéren, felgyújtott fáklyákkal keresve királyuk holttestét. A hunok nem bántják őket s ezek, megtalálva királyuk holttestét, elvonulnak a harctérről. Aetius egy lovascsapattal meg akarja lepni a hunokat, de tervét a hun íjjászok kudarcba fullasztják.

Másnap Etele egyedül maradv a harctéren, összedeti a halottakat s eltemeteti. Aetiust a gótok elvonulása nemcsak meggyöngítette, hanem hadvonalát fölbontva, terveit is kivihetetlenné tette. így elvonult a harctérről, de Orleans környékén táborba szállva, újra kezdte rendezni hadait. Ezalatt a hun táborban megtörténik a temetés, s nagy áldozatok és a kobzosok sirató éneke közben emelik az elhullottak fölé a megszokott dombokat.

Atilla egy hun csapatot Hiszpaniába küldött. Ennek jövetelére hiába várakozva néhány napig, seregével hazafelé indult. Aetiusnak hatalmas seregéből még a fele sem volt harcképes, igen sokan pedig elszéledtek

a visszavonulás után. Megmaradt hadaival nem merte a hunokat követni. Atilla, visszafelé való útjában, serege egy részét a dánok, norvégok, friesek, litvánok és pruténok ellen indítja, akiket legyőzve, visszatér Szikanbriába.

Egykorú és későbbi történeti munkákban ismételten fölvetik azt a kérdést, hogy ki győzött a catalaunumi csatában. Sokan azt tartják, hogy Atilla maradt alul, mert székvárába vonult s nem támatta meg a római hadakat. Följegyezték azt is, hogy Atilla szekértáborában a lovak nyergéből nagy máglyát rakatott s kész volt beleugorni, ha a rómaiak megtámadnák. Ezt az adatot ugyanezek a kútfők cáfolják meg, amikor elbeszéli, hogy a hun íjjászok a lopva támadó római lovastáborat már nyílzáporukkal képesek visszaűzni. Emberileg gondolkozva az, aki egy csatát halottait eltemeti, ott is kellett, hogy maradjon, hogy az eltemetést végrehajthassa. A magyar közmondás szerint az a legény a gáton, vagy modernül az a legény a csárdában, aki ott marad. Atilla pedig ottmaradt, temettetett, várta egyebüvé küldött csapatait, s így akármennyire szeretnék az ellenkezőjét, ezen a nagy gáton ő maradt a legény. Azt se feledjük, hogy visszafelé való útjában volt ereje a még addig uralma alatt nem álló összes germán törzset hatalma alá hajtani. Catalaunum után a hun birodalom elérte az Atlanti óceánt.

Annak azonban, hogy teljes erejében maradt, a legékesebben szóló bizonyítéka az, hogy már a következő esztendőben kipihent, teljes számú seregével tör be Itáliába. Az egykorú feljegyzések azt mondják, hogy Atilla ezen serege még nagyobb volt, mint amit Galliába

vitt. Ugyanitt említik, hogy Aetius serege nem volt elég az Atilla elleni hadjáratra. Különben Aetius ellen megindult az udvari intrika. Azzal vádolták, hogy a Catalaunumi mezőkről megszöktette Atillát. Mikor pedig fia részére az egyik császárlányt kérte feleségül, rögtön készen volt a vád, hogy a császári hatalomra törekszik.

Atilla Itáliába vezető útját az Adriai tenger felé vette. Útközben elpusztította a dalmát parton lévő özszes erődöket, azután a tengerparton nyomult nyugatnak. Így ért Aquilea-ig, mely egyike volt a legerősebb váraknak. A hun sereg közeledtének hírére a lakosok feleségeiket, gyermekeiket s a nem fegyverbíró népet a tengerben fekvő apró szigetekre küldöttek. Ebből a menekülőhelyből fejlődött ki aztán a későbbi híres Velence. Az ostrom nehezen ment. A krónikák azt mondják, hogy három hónapi sikertelen ostrom után, mikor beállott a nyári nagy hőség és a hadsereg élelemben és takarmányban szükségét kezdett szenvedni, a hun táborban lehangoltság és panasz lett úrrá, Atilla türelméből kifogyva, már azon gondolkozott, hogy Aquileánál hagy őrseget hagyva hátra, nyomul tovább Itáliába. Ekkor történt, hogy Atilla meglátott egy gólya párt, amely kicsinyeivel elröpült a város tornyáról. Ekkor így szólott: „Nézzétek a madarakat. Ezek érzik a jövődöt. Aquileában laktak s most, mikor ez veszendőben van, megszöknek a tornyokról. Az állatok előérzete nem csal.” Szavai új lelkesedést öntöttek a hunok táborába s az ostromgépeket újra munkába állítják. A védők látva a veszedelmet, kirohanást kíséreltek meg, de nem sikerült keresztül törni a hunok ostromló gyűrűjén.

Érdekes dolgot jegyeznek fel itt a krónikák. Eszerint Atilla minden negyedik lovastól elszedett egy nyergét s ezeket a város falai alá rakatva, meggyújtatta. A lángok aztán a város falait annyira meggyengítették volna, hogy itt a hunok könnyen benyomultak, aztán az egész várost úgy elpusztították, hogy még nyoma sem maradt. Ez a nyereg története a történészek előtt nem talált hitelre. Egy erős várfal akármennyi nyeregből is raknak alá tüzet, nem pusziul el. Hogy azonban a nyergekkel tényleg történt itt valami, azt a keleti hun birodalom történetéből következtethetjük. Számos esetet tudunk, arra, hogy Khina erődített városainak úgy jutnak birtokába a hunok, hogy lovaik nyergét egymásra rakva, a várfal magasságáig, az így emelt nyeregtornyokon keresztül nyomulnak a falakra s közelharcban semmisítik meg a védők seregét.

Aquilea elpusztulása után Atilla tovább nyomul s Liguriáig minden várost elpusztít. Milánó elfoglalásáról egy kis anekdota maradi fenn. Egy faliképei látott itt Atilla. Magas trónon ült a két büszke római császár, lábainál pedig hun-szittyá emberek térdepeltek kegyelemért esdekelve. Atilla eléhívatta a festőt s a császár arcát levakartatva, helyébe saját arcképét festette, a békél könyörgő szittyák arca helyett pedig a két római császáret.

Rövid pihenés után Atilla összevonta seregét, hogy Róma ellen induljon. A császár és városa, amely azt hitte, hogy Atilla csapatai csak Észak-Itáliát akarják vágigdúlni, halálos rémületbe esett, amikor a hun sereg délre-fordulásáról értesült. Nem lévén kellő erejű hadseregük a védelemre, alkudozni készültek. Követséget

küldöttek hát Atillához, amelynek vezetését az ősz római pápa, Leó vállalta. Róma bízott a nagy pápa bölcsességében és ékesszólásában. Mikor a követség Atilla elé érkezett, Leó a pápai díszes öltözetet vette magára. Atilla kiváló figyelemmel és előzékenységgel fogadta Leó pápát. A magát világ urának tartó császár s a keresztény világ feje, könyörgött Atilla lábai előtt Róma életéért.

Julius 6-án Atilla megadja a békét évi adófizetés mellett és seregeivel hazafelé indul Atilla még megizenie a császárnak, hogy Honoriát hozományával együtt várja, különben a jövő tavasszal személyesen megy utána.

A római ravaszság tört akart vetni Atillának. A keleti császár Marcián, Atilla háta mögött nagy seregével betör Moésiába. Úgylátszik az volt a terve, hogy Atilla serege háta mögött Pannoniába nyomulva, földülja Atilla székhelyét. Atilla azonban más úton jött visszafelé, úgyhogy a betörni készülő császár seregeivel már országa határain találkozott. Mikor azonban a keleti császár megtudta, hogy Atilla Rómával békét kötött s előcsapatai már megérkeztek Pannoniába, hirtelen visszavonult. Etele azonban követséget küldött hozzá, megizelve, hogy ha az évi adót haladéktalanul meg nem küldi, konstantinápolyi palotájában fogja behajtani.

A hun hadsereg a telet a Tisza-Duna közén töltötte el. Atilla következő évi hadjáratára fegyverbe hívta minden népét. Látszik készülődéséből, hogy végső csapást akart mérni a római birodalom mindkét felére.

Nagy terveit nem valósíthatta meg. Téli szállására érve, új asszonyt visz a házhoz. A krónikák szerint

csodaszép nő volt az új feleség, akinek sem nevére, sem származására nem értenek egyet a történetírók. A hazai krónikások baktriai, a nyugatiak pedig brittan királylánynak mondják, a germán hagyományok a burgund király lányának Hildegundnak állítják. A magyar hagyományok Ildokója valószínűvé teszi az utóbbit, bár Kézay és Túróczy Mikolt-nak nevezik. Fényes szertartásokkal ment végbe a nagy esküvő. Az Atillának meghódolt királyok a jövő évi hadjáratra felgyűlt hadaikkal jelentek meg.

A lakodalom utáni napon Atilla nem ébred fel» A krónikák szerint ágyán elterülve, bár seb nélkül, mégis vértengerben találták, s ágya mellett ült ifjú felesége, lesütött fővel, hoszú fátyollal, könnyben úszó szemekkel» A gyász hír villámgyorsan terjedt el.

Etele meghalt! De hogyan? Erre nem kapunk a történelemből megfelelő választ. A magyar hagyomány azt állítja, hogy természetes halállal múlt ki, orrvérzés, vagy vérhányás következtében. A nyugati források szerint Aetius ösztönzésére, az új feleség végezte ki férjét. Egy apród segítségével, alvás közben törrel szúrták le. A germán mondák egyhangúan azt állítják, hogy Etelét új felesége gyilkolta meg. A hun királyt eltemették. Halála után, úgy mondják a nyugati kútfők, hogy birodalma összeomlott. A hagyományok szerint Atilla fiai között trónviszály támadt s a meghódolt népek is az Atilla fiúk táborában oszoltak meg.

A kitört harcot Támokvölgy környékére helyezik a mondák. A magyar írók és költők egész sorát ihlette

meg ez a tragikus esemény s még a külföldi írónál is számos feldolgozását találjuk.

Ha az eseményeket bonckés alá vesszük, kiderül, hogy a csatában a meghódolt népek összeesküvészerűen nem bántják egymást, hanem engedik a hunokat, hogy azok gyöngítsék, gyilkolják egymást. Mikor aztán látták, hogy a hunok annyira megfogyatkoztak, hogy már letörhetik őket, mindnyájan rájuk dobták magukat. A harcban Atilla legnagyobb fia elesik, másik fia pedig délre vonul az Alsó-Duna vidékére. Itt a görög-római császár nagyon szívesen fogadja, de egy vendégség alkalmával a vezetőket megmérgezik, a többit orozva legyilkolják.

A hagyományok érdekes epizódja Atilla legkisebb fiának, Csabának az elvonulása, aki háromezred magával Erdély keleti bércei közé vette be magát s népét itt letelepítette. Ezeknek utódai volnának a székelyek.

Igen sokan lehetetlenségnek mondják azt, hogy a székelység ezen a helyen elszigetelten fenntarhatta volna magát. Az elszigeteltség kérdését kell itt tisztázni. Erdély keletén a székelyföld a szomszédos Moldovától a Kárpátok álfal csak gyengébben van elkülönítve. Számos könnyen járható szoros vezet át itt a Kárpátokon s az újabb történeti idők tanúsítják, hogy magyarság a hegy mindkét oldalán elterjeszkedett, végig Moldován.

Atilla halála után is ide vonul vissza a hunság egy része „Hunivárba”. A székelyföldről ma is könnyebben lehet kijutni Moldovába, mint a Nagyalföldre.

A kútfők szerint az Atilla fiai között kitört trónvillongás harcaiban, a hun nép teljesen megsemmisült

volna s Atilla nagy birodalma százfelé szakadva száz önálló királysággá alakult. Ha azonban a történelem lapjait komoly figyelemre méltatjuk, csak annyi ebből a valóság, hogy a hunok visszavonultak s nem sok idő múlva, újra erőhöz jutva, látjuk őket a történelem színpadán.

Atilláról az egész világ nyelvén írt akkora irodalom van, amelynél nagyobb kevés történeti alakról íródott. Csak az önálló művek száma 400 körül jár s ezer a kisebbeknek száma.

A hunok további szerepéről a bolgárokról és avakrokról szóló kötetkémben emlékezünk meg. Száraz történeti adatokat mondtam el Atilla világbirodalmáról. A halála utáni hun elcsendesedés s Atilla birodalmának sorsa, úgylátszik, megismétlődése a hun történelemnek. Csitki világbirodalmat teremt, amely halála után erejét veszítve, összeomlik. Több, mint egy század múlva az északi sennyő vonul vissza Turkesztánba s az általa itt alapított husi birodalomból nő kolosszussá Atilla alatt a hunság.

Atilla birodalma igen nagy terjedelmű volt. Sem a régi, sem az új hódítók közül nem akadt egyetlen egy sem, aki az összes germán és túrán törzseknek ura lett volna. Hatalma alá tartozott Skandinávia is. Nyugaton az Atlanti óceánig vitte fegyverei hatalmát s Turingia leigázott tartománya volt. Kelet felé nehezen tudjuk birodalma határait megállapítani. Azt azonban tudjuk, hogy követői megfordultak a khinai udvarnál, szövetségkötés céljából. Ez pedig legalább is a közeli szomszédságot tételezi föl. Atilla lángesze tartotta fenn ezt az óriási birodalmat, ő volt az összekötő kapocs, amely

mikor kidúlt, a hatalmas alkotás darabjaira szakadt. Egy negyedszázadon át szabott törvényt a világnak s ha méltó utódja akad, nem omlik össze a hun birodalom. Egy bizonyos, Európa népei különösen a germánság, Atilla iskolájában tanult meg hadakozni s ennek köszönheti későbbi harcos sikereit.

Nem hősköltemény ez a kötetünk, hanem egyszerű krónikás elbeszélés, amely mindenütt a szigorú történeti tényeket sorolja fel. Nincs talán egyetlen mondata, amely az eposzi nagyítás, vagy a képzelődés ragyogó színeivel igyekeznék a lelkekhez férközni. De éppen a valósághoz való szigorú ragaszkodásom mutatja azt, hogy a hunság élete folyása így egészében is a világtörténelem legnagyobbzerű epikai kincsháza. Sokan merítettek ebből a kincsesbányából s alkottak részleteiből örökbecsű világremekeket. Az eljövendő nemzedékek bizonyára újra és újra fognak táplálékot találni újabb nagy alkotásokhoz s hiszem, hogy ez az én igénytelen munkám lesz az a gyöngye kis mécssugár, amely az elmúlt ezredék sötéttségében utat jelöl a lelkesedő, hívő és alkotó magyar léleknek.

TARTALOMJEGYZÉK.

Elősző és bevezetés	2
I. A hunfajta népek legrégibb története .	9
II. Khina hun hódoltságban	21
III. Khina szabadságharcai	28
IV. A keleti hun világbirodalom .	40
V. A hun világbirodalom bomlása .	66
VI. A hun birodalom bukása	90
VII. Csitki turkesztáni hun birodalma	96
VIII. A hódolt Hunország további sorsa	103
IX. Az ősi hunság műveltsége	115
X. A nyugati hun világbirodalom	129